

16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

4
2016
июль - август

Самур

Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Правительство Республики
Дагестан.

1952-йисалай акъатзава.

Издается с 1952 года.

4

2016

июль - август

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КБИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Вак акваз, геле
къеъкъвез.....3

ЗАБИТ РИЗВАНОВАН 90 ЙИС

Забит Ризванов. Зун и пата, вун а
пата. *Поэма*.....5

Гъажи Гашаров. Уьмуьр шеледик
хъайи шаир. *Макъала*.....29

ГЫКАЯТ

Гъаким Къурбан. Гьулдандин лекъ.
Романдай кылер.....37

ШИИРАТ

Абдуселим Исмаилов. Вахтарин
къуьл. *Поэма*.....55

ЦИЙИ ТІВАРАР

Агъадаш Нагъметулаев. Сифте муь-
гъуьббат. *Гыкая*.....60
Сейфудин Чубанов. *Шиирар*.....67

СТХА ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Аминат Абдулманапова. Икрамзава
за, рагъ, ваз. *Шиирар. Дарги чІалай*
элкъуьрайди З. Къафланов я.....73

КЫЛИН РЕДАКТОРДИН
ВЕЗИФАЯР
ТАМАМАРЗАВАЙДИ
Мурад АГЪМЕДОВ

КЫЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
Litsamur@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:
Кылин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №4, 2016
июль - август
На лезгинском языке

ТАРИХДИН ЧИНРАЙ

Гъажи Ильясов. ШаракIундин хазина. Ада
квекай лугъузва? *Макъала*.....77

КЪАРАВИЛИЯР.....95

Жилдерал:
Къурагъ дередин акунар

Выход в свет 19. 07. 2016 г.
Тираж 456 экз
Заказ № 0706
Цена свободная.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Журнал зарегистрирован Федеральной служ-
бой по надзору в сфере связи и массовых коммуни-
каций. Регистрационный номер ПИ №ТУ5-0026 от
21 мая 2009 г.

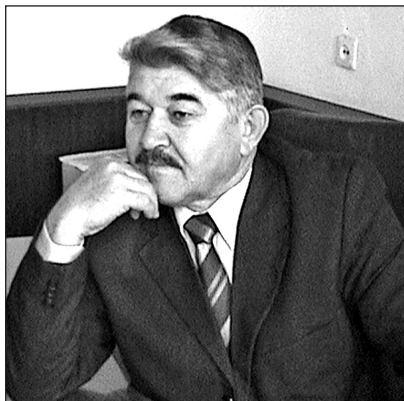
Редакция и издатель: Государственное бюд-
жетное учреждение Республики Дагестан “Ре-
дакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367025, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар
сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абур гъызвай
делирин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи
гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печат-
дин маса органра чап хъийидайла, журналдин тIвар
къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ВАК АКВАЗ, ГЕЛЕ КЪЕКЪВЕЗ

Гъилевай йис чи уьлкве ва Дагъустан Республика патал къетленди я. Кризис давам жезвайвиляй ваъ. Дуьньяда халкъаринни уьлквейрин арада алакъаяр хцивиляйни ваъ, абур гъамиша хцибур тир, иллаки Россиядин Федерациядихъ галаз, ада эхиримжи йисара тухузвай аслу туширвили политика себеб яз. Къетленвал гузвайди Россиядин Федерациядин Государственный Думадиз ва Дагъустан Республикадин Халкъдин Собранидиз сечкияр я.

Политический партийрик юзун ква. Им тлебии кар я. Партийрин сиягърилай алава яз къилдин ксаризни Государственный Думадиз рехъ ачух тирвиляй, сечкийрин вилик квай варцара политикадин уьмуьр мадни къизгъинди жеда.

Дагъустандикай рахайтла, чина, къизгъинвал садрани агъуз те- жезвай шартлара, гъич шакни тefизвай вакъиаяр хъун, са жуьредани къиле ацукъ тийидай къарарар къабулун мумкин я. Месела, сечкияр жедалди саки къуд варз амаз, чи республикадин патай Госдумадиз векилвал ийиз фидайбурун сиягъ саки тестикъ хъхъанва. Абурун арада, месела, Думадин важиблу комитетдин кваллах вичел алай Гъажимет Сафаралиев хътин халкъдин векилвал авунин ихтибардиз мадни лайихлу тир ксар аватлани, чпин хусуси крар туьклуьриз, чпин тухумринни абурун тумухъанрин мурадар къилиз акъудиз къулай чка- яр къунвайбурни авачиз туш. Гъайиф хъи, гъахълу сечкияр тухунин эвер гунрик кваз ихътин рехъ республикадин къисметра жавабдарвал хиве тунвай ксари хкъанава ва адан гъахълувилихъ амайбурни инан- мишариз алахънава.

Къуй гъакI хъурай: виридакай я депутатарни, я абурувай халкъдин вири месэлаяр гъализни, къвердавай артух жез аквазвай татугайви- лер алудизни жедайди туш.

Дагъустандин халкъарик артух секинсузвал кутазвай маса крар ава. Эхиримжи йисара Дагъустанда къизгъин гъалар уьлуькариз ала- кънава, ягъ-ягъунар, хъиткъинарунар, госуударстводин органрин къул- лугъчийринни адетдин агъалийрин чанариз къастар авунар тлимил хъанва лугъуз рахунар гзаф аватлани, хъанвай дегишвал вилералди

аквазвач, гъавиляй инанмишни жезвач. Гъина тIимил хъанва? Белки ава жеди ахьтин чкаяр. Амма Къиблепатан Дагъустанда, сад-вад йис идалай вилик авай гъаларив гекъигайла, къизгъинвал са шумуд-ра артух хъанва. Дербент шегъердани СтIал Сулейманан районда эхиримжи вахтара хъайи вакъаяр идан шагъидвал я.

Къиблепатан Дагъустан гъеле 19-асирда диндин пайдахар къилел алаз хъайи мусибатрик экечIайди тушир. Къад лагъай асирдин эхир-рани, республикадиз Мукъвал тир рагъ экъечIдай патан улквейрай яргъи чуруяр квай динзгълияр-бизнесменар къвез эгечIайлани, къиблепатан районар къерехда амукънай. Гзаф чиновникрини мунафикъ динзгълийри абурун куьмекдалди чпиз цIийи бизнесдин бинейар кутунай, жуьреба-жуьре фондар ахъайна, дарда авайбуруз гъил яргъи ийидай къасар ийиз, агъзурралди дагъустанвияр, тамам хуьрерин ва районрин жемьатар рекъелай алуднай. Ихьтин шартIара чи халкъариз хас тушир иманри республикадин гъакъикъатдиз къвердавай деринриз гъахъзавай дувул янай. 1999-йисан вакъияяр идан сад лагъай нетижаяр хъанай. Эгер а чIавуз им са шумуд хуьруьн, сад-къе райондин къилин тIал тиртIа, гила вири патал алат тийидай завал хъанва.

Гъайиф хьи, республикада экономикадин месэлярни гъич садрани тахъай хьтин кIевера гъатнава. Лап гъвечIи мажибрал эцигнавай муалимдизни духтурдиз, актердизни журналистдиз ва чкадин бюджетдал алай гзаф масабуруз вахт-вахтунда мажиб тагун – им гъикI лагъай чIал я? Бес республикадин экономика вилик физвайдакай гуз-вай рапортар, газетрайни телевизордин экранрилай аквазвай къван рекъемар тапанбур яни? Тирла, им гъихьтин политика хъурай, ада пака гъихьтин нетижайрал гъурай?

Малум тирвал, Дагъустан Республика вичи къазанмишзавай пулдин такъатрилай алава яз федеральный бюджетдай къвезвай дотацийрал гъалтайла, регионрин арада сад лагъай чкадал ала. 2015-йисуз, месела, республикадив абур 46 миллиард манатдилай виниз агакънава. Халкъдин Собранидин эхиримжи сессиядал республикада тухузвай экономикадинни финансрин политикадикай ихтилат ала-матдинди хъана. Республикадин Къил Рамазан Абдулатипова пулдин такъатар кар чиз ишлемиш тийизвай, бюджетда мукъвал-мукъвал дегишвилер хутазвай правительстводин адресдиз гъахълу критика авуна. Критикадин рахунар алатай йисан эхиррани, адалай виликни са шумудра хъайиди фикирда къуртIа, вак акваз, геле къекъевезва лугъудай мисалдал хквезва.

Муькуь патахъай, фадлай ва вири месэлайра гъакI тир. Эгер къад-къанни вад йис идалай вилик гъейри иманриз ваъ лагъанайтIа, долларар – жибинра, мидявал фикирда аваз илифзавайбурун рекъер къетIивилелди агалнайтIа, республика икъван бедбахтвилерикни акатдачир. Гъавиляй я лугъузвайди:

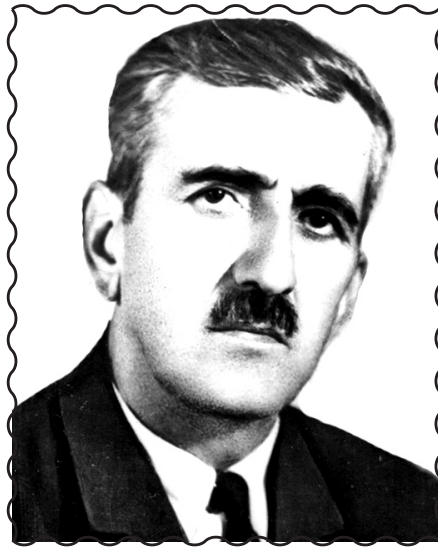
**Ийимир кар жедай пашман – негъда жува жув.
Дуст квай лувак тамир душман – дегъда жува жув.
Вуч цанатIа, гъам вахчуда – жедач масакIа,
Чил дерин я, цавни къакъан – шехъда пака жув.**

Забит Ризванован 90 йис

РИЗВАНРИН ЗАБИТ ДАДАШБАЛАДИН ХВА

(1926-1992)

Вири лезги халкъдиз сейли шаир ва сиясатчи Ризванрин Забит Дадашбаладин хва 1926-йисан 26-январдиз Азербайжан ССР-дин КъІар райондин Манкъули хуъре лежбердин хзанда дидедиз хъана.

КъІар райондин Лакар хуъре ирид йисан мектеб акъалтІарна, ам Къубадин педтехникумда кІелуник экечІна. Ватандин ЧІехи дяведин сифте йисара ада муаллимвална, ахпа артиллериядин наводчик яз Яру Къушундин жергейра 1946-йисалди къуллугъна.

1946-йисалай 1956-йисалди ам КъІар районда исполкомдин медениятдин отделдин инспектор, райондин «Къизил КъІар» газетдин жавабдар катиб, КъІар районда ВКП(б)-дин райкомда хуърун майишатдин отделдин инструктор тир. Гъа чІавуз ам Бакудин килин партиколадиз ракъурна, кІелун куътягъайла, ада жуъреба-жуъре жавабдар къуллугърал кІвалахна, гъа жигъетдай Советрин Союздин Игит М.Велиеван тІварунихъ галай колхоздин седривиле.

1962-йисуз ам Дагъустандин халкъдин яратмишунрин кІвалин, гуъгъунай (1964-йисуз) КъІар Райондин халкъдин яратмишунрин кІвалин директорвиле, ахпа Азербайжандин Медениятдин министерствонин инспекторвиле (1979-йисуз) тайинарна.

Ризванрин Забит Дадашбаладин хва «РикІин гаф» (1959-1975-йисар) тІвар алай эдебиятдин межлисдин бинечи ва регъбер тир. Анин иш-

тиракчийрик Дагъустандин халкъдин шаир Байрам Салимов, писатель Расим Гъажиев, шаир ва композитор Асеф Мегъман ва гзаф масабур квай.

ДидедчІалал ада вичин сифте эсерар, 1952-йисалай гатІунна, «Дуствал» альманахда, «Коммунист» газетда, «Дагъустандин дишегъли» журналда, Азербайжандин ва Дагъустандин районрин газетра чапна. Адан шииратдин ва гыкаятдин кьилдин ктабар Москвада, Бакуда ва Махачкъалада чапдай акъатна: «Дадашан дустар», «Шагънабатдин сел», «ГъвечІи кІел», «МискІалар», «Илгъамдин пери», «Къелни фу», «Гар чуьлда жеда», «Пайгъамбардин къацу пайдах», «Самур вацІун кьибле пата», «Мугъманди рак ахъайзава». Ада яратмишай пьесайрин бинедаллаз Азербайжанда ва Дагъустанда цІудав агакъна тамашаяр эцигна: «Дибироваз хъел къевезва», «Залан кьуллугъ», «Къисас», «Ашукъ Лукъман» ва мсб. Ам туьрк-азербайжан чІалай лезги чІалаз эдебиятдин эсерар элкъуьрдай устад хъизни машгъур тир.

Ризванрин Забит Дадашбаладин хва лезги халкъдин сивин яратмишунар кІватІдай хъсан пешекарни тир. Ада халкъдин къагъриманвилдин эпос «Шарвили» лезгийрив ахгакъарна (Б.Салимовахъ галаз санал), сифте яз Махачкъалада Кесиб Абдуллагъан ва Нуреддин Шерифован шииррин кІватІалар чапдай акъудна. Ада са шумуд виш лезги халкъдин махар, агъзурралди бендер-манияр, мисалар кІватІна, абурукай чапдиз акъатнавайбур лап тІимил я: «Ашукъдин къуват», «Лезги халкъдин къадим манияр», «Къибле патан лезгийрин сивин яратмишунрай». Ада КцІар шегъерда Лезгийрин халкъдин театр, Миниатюрайрин театр, Манийрин ва кьулери ансамбль (Танхо Израилован ва Жамалудин Муслимован иштиракдалди) яратмишина, КцІар райондин тарихдин музейдин бине эцигна.

Ризванрин Забит Дадашбаладин хва, вичин чІехи архив туна, чавай чара хъана. Ана цІудралди чап тавуна амай романар, повестар, пьесаяр, поэмаяр, вишералди макъалаяр, агъзурралди шиирар, йикъарагар, рикІел хкунар, гьукуматдин идарайри ва дустари ракъурай чарар, жибиндин дафтарар ва гъакІ лезги халкъдин эдебиятдиз, медениятдиз, тарихдиз талукъ тир документар ава.

Ризванрин Забит Дадашбаладин хва яргъал чІугун тавур азардикди 1992-йисан 22-ноябрдиз рагъметдиз фена. Адан сур Манкъули хуьре ава.

“Самур” журналдин редакция

«Зун и пата, вун а пата» поэма вичин вахтунда чапдай акъат тавур эсеррикай сад я. Ам редакцияди кІусни куьруь тавуна ва автордин чІалан къетІенвилер хвена гузва.

Забит РИЗВАНОВ

ЗУН И ПАТА, ВУН А ПАТА

(Поэма)

СИФТЕ ГАФ

I

Гатун чими рагъ такъурла,
Цуъквед винел зар жедани?
Багъманчидин чин такурла,
Чуълдин юкъвал тар жедани?
Муъгъуьббатди кун тавурла,
Ашукъд хурал тар жедани?
Уьмуър бахтлу тирдан кІула
Хажалатдин пар жедани?
Вяедамаз дарман турла,
Хирен кьилел кар жедани?
Хиянатчи тахъай чІавуз,
Игитдин рикІ тІар жедани?

II

Гьелбет, ибур рикІин гафар
Я, шаирдин хура хъайи.
Уьмуър я им, сикІрекай – кьуър,
КІекрекай чил фере хъайи,
Йисаралди кІватІай девлет
Квахъна, гьиле зере хъайи.
КІанзава заз ихтилатиз
Крарикай хуьре хъайи.

III

А крарай аквада ваз
Гьахъсузвили кайи ксар,
Вил галамаз дуьньядихъ и,
Сузадалди фейи ксар,
МичІи пипІе къазаматрин,
Къаст рикІемаз, кьейи ксар,
Вичин тек са кьуллугъ патал

Эллер маса гайи ксар,
Жуванд патал гатун юкъуз,
ХъуьтІуьн мурк хъиз,
къайи ксар,
Ватан патал чан эцигна,
ТІвар амачиз, фейи ксар.

IV

А крарай аквада ваз
Гур женгерай акъатайбур,
Буьгътенчидин гафун кІаник,
Гьахъ алачиз, акатайбур,
Пехилвили гьиссералди
Кана, фуруз аватайбур,
Четинвиле гъатай чІавуз,
Дустаривай къакъатайбур,
Стха туна дарда вичин,
Къуър хъиз, яргъаз гагъатайбур,
Вич кьизилдин кьене аваз,
Элдиз ризкъи кьегъатайбур.

V

А крарай аквада ваз
Фуахъ кьекъвей етимарни,
Кьуллугъ патал чеб хайи халкъ
Маса гайи итимарни,
Халис касдин гьахъ паталди
Рекъел хъайи дуьгуьмарни,
Гьиле кьуллугъ авайбурун
Халкъдиз акси гьукумарни,
Гьахъ кІвачерик акатнаваз,
Элдиз хъайи зулумарни.

VI

А крарай аквада ваз
Цийи девир кърмишайбур,
Зулум-зиллет авурбурун
Гъилер-кѳвачер бурмишайбур,
Зилид къилих галайбурун
Гьалар-кефер пузмишайбур,
Фирик гана заманадиз,
Гаф цѳарара дуъзмишайбур,
Мана-метлеб сад авуна,
Халкъ патал женг къизмишайбур.

VII

Мугъман такѳан касдин кѳвале
Са чѳавузни мугъман жедач.
Дувулдикай акатайла,
Азардиз гъич дарман жедач.
Гъахъ цаварал гагъатайла,
Чилерал гъахъ-дуван жедач.
Рикѳе гъамар гъатай чѳавуз,
Гуъгъуълдиз шад девран жедач.
Авчи вагъши хъайи дагъда
Марал жедач, жейран жедач.
Халкъдиз кѳани мана квачир
Эсердал эл гъейран жедач.

VIII

За кхъизва уъмуърдикай,
Гъакъикъатар къалун патал,
Ачухарна рикѳевай сир,
Вирибуруз лугъун патал,
Сад авуна метлеб-мурад,
Халкъ гъавурдик кутун патал,
Бахтлувилин рекъер къуна,
Абур вилик тухун патал,
Хайи халкъдин вилик къвазна,
Жуван буржи хгун патал,
Ачухарна девирдин син,
Жегъилбурув вугун патал.

IX

Кѳани дустар, сабур ая,
Зи шиирар кѳелдай чѳавуз.
Заз эвера кѳвалериз куъ,

Сувардайла, мелдай чѳавуз.
Зани хъелда герек юкъуз,
Куъне санал хъелдай чѳавуз,
Зунни шехъда куъне санал
Вилин накъвар селдай чѳавуз.
Зани жуван кар аквада,
Заманадал гелдай чѳавуз,
Зани жуван рикѳ акъудда,
Куъне рикѳер гъвелдай чѳавуз.

X

Зунни лежбер жеда, гъелбет,
Никѳе къуълер, цан хъайила,
Бедендикай мармарда за,
Дустуникай къван хъайила.
Кѳани дустар, гъазур я зун
Куъ къуллугъдал, кѳан хъайила,
Къведа зунни куъ жергейриз,
Эвердай сес ван хъайила.

XI

Ша, ацукъин, стха хъана,
Рикѳин дердер гъайин чна,
Гафар-чѳалар сад авуна,
Душмандин къаст зайин чна.
Къиле тухуз кѳвалахар дуъз,
Пехил рикѳел цѳайин чна,
Стха хъана гъамишалугъ,
Хуърек чран, чайин чна,
Адалатдин мизанралди
Абур элдиз пайин чна.

XII

Къуй, халкъари, фикир гана,
Кар акурар, шад жедайвал,
Юкъвалай пай хъайи мулкар
Гъамишалугъ сад жедайвал,
Вилик физвай бахтар акваз,
Душмандин рикѳ пад жедайвал,
Чаз килигна яргъарилай,
Вилин нине яд жедайвал,
Гъамишалугъ уъмуърдикай
Къацу гатфар, гад жедайвал.

САД ЛАГЪАЙ КЫЛ

ДЕВИРДИН ГЕЛЕР

I

Хиял сирлу вилаятра
Къекъуьн тавур аял жедач,
Мурад-метлеб авачирдан
РикIе дугъри хиял жедач.
Гатуз вичин кар акурди,
ХъуьтIуьз хци къаял жедач,
Девирдал гел тан тийидай
Инсандикай къегъал жедач.

II

Азиз ватан кIанивилин
Шербетдикай хъвана кIанда,
РикIе мурад аваз зурба,
Душмандин юкъ хана кIанда.
Жегъил, гелни вичинди яз,
Элдин кардал хъана кIанда,
А гел тадай жегъил вични
Ватан патал кана кIанда!

III

Ахътин ксар девирралди
Хкаж жеда, пайдах хътин,
Серин кутаз, чимибуруз
Шагъвар галай яйлах хътин.
Элди абур къада чпиз
НекIедаллай къаймах хътин.
Ватан кIани хъун лазим я,
Хайи дидед къужах хътин,
Маса къачур базардилай
Зар бафтадин сачах хътин.

IV

Абур чешне къуна, эллер
Фида уьтквем къадамралди,
Тарихдикай рахаз гафар
Кас-Бубадин каламралди.
Эллер вилик экъечIда ви
Играми тир саламралди,

Тухуз тIварар викIегъбурун
Аямрилай аямралди.

V

Тарихдин гел чирун патал,
Къекъведа зун, суракъ ийиз,
РикIин кIусар пайна элдиз,
ЦкIлам ийиз, цIверекI ийиз.
Алахъна зун, заргар хътин,
Къизилдикай верекъ ийиз,
Гафарикай, манийрикай
Гъиле хци яракъ ийиз.

VI

Агъзур ктаб тупIалайна,
Агъзур дафтар ахъайна за,
Жуван хайи элдин вилик
РикI, суфра хъиз, экIяна за.
Авазрикай кIунчI авуна,
Мизраб тардик кекаяна за,
Хкаж хъана дагъдин синел,
Ракъинин мегъ эвяна за.

VII

ЯхцIур йисав агакъна къе,
Къилин чIарар рехи хъана,
Уьмуьр куьруь ийиз, девир,
Жанавур хъиз, пехъи хъана.
Пашманвилин гъиссер къалин
Дагъларилай чIехи хъана,
Заманадин гар акуна,
Къилих-хесет векъи хъана.
Манияр – зи рикIин кIусар –
Элдин сиве некъи хъана.

VIII

КIанзава заз, хайи халкъдин
Уьмуьрдикай сегъер ийиз,

Гур женгера гъатна даим,
Халкъ патал хур сенгер ийиз.
Тарихчидин пеше къуна,
Виш йисарал сефер ийиз,
Хъайи крар гъана рикел,
Къенин йикъаз эвер ийиз,
Мулейли хъиз, жуван эсер
Хуралайиз, эзбер ийиз.

IX

Гъуълел лепе алай ч'авуз,
Балугъчидин гуьгъуьл шеда.
Паласада хар къвайила,
Лежбер касдин къве вил шеда.
Чубан татай, суьруьяр гваз,
Дагъдин гъалар сефил шеда,
Дарих хъайи ч'авуз, рикел
Вандайди тек кфил шеда.

X

А кфилдай аквада ваз,
Ашкъид кана, къейибурни,
Ватандинни баладин дерт
Садна, рикел хвейибурни,
Гъазур хъана, ватан патал
Гур женгериз фейибурни,
Ихтибарлу дустунин сир
Рекъидалди хвейибурни.

XI

Ша, килигин Дербентдиз чун,
Къеледин матI алай чинал,
Виш йисарин уьмуьрдикай
Тарихдин хатI алай чинал.
Ашукъ хъанва алимарни
Аямрин кIватI алай чинал,
Хабар гудай уьмуьрдикай,
Виш жуьре къат алай чинал.

XII

Парудин гъар къван шагъид я,
Хабар гуда крарикай,
Кефер патай атай къайи

Мекъерикай, къаярикай,
Къибледихъай гъужум авур
Целхемрикай, цIаярикай,
Къил рехи тир дидейри чи
Чугур къван агъ-ваярикай.

XIII

А вахтунда элдин вилел
Хазар ханди селиз туна,
Татар-мугъул ахмиш хъайи
Чилерал чи гелиз туна.
Фарсарини эзмишна халкъ,
Уьмуьрдикай хъелиз туна,
Къилинжар гвай арабрини
Къакъан дагълар гъвелиз туна.

XIV

Эрменийри, гуржийрини
И чилерал къална фена,
Чи никIера чпин туьрез
Шумуд йисуз гъална фена.
Ханарини гана маса,
Намусдин къил гъална фена,
Йисаралди хвейи девлет,
Чил кIекре хъиз, чална фена.
Генралрини къуна чилер,
Чев паталди мална фена,
Пайна гъвечIи халкъ къве патаз,
Халкъдин кефер кална фена.

XV

Фена йикъар, фена йисар,
Кефердихъай рагъ экъечIна,
Виш миллетдин чуьллера буш
Бегъерар бул багъ экъечIна.
ВикIегъ хъана лезгиярни,
Гур женгерай сагъ экъечIна,
Бахтлувилин бахчада къе
Къизилгуьлдин тагъ экъечIна.
Азад зегъмет акъур никIяй
Сарубугъдад дагъ экъечIна,
Квахъна йифер гъамишалугъ,
Бахтлувилин чагъ экъечIна.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

КЪВЕ СТХА

I

Дурум ганай къве стхади
РикI генралди тIарай чIавуз,
Вичиз кIани тир жуьреда
Лезги чилел цIарай чIавуз.
Стхавилин кIеви зунжур,
Къве патахъна, кIарай чIавуз,
Кисна эллер. Кисна эллер,
Душманди пис карай чIавуз.

II

А чIавалай са стхади
Къуба пата шелиз хъана,
А чIавалай са стхади
Куьреда нагъв селиз хъана.
РикIера дерт гъатна, къати
Гъамар ана гъвелиз хъана,
Ачухдаказ мехъер тежез,
Чинеба кар-мелиз хъана.

III

Амма цIийи заманади
Къве стха сад хъуй лагъана,
Хажалатар гадарна, къе
РикIерни шад хъуй лагъана,
Уьмуьр бахтлу, къиляй-къилиз
Гатфарни гад хъуй лагъана,
Мани ягъиз, элдин сиве
ВиртIедин дад хъуй лагъана.

IV

Къуба стха уях хъана
Виш йисарин ахвардикай.
Хъвана ада, тух жедалди,
Дагъдин къайи шагъвардикай.
Куьре стха чара хъана
Виш йисарин ахваривай,
Гъахъ тIалабна гъамишалугъ
Дагъларивай-чархаривай,
ТIалабна вич тариф авун
Манийривай-махаривай.

V

Вучда къван на уьмуьрдикай
Къуьд авачир, гад авачир?!
Нез жедани тараллай ич
Атир квачир, дад авачир?!
Багълар кутаз экъечIна эл
Паласайра яд авачир.
НикIер гегъенш экIя хъана
Чуьллера къил, пад авачир.

VI

Харманрилай алахъна къуьл,
Лежбердин рикI экуь хъана.
Азад зегъмет акур чIавуз,
Къуьзуьбурни векъи хъана.
Дагълар атIуз,
акъвазриз вацI,
Къуватдин сел чIехи хъана.
Зарпанд гьалдай Самбурни чи
Къацу хъана, рехи хъана.

VII

Дагъдин селлер къаналраваз
Баку патахъ авахъна къе,
Яд кичичай Шабрандани
Къуьл раталай алахъна къе.
Гележегдин экуьвили
Эллер вичин чIалахъна къе.
ЦIуру девран цIийи хъийиз
ГъечIид-чIехид алахъна къе,
ЧIуру хъайи заманадин
Сятери дуьз кIвалахна къе.

VIII

Къуба стха Къуба пата
Мехъеррани меле хъана,
Ам, бахтлу яз, гъар са хуьре,
Гъар дехмеда, кIвале хъана.
Стхавална виш миллетдиз,
Кар-кеспидин къиле хъана,
Вичин чIалан, къисметдин кар
Адан вичин гъиле хъана.
Берекатдив ацIана кIвал,
Зирбадикай киле хъана.

IX

Куьре стха Куьре пата
Элдин вилик гьуьрметлу я,
Адан крар, адан къастар
Ватан патал къиметлу я.
Хиял аваз рикIе зурба,
Гележегдихъ ниятлу я,
Хзан мадни хъанва чIехи,
Гегьенш кIвалер килфетлу я,
Дуст паталди – памбаг хьтин,
Душман патал нифретлу я.

X

Дагъустандин халкъар вири
Вичиз ада стха къунва,
Регъят юкъуз, четин юкъуз
Къуватлу тир арха къунва.
Вич кIанибур гзаф ава,
Мукъва къунва, яргъа къунва,
Виш миллетдин хзандаваз,
Абур вири багъа къунва.

XI

Къве стхани хъана бахтлу,
Зегьметдин гъахъ агакънаваз,
Цийи уьмуьр къурмишдай рехъ
Чирна хъсан, алакънаваз,
Мадни вилик фин паталди,
Элдихъ галаз алахънаваз,
ВикIегъвилин тIвар акъудна,
Эллер чпин чIалахънаваз,
Цийи уьмуьр патал къизгъин
Кардик даим акахънаваз.

XII

Къве стхани фена вилик,
Дустарикай далу къуна,
Чпин адет, чпин хесет,
Гъамиша хъиз, дулу къуна,
Бахт паталди гележегдин
Крар гъиле улу къуна,
Михъи къастар авайдакай
Ими къуна, халу къуна.

XIII

Цуьк ахъайна дидед чIала
Мектебрани идарайра.
«Перизада» хъана мугъман
Клубрани чадурайра.
Вуж шад жедач, къуру чуьлда
Бегьердин тар акIурайла,
Бахтлувилин уьмуьрдин чи
Эл гъавура акъурайла?!

XIV

Алимрини, къуна къелем,
Лезги тарих тупIалайна,
Шикилчиди виш рангарин
Суьрет чIугна нупалайнал.
Ашукьдин сес хъана мугъман
Хуьр алайна, убалайна,
Руш экъечIна сегънедиз хуш
Диделайна, бубалайна.

XV

Театрди ахъайна рехъ,
Авазрикай шабаш къуна.
Хъвана илгъам тух жедалди,
Сидкъи рикIел капаш къуна,
ЭкъечIна чи мехьерик мад,
Зар-харадин либас къуна,
Ягъзава къе устадрини,
Зуьрне-далдам серес къуна.

XVI

Газетралди, ктабралди
КIвалин дакIар ацIуз хъана,
Халкъдивай а вичин къамат
Яргъарилай къатIуз хъана,
Атай гъар югъ сувар ийиз,
Яру цIиргьер атIуз хъана.

XVII

Радиодай манийрин сел
Авахъна, эл шад хъуй лугъуз,
Самбур вацIун къве патани
Къацу гатфар фад хъуй лугъуз,

Лезги чилел гъамишалугъ
ХъуьтІерикай гад хъуй лугъуз,
Пехил хъайи гъвечІи халкъдал
Душмандин рикІ пад хъуй лугъуз,
И патани, а патани
Мизан-терез сад хъуй лугъуз.

XVIII

Суьлеймана хкажна сес
Лезгивилин къилихралди,
Безетмишна эдебият
Шаирвилин цилихралди.
Алибега ахъайна рехъ,
Шаирдикай майдан къуна,
Поэмаяр яратмишна,
Лезги Агъмед лишан къуна.

XIX

Гъажибегаз илимдикай
Гъамишалугъ юлдаш хъана,
Халкъдин махар, халкъдин гафар
Адан кІани сирдаш хъана.
Лезги халкъар шиир кІелиз,
Шаирар хъиз, вердиш хъана,
Къелем гъиле авайбуруз
Элдин патай алхиш хъана.

XX

Жегъил шаир Нуреддина
Шииррикай цал эцигна,
Гъар са хуьре, гъар убада
Манийрикай кІвал эцигна.
Шииратдин дагъдин винел
Мармардикай къвал эцигна,
Газетрани, журналрани
Вичин дидед чІал эцигна.

XXI

Нажмудина Мукътадиран
Весиятар кІевиз къуна,
Халкъ паталди ада лагъай
Гафар даим виниз къуна,
Эл паталди гъалтай кІвалах
Чандилайни сейлиз къуна,
Яргъи авур дустарин гъил
Мягъкем къуна, чимиз къуна.

XXII

Игит къвазна, халкъдин
къайгъу,
Халкъдин тІалаб рикІе аваз,
Цийи дуьнья туькІуьрдайла,
Гъахъ кІвалахдин рекъе аваз.
Фена а кас женгеризни,
Виридалай кІвенкІве аваз,
Экв къалуриз гъакъикъатдин,
Гъиле нурлу лемпе аваз.

XXIII

Элди къуват кІватІна санал
Уьмуьр хъсан авун патал,
Виш йисара чкІай кІвалер
Къе цийикІа хъувун патал,
Гележегдин бахтлубуруз
Гъам-хажалат такун патал,
Зегъметчияр чІалахъарна,
Даим вилик тухун патал.

XXIV

ЧІурна цІуру дехмеярни,
Мертебаяр хкаж хъана,
Гъамишалугъ хуьрерай чи
Кашни азар къакъаж хъана.
Зур акурла викІегъбурун
Пехъи душман агаж хъана.

XXV

Къве стхани женгерава,
Уьмуьр вилик тухун патал,
КІелиз-кихъиз чин тийидай
Касни амуьк тавун патал,
Хуьрни шегъер са хзанда
Гъамиша сад авун патал,
Дуствиликай цийи мани
Яратмишна, лугъун патал.

XXVI

Къве стхани гъил-гъилеваз
Фена вилик, уьткъем хъана.
Марифатлу хзанда къе
Эдеб-гъуьрмет мягъкем хъана.
Имтигъанра, уьмуьрдани
Абур мадни лигим хъана,
Вилик финиф патал гъиле
Авайди тарс-илим хъана.

XXVII

Яшайишдин гелер къуна,
Фена йигин къадамралди,
Тун паталди тарихда тIвар
Аямрилай аямралди.
Вири халкъар абрун вилик
ЭкъечIна хуш саламралди,
Чка гана мехъер кIвале
Инсанвили каламралди.

XXVIII

Виш йисара къерер чухваз,
Са гел къуна авахъзавай,
Хъел акатиз, къве патахъни
Зиянар гуз алахъзавай,
Рагар падиз, чилин юкъвай
Пад акъудиз алахъзавай,
Фир пад течиз, вилер мичIна,
Дилида хъиз кIвалахъзавай,
Лепе алай Самбур вацIу
Эл къуватдин чIалахъзавай.

XXIX

Самбур вацIал муьгъ эцигун
Къве стхадин къарар хъана,
И кар кIани тир рикIивай
Къуншийринни икърар хъана.
Ахмиш хъана эл вацIухъди,
Йиферикай йикъар хъана,
Залан зегъмет къезилардай
Мани хъана, сувар хъана.

XXX

Дагъ атIуда элдин гъили,
Гафар-чIалар сад хъайила,
ВацI къвазарда са легъзеда,
Зегъмет вични шад хъайила.
Низ хуш къведач гатфарикай,
Гуьгъуьнал хуш гад хъайила,
Гатун бегъер тIуьна иер,
Сиве виртIед дад хъайила?!

XXXI

Гъа икI, Самбур табий хъана,
Яд къаналра аваз фена,
Дербентдани Бакуда кар
ВикIегъдаказ акваз фена.
ВацI муьтIуьгъай элдин суракъ
Манидаллаз яргъаз фена.

XXXII

Яд вуч ятIа чин тийидай
Паласаяр къацу хъана,
Гъуьлягърин муг аваз хъайи
Муьшкъурда къуьл лацу хъана.
Берекатлу яд акъуна,
Чуьлда векъер яцIу хъана,
Эвергунар элдин сиве:
«Бегъерар бул къачу!» хъана,
А къил таквар гегъенш чуьлдай
Сад цана, виш вахчу хъана.

XXXIII

ЦипицIлухри къуна чилер,
Уьмуьрда векъ акъат тавур,
Генг багълари къуна чуьллер,
Куьтендин кIуф акат тавур.
Хипералди ацIана дагъ,
Чубандин кIвач агат тавур,
Яйлахрани мелер хъана,
Манидин ван ават тавур,
Къишлахрани мехъер хъана,
Зуьрнедин ван алат тавур.

XXXIV

Убайрини хуьрери чи
Куьгъне либас дегишна къе,
Табий тежер дагълар-вацIар,
Хаму тай хъиз, вердишна къе.
ВикIегъ ксар женгеравай
ВикIегъбуру алхишна къе,
Лезги эллер стхайрини
Стхавилай саймишна къе.

XXXV

Хажалатар гарухъ галаз
Инсанривай катна фена,
Шадвилерин хура аваз,
Гъамишалугъ гъатна фена.
Гъамдин дувул чилеравай
Лап кIанелай къатIна фена,
Хуькведач мад абур чилел,
Шеле-куьле кIватIна фена.

XXXVI

ШейтIанвилер, иблисвилер
Гъамишалугъ яргъаз хъана,

Фитнечивал, душманчивал
 Чилерилай къакъаж хъана.
 Итимвилер, халисвилер,
 Стхаяр хъиз, къугъваз хъана,
 Ашукъарни дуствиликай
 Чи мелерик рахаз хъана,
 Къагъриманри крар чІехи
 Генг чуъллера акваз хъана.

XXXVII

Къуба стха Къуба патан
 Сагъиб халис, кІвале хъана,
 ЧІехи крар къуна гъиле,
 Ам хзандин къиле хъана,
 Гележегдихъ физвай рекъе
 Ашкъидин цІай виле хъана,
 Дагъда-чуълда кеспи-кардин
 Зарпанд мягкъем гъиле хъана.
 Агъзур руша, агъзур хци
 Амална къе буйругърални,
 Туна абур чІехи, важиб
 Элдин вилик къуллугърални.

XXXVIII

Сад мектебдин, сад клубдин,
 Садни ризкъи-къуълуън чІехид
 Хъана, михъи макъсад аваз
 Убадинни хуъруън чІехид.
 Хъана Къуба рухвайрикай
 Кар алакъдай наркомарни,
 Чкайрал дуъз кІвалахзавай
 Седриярни, райкомарни.

XXXIX

ЧІехид фидай чІавуз рехъди,
 ГъвечІид кІвачел хъана кІанда,
 Физвай касди ацукъайдаз
 Сидкъи салам гана кІанда.
 Ашукъ хъайи касди ярдин
 Гъилий шербет хъвана кІанда,
 Магъсулар бул кІандай касди
 Еридин тум цана кІанда.

XL

ЧІехи касдин буйругъ-къуллугъ
 ГъвечІид патал икърар тушни?
 И марифат, и деб-адет

Бубайрилай тикрар тушни?
 Ибур вири инсан патал
 Герек тир хуш крар тушни?
 Чал алайди марифатдин,
 Инсанвилин тІварар тушни?

XLI

Бубадин къил вине хъана,
 Крар хъсан физва лугъуз,
 Рухвайризни хтулриз къе
 Уъмуър чпин чизва лугъуз,
 Зегъметдин гъил акъур чили
 Бегъерар бул гъизва лугъуз,
 Бахтари цуък ахъайнаваз,
 Хзан кІубан хуъзва лугъуз.

XLII

Куъре стха шадвилева,
 Килига шад гъалариз къе,
 ЦІийи рекъер акъудзава
 Чпин къакъан дагълариз къе,
 Мукъуфдалди къуллугъзава
 Къелемлухриз, багълариз къе.

XLIII

Суъруъралди ацІанва хупІ
 Махпур хътин яйлахарни,
 Зегъметдин генг майдан хъанва
 Цуък акъудай къишлахарни.
 Шадвилева эл ацукъай
 Дагъдин хура булахарни,
 КІани тирвал физва къилиз
 Хуъре кеспи-кІвалахарни.

XLIV

Уъмуър гуърчег жезва ина
 ВикІегъбурун гъилералди.
 Ша, килига, чІалахъ туштІа,
 Иесидин вилералди.
 Дамахдачни лежберди къе
 Вичин кІвачин гелералди,
 Хуърйи-кІваляй авахъзавай
 Шадвилерин селлералди.

XLV

Къуба стха, Куъре стха
 Къуън-къуъневаз алахънава,

Цийи, гуърчег йикъаралди
Абур къведни чІалахънава.
Чар элкъурна азадвиллин

Заманади кІвалахнава,
Берекатдин сел – сару къуъл –
Кылерилай алахънава.

ПУД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ЭКУЪ ЦАВАЛ ЦИФ АКЪАЛТНА

I

ТІар тахъайла хуравай рикІ,
Вилерал гъич нагъв къведани?
Кал чІуруди хъайи кІвалин
Суфрад винел тугъ къведани?
Цавар михъи хъайи чІавуз,
Гатун йикъал юргъ къведани?

II

Къастар михъи хъайи касдин
РикІе пехил гъисс жерид туш.
Ам дустарин юкъва жада,
Адан фикир пис жерид туш.
Садахъ тади гала лугъуз,
Гъафтедикай йис жерид туш,
РикІе гъахълу гаф авайди,
Вахт атайла, кис жерид туш.

III

Амма крар терс элкъвена,
Къуба стха пашман хъана.
Вичизни гъич хабар тушиз,
Адан патав душман хъана.
А душман вич чинай хъуърез,
Къуба касдиз мугъман хъана,
Мугъманвили чІурай икъар
Пехил рикІин мизан хъана.

IV

Чинай дуст яз къалурна вич,
Зегъердин цІиб гъиле аваз.
Вич цаварай рахаз хъана,
Чуру ният чиле аваз.
Яратмишна «тройкани»
Душманди, вич къиле аваз,
Ам къекъвена хуърера чи,
ВикІегъбурун геле аваз.

V

Къуна ада дугъри ксар,
«Халкъдин душман»
тІвар эцигиз,
Садбурални «миллетчи я»
Лагъай чІулав цІар эцигиз,
Бязибурал хажалатдин
Ялиз тежер пар эцигиз,
Бахтлубурун йикъарал хуш
Гатун чІавуз хар эцигиз.

VI

Вазифадин столдикай
Вичиз кІеви сенгер къуна,
Яншахбурун гафарилай
Япун кІане сенгер къуна,
Чинай хъуърез, чинебадиз
Ахъа тежер фендер къуна,
Чуру хиял виликарна,
Михъи рикІин сенгер къуна.

VII

Вичиндини къена ада,
Чарадини ягъиз фена,
Дидейринни, сусаринни
РикІерал ам тагъиз фена,
Намусдикни, гъейретдикни
Халисбурун кягъиз фена.

VIII

Идарада халкъ паталди
КІвалахдайди къуна ада,
Мектебда тарс гузвай малим
Къазаматда туна ада.

Буьгътенчидин тѳуруналди
Игитдин пер хана ада,
Хажалатдин туруналди
Чанни жигер кана ада,
Пехилвилини, душманвилини
Гьиссер рикѳе цана ада.

IX

Фу авай кас, хъсан лежбер
Цѳуз вегъена, ялна ада,
Цѳай кутуна вилаятда,
Йикъа садра къална ада,
Къубадинни, Куьрединни
Фидай рекъер сална ада.

X

Экуь цавал акъалтна циф,
Кичѳевили къуна рикѳер,
Хажалатдин дерин фура
Аста-аста туна рикѳер,
Вагъшиди хъиз, тухул такур,
Кабаб ийиз тѳуьна рикѳер.

XI

Стха къейи стхадин агъ
Хкаж хъана цаваралди.
Гъуьл къакъатай сусан нифрин
Алаз хъана къаваралди,
Ясдин либас алукарна
Мехъералди, суваралди.

XII

Бала къейи дидедин рикѳи,
Сузадик кваз, кармаш хъана.
Элдин умуд, элдин мурад
Виликдай хъиз, тараш хъана.
Адав гвайди асайиш – ваъ,
Гъахъ алачир саваш хъана.

XIII

Кисна вичин Куьре пата
Куьре стха, къил агъузна.
Кисна вичин Къуба пата
Къуба стха, гъил агъузна.
Килигнач ам адан чиниз,
Гъалтай чѳавуз, вил агъузна,

Хкажнач ван женгчивилини,
Гур сесинин зил агъузна.

XIV

Душмандин рикѳи секин хъанач,
Ада шушка хѳивуна,
Гъахълувили къалай буйругъ
Вичин сара пичѳивуна.
Кичѳевилин аѳѳурна рикѳи,
Гаф квадарна, ичѳивуна,
Къуба касдин рагъ алай югъ
Мекъивуна, мичѳивуна,
Бахтлувилини яргъа шивер
Буьркъуьвуна, къецѳивуна.

XV

Къуба стха ажуз хъана,
Душмандин гуж акур чѳавуз.
Вуч жеда къван гъвечѳидавай,
Гужлудан гъуд акур чѳавуз?!
Гаф лугъунин ери жеда,
Мизан-терез какур чѳавуз?
Гъи игитди игитвалда,
Душман вилиз такур чѳавуз?!

XVI

Вахчуна чѳал къубавидин,
Адаз маса чѳални гана,
Халкъ, малар хъиз, гъалун патал,
Гъиле кѳеви тѳвални гана,
Атѳун тийир йисаралди,
Куцѳур галай тѳални гана.

XVII

Мектебрани идарайра
Дидед чѳалан ван атѳана.
Викѳегъ касдиз акѳи хъана хъи,
Къванцин винел къван атѳана.
Элдин вилик Къуба касдин
Гъуьрмет квахъна, сан атѳана.

XVIII

Эверна са гъвечѳи ижлас,
Къарар къабул ийиз туна,
Дидедин чѳал газетдавай
Чпин кѳвачик вегъиз туна,

Къуба касдив дидедин чІал
«Чаз кІани туш!» лугъуз туна.
Чаравуна Куьредивай,
Ам гъамиша ялгъуз туна,
Вич хкажна циферик къван,
Кесиб Къуба агъуз туна.

XIX

«Къуд вил авай» и душманди
Акъуллубур яргъазарна,
Вилик физвай бахтунин сел
Садлагъана акъвазарна,
Буьгътенрикай идарайра
Арзаярна, кагъазарна.
Виш хер хъайи Къубадини
Вилел нагъвна агъузарна,
Дердер вири эхун патал,
Хуравай рикІ кІагъузарна.

XX

Малим буба Сибирдавай
Рухвайрин къил агъуз хъана,
Рекъерани а рухвайриз
«Душманд шараг» лугъуз хъана.
Малим стха суьргуьндавай
Стха кІвале ялгъуз хъана,
Авудна ам гъуьрметдайни,
Къуншидиз ам ажуж хъана.
Гъуьл пулусад пипІе къейи
Паб четдилау ужуж хъана.

XXI

«Халкъдин душман» хатІ алкІурай
Рушарин вил рекъе хъана,
Хажалатар хвена хура,
Хифетар бул рикІе хъана.
Сусар, жегъил гъуьлер къейи,
ЧПарар чухваз, йикъе хъана.
«Къуд вил авай» душманд вилик
Къуба ягълу тике хъана.
Ферсуз ксар – межлисра хуш,
Ферлуд цурин пипІе хъана.
Гъахъ катайла вилаятдай,
Муьшкьюрдикай рипе хъана.

XXII

ВикІегъбуру агъузна къил,
Мез сарарин къулухъ туна,
КичІевиляй рахаз тежез,
Гатун крар зулухъ туна.
Дерт ахъайиз тежез чпин,
Гафар вири сурухъ туна.

XXIII

Гележегдихъ умуд галаз,
Зегъметчияр секин хъана.
Абуруз къе душмандин гуж
Артух тирди якъин хъана.
«Къил хуьдайбур» яншахвална
Халкъ маса гуз эркин хъана,
«Къуд вил авай» душманд вилик
Ялтахвализ кІвачин хъана.

XXIV

Ахътин ксар жагъурна фад
Душманди, кар акун патал,
Вичин рикІе авай чІулав
Къаст къиле къван тухун патал,
Агъу алай хци хенжел
Къубад рикІиз сухун патал.

XXV

Малум кар я, чІехи хзан
ЧІехи кІвале хъана кІанда,
Вич яшамиш хъун паталди,
Душмандин пер хана кІанда.
Гур женгера, лазим чІавуз,
Садакъани гана кІанда.

XXVI

Малум кар я, рухвайрикай
Ферсузбурни жадайди я,
ЧІалахъ хъана буш гафарин,
Душманд чІалал къведайди я,
Къуллугъ патал, вичиз гайи,
Халкъ маса гуз фидайди я.

XXVII

Ахътин ксар хъана, гъелбет,
Къуба касдин хзандани.
Хабар къунач ада, гъелбет,

Хзандин гьал хъсандани?
Душмандин гаф вине къуна,
Фена фагъир жазандани?
Туна ада терезд хилел
Ужуздини, масандини.

XXVIII

Куьре пата а душманди
Куьре стха ялгъузарна.
«Вуч ава вахъ? Кесиb я вун!»
Лугъуз, а кас ужузарна.
Адан гъуьрмет Куьре пата
Тимиларна, агъузарна.
Ихътин туькъуьл йисарани
Элдин рикIи агъузарна.

XXIX

Къуба стхад куьмекдизни
Агакънач ам, кармаш хъана.
Адан мални, адан кIвални
Аста-аста тараш хъана.
Нажмудинар къена тадиз,
Чехид ана кабаш хъана.
Хабар къунач зегъметчийри,
Авайбурни авач хъана.
Гаф лагъайла, ван къведайди:
«Тахсирар чал алач!» хъана.
ВикIегъбуру гайи жаваб:
«Чун а кардихъ галач!» хъана.

XXX

ГьакI ятIани Куьре стха
Фена вилик къадамралди,
Ачух лугъуз тежез гафар,
Рахаз гъвечIи айгъамралди,
РикIе мурад аваз хци
ТIвар машгъурун аямралди.

XXXI

Стхайривай хквез хъанач
Мугъманвилиз кIани чIавуз,
Вахт жагъурна, элкъвез хъанач
Стхадин кIвал къайи чIавуз.
Адан гуьгъуьл хана тамам,
Чуру хабар хъайи чIавуз.

XXXII

Чара хъана суфраярни,
Куьреви тIвар хъана садал.
Къайи хъана араярни,
Къубави тIвар хъана садал.
Сад туьгъметдик акатна буш,
Къуру буьгътен хъана садал.
Сад акатна тIурфанд кIаник,
Гатуз харар къвана садал.

XXXIII

Къубавидин кIвализ мугъман
Атанач мад Куьре стха.
Къубавиди хъелна рикIин,
Тун хъуванач хуьре стха.
Хажалатдин парцин кIаник
Ялгъуз хъана Куьре стха.

XXXIV

Арандикай атIана пай,
Куьревидиз хъел атана.
Стха бейкеф акур чIавуз,
Къубавидиз шел атана.
Дуствилериз кIан хъайила,
Юкъвал душманд хъел атана.
Гъилер яргъи авур чIавуз,
Къуру вацIуз сел атана.

XXXV

«Къуд вил авай» душманди къе
Вичин жуьре кеферзава,
Чаравуна къве стхани,
Сад-сад рекъиз эверзава.
Чинал къвазна, «Стха я чун»
Лугъуз, буш гаф эзберзава.

XXXVI

Амма ада вичин ният
Чинебадиз виликзава,
Къве стхадин хзанравай
Ферсуз ксар гъиликзава.
Мани-макъам къадагъа яз,
Лезгидин чIал чиликзава.
Чка атай чIавуз, хуььрез,
Стхайрикай синихзава,
Вичин рикIе авай къастар
Халкъарикай чуьнуьхзава.

КЪУД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ИМТИГЪАН

I

Ватан дарда авай ч!авуз,
Гъай тагудай инсан женни?
Гъахъ мискъалдиз гъин тийидай
Терез женни, мизан женни?
Халкъ саламат хъун паталди
Фин тийидай аслан женни?

II

Фашизмадин ч!улав пехъер
Цавун аршдиз акъатнава,
Лук!виле тваз азад халкъар,
Абур чавни агатнава,
Хабарсуздиз хаинвална,
Часпардила алатнава.

III

Гад ят!ани гуьлуьшан тир,
Цавара циф элцифнава.
Адалатсуз кар акурла
Цава рагъни къекъифнава.
Эвер тавур чапхунчияр
Чи ватандиз илифнава.

IV

Къарагъ к!вачел, вик!егъ ксар,
Ватан патал фена к!анда,
Азад уьмуьр, азад зегъмет
Зулумдивай хвена к!анда.
Дуьз чуьллера, женгера гур,
Душман, векъ хъиз, гвена к!анда,
Хаин ксар – чал пехилбур –
Чпин мука къена к!анда.

V

Гъазур хъана Къуба стха
Рухваярни галаз финиз.
Гъазур хъана Куьре стха,
Къуьне яракъ аваз финиз,
Гъил яргъивур чи ватадал
Вагъшид дуван акваз финиз.

VI

Ахмиш хъана селлер хътин
Лезги чилин пагъливанар,
Ватан, намус авай рик!е,
Магълуб тежер къагъриманар.

VII

Виш миллетдин жергедаваз
Лезгиярни уьткем хъана.
Марифатдин, дуствилин кар
Гур женгера мягъкем хъана.

VIII

Ингъе, вик!егъ Велиевни
Матросоврин жергедава.
Кич!е хъайи душмандин къат!
Адан вилик ергедава,
Гъил тфенгдал, вил душмандал,
Вич къурухдин белгедава.

IX

Амма адан рик!е куч!ун
Авач зерре, аслан тушни?!
Ватан маса гунилай къе
Къиникъ вични хъсан тушни?!
Къариблухар иер ят!ан,
Диде ватан масан тушни?!

X

Вад танкунай акъудна гум,
Вири ада кана инал,
Къил виневай душмандин пер,
Лезгиди хъиз, хана инал.
Такур хътин ягъ-ягъунар
Дуьз вад сятда хъана инал,
Чапхунчийрин жерге къалин,
Дагъдин векъ хъиз, гвена инал.
Дуьз вад сятда ивидин сел,
Хуьлерай хъиз, фена инал,
Табий хъанач вик!егъ Мирзе,
Намусдалди къена инал.

XI

Амма душман катна фена,
Авчи акур къуърер хьтин.
Гьатна абур гарун хура,
Суфрадаллай гьвелер хьтин.
Къве виш мейит аламукъна
Майдандал и, цуърер хьтин.

XII

Чи ватандин гьар са пата
Мирзедин тIвар эзбер хьана,
Адан мердвал вирибуруз
Чешне хьана, регьбер хьана,
Игитвилин кар аквазвай,
Ам гьулдандин сенгер хьана.

XIII

Куьредин хва Валентина
Цаварикай къуна майдан,
Лекъ хьиз, хкаж хьана аршдиз,
Аман тагуз, къена душман.
Адан мердвал акур чIавуз,
Катна, къулухъ фена душман.

XIV

Валентинан тIвар мецера,
Кар рикIера дамах хьана,
Чешне къачуз игитдилаи,
Вири ксар къучагъ хьана.
Женгераваз югъди-йифди,
Варцарикай йисар хьана.

XV

Волгадилаи Берлиндал къван
Фена вилик къегьалар чи.
Вад йис тIимил вахтар яни, –
Чехи хьана аялар чи.
Гьакъикъатдиз элкьвенва къе
РикIе авай хиялар чи.

XVI

Гьалибвилин яру пайдах
Гур женгерай гваз хтана.
Къейибуруз чил памбаг хуй,
Сагъбур викIегъ яз хтана,
Душманд чIурай хуърни шегьер
Цийи жуьре таз хтана.

XVII

Гьасрет чIугур йисаралди
Дидейрин рикI эркин хьана,
Вил рекъера къару хьайи
Сусарин рикI секин хьана.
Лишанлуяр хтана мад,
Мехъеррин югъ якъин хьана.
Чулав цифер катна яргъаз,
МичIерикай экуьн хьана,
Ислягъ зегъмет авай кIвале
Гурлу эквер куькIуьн хьана.

XVIII

Къубадани Куьредани
Инсанри мад кIвалахзава,
Уьмуьр гуьрчег хьун паталди,
Галат тийиз алахъзава,
Зегъметдани викIегъвилин
Эллер вири чIалахъзава.

XIX

Амма душман ава зурба,
Къубад геле къекъвез амай,
ЧIал мецерай вахчун патал,
Адан къилел элкьвез амай,
Миллетчивал къуна кIевиз,
Баладихъ хьиз гелкъвез амай,
Къубад кIвализ туькъуьл
рикI гваз,
Чинай хьвериз, хуьквез амай.

XX

Къубадин сир рикIе ама,
Лугъуз жадай дустар авач,
Адан чанда чарадан кIвал
Чурдай чIуру къастар авач.
Душмандин сир ахъайна къе,
Лугъуз жадай устIар авач.

XXI

РикI куз туькъуьл хиялри мад,
Кисна къвазна Къуба гила,
Ийидани хьайи крар
Элдин вилик туба гила?!
Ферсуз хьайи рухвайрикай
Инжиклу я буба гила.

XXII

Гаф рахадай давла тежез,
РикI гъамиша сузадик ква,
Эллер вири физва вилик,
Тек са Къуба къузадик ква.
Чидач вичиз себеб керчек,
Вучиз ихътин жазадик ква?!

XXIII

Газетдикай атIана пай,
Мани-макъам катна фена,
Эдебият Къуба касдин
Ирид чилиз гъахъна фена.
Къагъриманар, игитарни
Вичин рикIел техкиз хъана,
Къуба касди дердер-гъамар
Текдиз вичи эхиз хъана.

XXIV

Жуван чIалал кIелай ктаб
Гъавурда къаз асанти тушни?
Чехи сегъне, жуван мани,
Жуван артист хъсан тушни?
Дидед чIалал лагъай шиир
Чандилайни масан тушни?

XXV

А рекъивай экуь, гуьрчег,
Къуба стха магърум хъана.
Чинеба кар акур душман
РикI михидаз къавум хъана,
Вичин къисмет душманд гъиле
Авайдини малум хъана.

XXVI

Амма умуд рикIин къене
Ава адан, туьхуьн тийир.
Лемпедикай вучда вуна,
Гъар са нянихъ куькIуьн тийир?!

Лал вацI фида гъуьлерихъди,
Рахан тийир, луькIуьн тийир.

XXVII

Пис кар авач, жуван мирес
Четин йикъа акунилай!
Лал акъвазун хъсан тушни,
Тапарариз къекъуьнилай?
Жуван мичIи кIвал хъсан я,
Душманд гайи экуьнилай.
Тек са гаф лагъ, мерд кас, вуна,
Агъзур жуьре рахунилай.
Умудлу хъун хъсан ялда,
Дуьньядихъ вил тахъунилай.

XXVIII

ЧIал паталди алахъ тийир
И дуьньяда миллет жедач.
Дидедин чIал тахъай халкъдихъ
Вичиз лайих гъуьрмет жедач.
Ахътинбурун межлисризни
Чет кепекдин къимет жедач.

XXIX

ВикIегъ касдин къуьнел даим
Халкъ паталди пар жерид я,
Элдин меце гъатай чIехи
Марифатдин тIвар жерид я,
Мукъуфдалди гъиле къурла,
РикI шадардай кар жерид я.

XXX

Ширин гафар папарини
Лугъуз жеда хърарикди,
Векъи ксар акатдайд я
Марфарикни, харарикни.
Заманадин фикир ая,
Рех акатда чIарарикди.
Виш жуьредин атир жеда
Виш миллетдин чIаларикди.

ВАД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

КЪУБАДИН КІВАЛИЗ РАГЪ АВАТНА

I

Ракъиникай ихтилатда
РикІера рагъ авайбуру.
Халкъ паталди кар аквада
Рекъера рагъ авайбуру.
Гъар пакамахъ рагъ тІалабда
НикІера рагъ авайбуру.
Вилик финиз гъерекатда
Муькъвера рагъ авайбуру.

II

Ракъиникай эхтилатда
Рагъ гуьгъуьлда гъатай касди,
Ирид йисан дерт чІугуна,
Хайи чилел хтай касди,
Азиятар хиве къуна,
Элдин гуьгъуьл шадай касди.

III

Ракъиникай ихтилатда
ЧІулав цифер къатІай касди,
Гележегдин къуват аваз,
Бахтлу уьмуьр кІватІай касди,
Гур женгерин юкъваз гъахъна,
Душмандин гъил атІай касди.

IV

Рагъ тІалабда чилел чІехи,
Дуьнья экуь хъурай лугъуз,
Бахтлу хъана гъечІи-чІехид,
Гъиле кІвалах къурай лугъуз,
Хуш уьмуьрдин паруд винел
Мад са жерге турай лугъуз.
Цана багълар чуьллера дуьз,
Бегъерар бул гурай лугъуз,
Эл ацукъай суфрадал фу,
Уьзуьбагъ яз, гъурай лугъуз.

V

Ракъиникай мани талгъай
И дуьньяда кас жедани?

Ярдин рекъе гъамишалугъ
Чан тагудай свас жедани?
Зегъмет такІан итимдиз, лагъ,
Бахтлу уьмуьр хас жедани?
Чилихъ галаз сир сад авур
Куьтенд кІуфал пас жедани?
Элди авур гур мехъерик
Ишел галай яс жедани?

VI

Йисар фена, сад къезил яз,
Сад залан яз, аста-аста.
Кар акуна а йисари
Уьмуьрда чи уста-уста.
Фена вилик викІегъ ксар
КІеретІ-кІеретІ, десте-десте.

VII

ВацІарални гъалдна залпанд,
Чуьллелар чан гъурай лугъуз,
Бандар къуна, рагар хътин,
КІвалера экв курай лугъуз.
Дагълар падна зегъметчийри,
Шегъре рекъер хъурай лугъуз.

VIII

Яд авачир чІурухъанра
Гур шегъерар пайда хъана,
ЧІехи крар хиве авай
Элдиз къуват-файда хъана.
Манидин ван къилел алаз,
Вили билбил шайда хъана,
Эл паталди къуллугъ авун
Къанун хъана, къайда хъана.

IX

Ракъун рекъер, дамарар хъиз,
ЭкІя хъана чилералди.
Виш фабрикни, агъзур завод
Къурмишна мад гъилералди,
Бахтлувилин бине туна

Хушбахтвилин гелералди.
Зи гафарин туштIа чIалахъ,
Ша, килига вилералди,
Гьисаб жедач вири завай,
Ава абур вишералди.

X

Уьмуьр гуьрчег физва вилик,
Булахдай яд авахьдай хьиз,
Тади галаз, кьуват галаз,
Физ, вацIарик какахьдай хьиз.
Элдин кьуват кьизгьин хьанва,
Рганвай нек алахьдай хьиз,
Яшайишдал тазва гелер,
Кацай чилиз ацахьдай хьиз,
Хкаж жезва инсан, тарциз
Сармашухар акьахдай хьиз.

XI

Кьубад кIвале мехьер ава,
Куьн мехьерик кьведачни, лагь?
Манидин ван хьайи чIавуз,
Гуьгьуьлар шад жедачни, лагь?
Атир галай шурваяр бул,
Чилав ашар недачни, лагь?

XII

Зуьрнедин ван алахьзава
Хуьрерилай, убайрилай,
Аруш жезва ам, шагьвар хьиз,
Куьрейрилай, Кьубайрилай.
Гьил кьачунва гьамишалугь
Эллери чи тубайрилай,
ВикIегь хьанва жегьил несил,
Чешне кьачур бубайрилай.

XIII

Илимдикай далу кьуна,
Вилик физва жегьил несил,
Гьахьни дуван кьатIанваз кье,
Кьарагьнава кьегьал несил,
Яшдив гила агакьнава,
Амаиди туш аял несил.

XIV

Шегьре рекьер гележегдихь
Заманади ачухарна,

Халкьдин намус маса гайи
Душман вилик ацукьарна,
А душмандин чIуру ният
Вирибуруз малумарна.

XV

Шаирдин рикI авай ксар
Вилик фена, кьваз тавуна,
Чпин кьуват, алакьунар
Гана элдиз, наз тавуна.
Ашукьдини ядач чуьнгуьр,
Симер вири саз тавуна,
Кьегьалбуру кар аквадач,
Яргьи йифер лаз тавуна.

XVI

ВикIегьбуру гаф гуда ваз,
Кьил гафунал тун паталди,
Ви душманар цIуз вегьена,
Гур цIелхемра кун паталди,
Чпин буржи, хиве авай,
Гьахь галачиз гун паталди,
Ягьанатрин, синихрин рехь
Дуьз гафунив кьун паталди.

XVII

Рагь авай югь вирибуруз
Бегенмиш я, цуьквер хьтин,
Хуьда рикIе гьамишалугь,
Бахтлувилин эквер хьтин,
Адалатлу яз гьисабда,
Ватан патал женгер хьтин.
Кьвазда абур ви далудихь,
Вахчуз тежер сенгер хьтин.

XVIII

Гьа икI хьана, Кьубад кIвализ
Кьад йисалай рагь аватна,
Эхай рикIин кьене гьамар,
Хажалатдин дагь аватна.
Душман фена жаза чIугваз,
Инсанрилай тагь алатна,
Ажеб хьсан кар хьана ам,
Чи чандилай сагь алатна.

XIX

Вил ахъа тир жегьил ксар
Стха хъана, кIватIал хъана,
РикIеравай мурад-метлеб
Хайи халкъдин патал хъана.
Крар-гафар ахъаз лугъуз,
Меслятар дуъз ратал хъана,
Шаирвили хци къелем
ВикIегъ касдин чатал хъана,

КIватIал вичин вацIухъ фена,
Какахъай са стIал хъана.

XX

Шаирвили гъунар авай
Ксар кIвачел акъалтна къе,
Адалатдин дагъдик далу
А ксари агалдна къе,
Йисаралди вил галай рехъ
А жегьилрал ацалтна къе.

РУГУД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ШАИРРИН КIВАТИАЛ

I

На эзберна Лермонтовар,
Низамияр эзберна за,
На яб гана «Яблочко»йриз,
Мугъаматдиз эверна за.
Вун къекъвена Москвайра,
Бакуд юкъвал кеферна за,
Вун авайла Урусатда,
И Къафкъазда сеферна за,
Балладаяр кIелирла на,
Мухаммасар ифирна за.

За «чил» лугъун, вуна «цав» лагъ,
Бес гъавурда вуж акъурай?
Зунни кисин, вунни киса,
Бес чи патаз гым атурай?

II

Жуван мани, жуван макъам
Тарифайбур тIимил хъана,
Къве стхади виляй вегъей
Чални калам зибил хъана.
Чарабуру чувал къурла,
Чи гъилера зенбил хъана,
Халкъар фирла лекърехъ галаз,
Чал гъалтайди билбил хъана,
Милли гъисни руъгъ амачиз,
Къве стхани гъафил хъана.
Гъа и жуъре къанни вад йис
Фена, шаир сефил хъана.

IV
ЦIийи мурад заманади,
ЧIав атайла, вилик тада.
Игитбуру а вахтунда
Чпин яракъ гъилик тада,
Ахвар тийиз йиферани,
Гъазур хъана, къилик тада.

V

Къенин юкъуз игитбуру
Акъудалди кIвалахзава,
Илим-яракъ хци ийиз,
Иштягъдалди кIвалахзава.
А игитри, гафар садна,
Эллер чпин чIалахъзава.

III

Зунни ксун, вунни ксус,
Бес чи крар ни авурай?
Ваз аквамир, зазни такван,
Бес чи гъамар низ акурай?

VI

Шаирдивай хъайи крар,
Лугъун тийиз, къваз жерид туш,
Къе авуна кIандай кIвалах
Пакад йикъал таз жерид туш,
РикIе вичин дуъзвилелай
Чара фикир тваз жерид туш,
Уъмуър гуърчегъ авунилай
Гъейри пеше къаз жерид туш.

Сидкьи рикІяй вав агатай
Дустунин пер хаз жерид туш,
Гишила вич кьейитІани,
Душмандин мед хъваз жерид туш.

VII

Чи девирда игитбурун
Сих жергейра шаир жеда.
Къагъриманрин яракъ – гапур,
Шаирдинди шиир жеда,
Ада лагъай гафар вири,
Я геж, я фад – эхир жеда.

VIII

Къубад кІвале шумуд йис тир
Шаирдин гаф, тІвар авачиз,
Вичиз кІани макъам чидай
Седеф чуьнгуьр, тар авачиз.
Шумуд йис тир, мехъерни мел
«Перизадад» гар авачиз,
Цуькверивай рахаз тежез
Винел халис зар алачиз.

IX

КІватІал хъана шаирар кье,
Чпин дердер сад авуна.
И кІватІалдин крари дуьз
Къубад хзан шад авуна.
Куьредини хкажна сес,
Куьмекдин гъил къад авуна.
Элдин рикІи ахъайна цуьк,
Къацу гатфар – гад авуна.
Халкъди сагърай лагъана дуьз:
«Ажеб, крар фад авуна,
Лап вахтунда Къубад кІвалин
Шаирри гаф сад авуна,
Йисаралди и кардал вил
Алай эллер шад авуна!»

X

Шаирди ван хкажна гур,
Дидедин чІал кІанда лугъуз,
Хайи чІала элдин мецел
Хъсандаказ ванда лугъуз,
Вучиз чна гадарда чІал,
Намус амаз чанда лугъуз.

XI

Шаир фена тІалабар гваз
Дувандин рехъ галай патахъ,
Вирибуруз чІалар хгай,
Адалатар авай патахъ,
МичІивилин лепейрикай
Экуь рекъер галай патахъ,
ЦІуру дуьнья кІанибуруз
Гъяркуь рекъер салай патахъ,
Зулумкара туна вилик,
Ергедаваз гъалай патахъ.

XII

Шаир шад яз хтана фад,
Мурад кылиз фена лугъуз,
Элдин ният, элдин тІалаб
Душмандини хвена лугъуз.
Къуба касдиз писвал авур
Душмандин кІвал цІвена лугъуз,
Адалатди гъахъсузвилер
Гъаминалугъ къена лугъуз.

XIII

Къубад кІвале мехъер ава,
Дидед чІалал ктаб хъана.
Къубад кІвале мел ава кье,
Лезги мани себеб хъана.
Газетдани лезги чІалал
Халкъдиз кІани жаваб хъана,
Сагърай шаир, и кар авур,
Ваз халкъарин суваб хъана.

XIV

Са кар вилик фидай чІавуз,
Пехилбурни жедайди я.
Женгчивилин жергейриз сих
КичІебурни къведайди я.
Зегъмет сада чІугуртІани,
Бегъер сада недайди я.
И кар акваз гъахъ кІаниди,
Хифет чІугаз, шедайди я.

XV

Дидедин чІал гыинал къван я,
Лагъай итим вилик хъана.
И лезги чІал куьз герек я,
Лагъай итим кыилик хъана.

XVI

Лезги чІалал мектеб жедач,
Лагъайд элдин виле хъана.
Саки вири кичІе ксар
Хаинарин гъиле хъана,
Гъа ибурун дувуларни,
Чинебадиз, чиле хъана.

XVII

Килигзава ам яргъалай,
Гъакъикъатар якъин туш.
Къубад кІвале мехъер ава,
Пехил ксар эркин туш.
Бязибуру къуълерзава,
Амма къуълер рикІин туш.
Абур элдин кар паталди
Вилик фидай рекъин туш.

XVIII

Душмандини ахътин ксар
Тадиз вичин гъиликна,
Къулухъ туна викІегъ ксар,
Хаин ксар виликна.
Вазифадин гъасретдавай
Душман ксар килигна,
Фирсент гъиле къуна чпин,
Шаиррал тІвал илигна.

XIX

Амма уьмуьр вичин геле
Аваз даим авахъна,

Цава авай чІулав цифер
Гарухъ галаз алахъна.
Четинвиле гъатайтІани,
Шаирри къе кІвалахна,
Сидкъи гафар лугъуз рикІин,
Эллер чпин чІалахъна.

XX

ГъвечІи ятІан хъайи крар,
Къубад кефер хъсан жезва,
Дидедин чІал, хайи мани
Виликан хъиз масан жезва.
Театрни, концертар бул
Лезги чІалал къакъан жезва,
Радиодай рахазвай къе
Дидед чІалан чаз ван жезва.
И пад, а пад амач гила,
Садвилел эл гъейран жезва.
Къуба стха, Куьре стха,
Къвез, сад садаз мугъман жезва.

XXI

Къубад кІвале Етим Эмин,
Суьлейманни рахазва къе.
Куьред кІвале Нурединни,
Абдулагъни аквазва къе.
Тарихдални туна гъилер,
Алим ксар юязва къе,
Къуншийрини гъалар-кефер
Лезгидивай жуязва къе.

ЭХИР ГАФ

I

Къил тІадайда зверда тадиз,
Дарман гвайдан суракъ къуна.
Шаир касди кар аквада,
Гафарикай яракъ къуна.
Заргардини скъал гуда,
Къизилдикай верекъ къуна.
Вуж я къван, лагъ, элдин кІвалах
Тийидайди, къерех къуна.
Инсан даим фирай вилик,
Гуж агакъдай са рехъ къуна.

II

Амма а рехъ эл паталди
ЯтІа, элдиз масан жеда,
А касдин тІвар а рекъера
Хкаж жеда, къакъан жеда.
Малум кар я, ахътин ксар
Ферсузбуруз такІан жеда,
ГъакІ ятІани, кар аквада,
А касдин рикІ кІубан жеда.
Ада лагъай гъар келима
Хуьре-кІвале мугъман жеда,

Амма а кас архайин туш,
Чида, вичихъ душман жада,
Са вахтунда а душманни,
Хайила пер, пашман жада.

III

Къуба касдин мурад-метлеб
Гила къилиз акъатзава.
Адан тІварни вирибурун
Сих жергейрик акатзава.
Пехилбурни, кичІебурни
Женгерай чеб гагъатзава,
Яргъаз хъана, хайи халкъдин
Мурадriday къакъатзава,
Лезгивални такъаз хиве,
Чара халкъдив агатзава.

IV

Къуй, алатрай сикІрен къилих
Галай ксар чандилай чи.
Вуч жада къван алатайла
Чиркер-руквар тандилай чи?!
Абур такІан я виридаз,
Зулум авур хандилай чи.

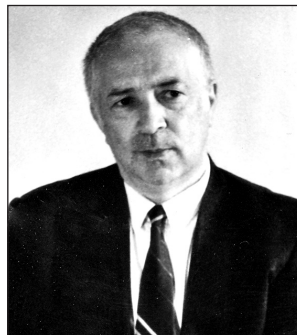
V

Амма уьмуьр вичин геле
Аваз, вилик физва, дустар.
ГъвечІи лезги халкъдизни къе
Вичин къадир чизва, дустар.
ВикІегъбурун зегъметдини
Вичин бегъер гъизва, дустар,
Вичин къамат, Шагъ-дагъди хъиз
Такабурлу, хуьзва, дустар.

КцІар шегъер, 1966-йис.

Гъажи ГАШАРОВ

УЪМУЪР ШЕЛЕДИК ФЕЙИ ШАИР

Шаир, гъикаятчи, драматург ва машгъур общественный деятель Забит Дадашбалаевич Ризванов Азербайжан республикадин КцІар райондин Манкъулидхуъре лежбердин хзанда 1926-йисуз дидедиз хъана.

Шаирди вичин къадар-къисметдикай, къилел атай дуъшуъшрикай икІ лугъузва:

**Зун гъамарин, хажалатрин шеле гваз
Угъ тавуна вилик фейи итим я...**

Гъакъикъатдани, З. Ризванов датІана общественный деятель ва шаир хъиз вилик физва. Ада «Садвал» тешкилат арадал гъизва, къве чкадал пайнавай лезги халкъ сад хъувунин хци месэла жавабдар идарайрин вилик эцигзава, Азербайжанда авай лезгийриз мектебра дидед чІалал тарсар гун, лезги чІалал кхъизвайбурун эсерар чап авун чарасуз тирди къейдзава. Ада хкажай са бязи месэлаяр къилиз акъатна. Къанни цІуд

Шикилда: Вилик жергеда З. Ризванов, Б.Салимов; къулухъ жергеда А.Ляметов, Я.Яралиев, Жамидин, А.Саидов, Лезги Нямет. Редакциядин архивдай.

йисан вахтунда Бакуда лезги чІалал 30 ктаб чапдиз акъатна. Абур туькІуьрунин, эсерар кІелунин, абуруз рецензияр кхьинин, абурал чІалан жигъетдай кІвалахунин зегъметни 3. Ризванован хиве гъатнай. Азербайжандин лезги мектебра лезги чІалан тарсар хтуна, гъар клас-сда гъафтеда ихтияр ганвай кьве сят лап тІимил ятІани, «Дидед чІал» предмет вичин чкадал хтана; КцІарин газетдин са чин лезги чІалал акъатиз башламишна, КцІара Бакудин педучилищедин филиал ачухна, ана са дестедиз лезги тарсар гузва; Бакудин радиодай лезги чІалал І0-І5 декъикъадин передачаяр гун тешкилнава.

Б. Салимова вичин сидкъи дуст, къелемдин юлдаш, макъсаддин ва метлебрин сирдаш 3. Ризвановакай икІ кхъизва: «Шаирдин рикІин илгъам вацран нурар хъиз экуь, гуьрчег, гурлу, метлеблукъи фикирри къвердавай гужлу авуна. Ада вичин поэзиядин пайдах хайи халкъдихъ галаз санал хкаж же- дайди дериндай къатІана. Зариди сифте нубатда хайи халкъ машгъур авун, адан руьгъдин инжияр кІватІна майдандал акъудун Къиблепатан лезги халкъдин чІал, литература, искусство, тарих вилик тухун патал дериндай веревирдер авуна» (Салимов Б. *Илгъам-дикай куькІуьрнавай рикІ. «Комму-нист». 1990, 29-ноябрь*).

Вири вичин уьмуьр халкъдин рекъе эцигай шаир я чІехи кьуьллугъ-рихъ, я пуларихъ галтугай кас туш. Адани, лезгийрин вилик девиррин кьегъал рухваяр хъайи К. Мелика, Къ. Саида, Е. Эмина, Я. Мегъамеда, С. Сулеймана хъиз, хайи халкъдиз кьуьллугъна, адан азабар ва умудар къалурна.

3. Ризванов зурба, галатун тийижир тешкилатчини тир. КцІара гъевескар Лезги театр арадал гъун (гележегда адакай Гьукуматдин театр хъанай), вад агъзурдалай артух имаратар кІватІна, Тарихдин музей кардик кутун, Лезгийрин кьуьлердай ансамбль тешкилун - ибур вири 3. Ризванован тІварунихъ галаз алакъалу кІвалахар я.

3. Ризванова лезги халкъдин руьгъдин хазина (сивин яратмишунрин ва эдебиятдин ирс) кІватІ хъувуникни зурба пай кутуна. Ада Б. Салимова хъ галаз санал «Шарвили» эпос кІватІ хъувуна, ам къайдада хтуна, чапдиз гъазурна. И кардал абур яхцІур йисалай артух алахъна. Нетижада лезги (Магъачкъала. 1999) ва урус (І-пай. Махачкала. 2000) чІаларал къилдин ктабар яз «Шарвили» эпос чапдай акъатна. Им чи халкъдин тарихда лишанлу, шад ва зурба вакъиа хъана. Эгер 3. Ризванова мад са кІвалахни тавуна анжах лезги эпос арадал хканайтІани, адан тІвар гъамишалугъ чи тарихда амукъдай.

И баркаллу кардила алава 3. Ризванова са шумуд том махар, манияр, мисалар, къаравилияр кІватІ хъувуна чапдиз акъудиз гъазурнава. Абурукай гъелелиг са том «Къиблепатан лезгийрин манияр» (Магъачкъала. 2003) акъатнава.

3. Ризванова К. Абдуллагъан, Э. Гъанидинан, Э. Эмиралидин, Н. Шерифован шииратдин ирс кIватI хъувуна, абурун кьилдин ктабар акъудна, чIалан устадрин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай вичин гафни лагъана.

Арифдар шаир жуьреба-жуьре илимрални машгъул тир. Ада лезги чIалакай, тарихдикай, этнографиядикай, топонимикадикай, эпиграфикадикай ахтармишунар кхъенай. Абурукай бязибур, месела, «Лезгийрин тарих» ктабдизни акъатнай.

И вири кIвалахар З. Ризванова кьерехдай гъич са куьмекни авачиз, анжах вичин зегъметдалди кьилиз акъуднавайди я. Бес им хайи халкъдин вилик кьегъалвал тушни мегер?! Вични шаир яшамиш хъайи кьулайсуз шартIара.

Женгчи-шаир ва писатель З. Ризванова художественный эсеррин ирсни туна. Адан шиирар, поэмаяр, гъикаяяр, повестар, романар авай ктабар: «Дадашан дустар» (1959) Магъачкъалада, «Шагънабатдин сес» (1964), «Гар чуьлда жеда» (1966), «Илгъамдин пери» (1972), «Къелни фу» (1984) Бакуда, «Гар чуьлда жеда» урус чIалал Москвада акъатна.

Яратмишунрин кIвалах З. Ризванова шииратдилаь башламишнай. Адан сифте чIалар 1940-йисуз «Социализмдин темп» (КцIар шегъер) газетдиз акъатнай. Шаирди лезги ва азербайжан чIаларал эсерар яратмишзавай. Азербайжан чIалал теснифай эсерар республикадин газетриз, журналриз, альманахриз, антологийриз, учебникриз акъатзава. 1950-йисалай ам дидед чIалал элячIава. Акунрай, Гъажибег Гъажибегова лагъай - «лезги чIалал ачух тежедай гъич са фикирни авач» - гафари жегъил шаирдиз еке таъсирнай.

Уьмуьрда хъиз шииратдин яратмишунрани З. Ризванов женгчи я. Ада «Поэзия» шиирда чIалан устаддин везифадикай икI лугъузва:

**Гъар са чIавуз женг кьизгъин тир
Поэзия майдан я.
Адан юкъваз кьезе жедайди
Гъунарлу тир инсан я!**

И фикир шаирди «Эл кIанда» эсерда мадни деринарзава. Идалай алава, ада шаирдинни халкъдин месэла эцигзава.

**Шаир кIанда! КIанда эвел!
Шаирдизни,
Шиирдизни
Чеб рикIера туна чими,
Виш йисарив агакъардай**

**Эл кIанда,
Эл!**

Гзаф чIалара ада кьагьриманвал, игитвал тестикъарзава, руьгьсузвал,
ажузвал негъзава:

**Тек са уьмуьр кьисметнава гьар инсандиз,
Са чIавузни уьмуьрдикай хьелиз тахьуй.
Хажалатни, шадвилерни яхь масандиз
Ажужвална, вилин накъвар селиз тахьуй.**

«Уьмуьр иер я» ширдай

Гьа са вахтунда З. Ризванова вичин халкъдин саламатвал хуьн патал,
адан бахтлу гележегдин рехь-хвални кьалурзава:

**Илимлу хьухь, женгчивала эл паталди
Са жув патал алахьна, жув зайиз тахьуй.
Тедбирлу хьухь, алахьмир са гел паталди,
Хазинаяр гьакI метлебдиз пайиз тахьуй.**

Шаир са кьагьриманвилин, ватанпересвилин, шаирдин везифадин
месэлайрал сергьятламиш хьанвач, ада гьакI инсанпересвиликайни
вичин гаф лагьанва. «Вуч хьсан тир» эсердай са чешне гьин:

**Шиклда: КIвачеллайбурун жергеда эрчIи патахьай
вад лагьайди З. Ризванов. Редакциядин архивдай**

**Сад чаравал, садни кьиникъ
ХьаначиртIа хунI хьсан тир...
...И дуьньядал пехил рикIер
АмачиртIа хунI хьсан тир.
«Хьсан тир» шиирдай**

3. Ризванова вичин шииратда уьмуьрдин важиблу са месэлани авач хкаж тавунвай. Шаирдихь муьгьуьббатдикайни тIимил чIалар авач. ЯтIани, шаирди, ярдихь элкъвена, адан хатур кьачузвайда хьиз, «Бейкеф жемир» эсерда икI лугъузва:

**Муьгьуьббатдин ялавдикай
Рахадач зун, кIани яр.
Игитрикай лугъуда за
Жуван рикIин манияр.**

Ада и кардин себебдикайни хабар гузва:

**Гьа ксар я хайи Ватан
Душманрикай хвейибур.
Намус-гьейрат хвена михьиз
Гур женгера кьейибур..**

Гьахьтин «гур женгера» Ватан патал чан гайибурун жергедик, гьелбетда, вич XVIII лагъай асирдин сад лагъай паюна яшамиш хьайи, лезги халкъдин кьагъриман хва Гьажи Давуд, 1837-1838-йисара урус пачагъдин аксина кьарагъай Къуба патан лезгийрин кьиле акъвазна, азадвилин женгера иштиракай Гьажи Мегьамед, Ярагь Мегьамед-эфенди ва масабур акатзава. И кьегьал рухвайрикай 3. Ризванова романар ва повестар кхьенва.

«Гьажи Давуд» роман «Самур» журналдин 1993-йисан 3-6 ва 1994-йисан I-2-нумрайриз акъатнай. Ана иранлуйрин ва туьркверин чапхунчийрихь галаз Ватандин азадвал патал хьайи женгера лезгийрин кьиле акъвазнавай Муьшкуьрви Гьажи Давудан кьамат ганва.

Романдин бинеда гьакъикъатда хьайи вакъияяр эцигнава, тарихда хьайи ксарикай раханва. Писателдивай кьилдин ксарин образар (Гь. Давуд, Сурхай хан, Петр Первый) ва тарихдин вакъияяр чеб-чпихь галаз алакьада аваз кьалуриз хьанва. Эсердин гьерекатар Къубада, Дербентда, Худата, Таркида, Къумуха кьиле физва.

3. Ризвановавай Гьажи Давудан жанлу образ арадал гъиз хьанва. Вич лежбердин хзанда Муьшкуьр вилайтдин Дедал хуьруьн машгьур тухумда дидедиз хьайи Гь. Давуда медресада чирвилер кьачуна. Ам вичин девирдин арифдар ксарикай сад хьана. Гь. Давуд, гьар са хали-

сан мусурман хьиз, гъяждал Меккедиз фена, «Гъажи» лугъур тІварни къачуна.

Хайи халкъ авай гъал аквазвай Гъажи Давудавай секиндиз ксузни жезвач. Ада халкъ къецепатан чапхунчийрикай азад ийидай рекъер-хуълер жагъуруникай датІана фикирзава. Адан ният - лезгийриз садалайни аслу тушир гъукумат арадал гъун тир.

Писателди къилди-къилдин чешнейралди Гъ. Давудан акъуллувал, халкъдиз вафалувал, тарихдин четин шартІара дуъз рехъ, жуван халкъдин тереф хуъдай сиясат хкъазаватІа къалурнава. Гъайиф хьи, рикІ михьи, вич лагъай гафуниз вафалу Гъ. Давуд ва адан хзан Сурхай хандин ва туьркверин султандин хаинвал ва чинеба фитнеяр себеб яз бедбахт жезва...

Лезгийрин гъикаят арадал атун ахтармишай алим Къ. Акимова вичикай рахазвай романдиз ихътин къимет гузва: «Гъажи Давуд» роман - тарихдин гзаф терефрин, дерин ва жанлу эсер я. Зариди тарихдин зурба тема - халкъдин милли акъул-камал арадал атун, халкъдиз вичин гъукумат теш-килиз кІан хъун, ам ихътин гъерекатар къиле тухун патал дигмиш хъун къарагъарнава, тІупІалай ийизва ва тарихдин шикилриз, гъерекатриз, къаматриз элкъуързава...

Роман кІелайла, малум жезва: романдин автордиз Къафкъаздин тарих, география, этнография дериндай чидат... Эсер жанлу, таъсирлу чІалалди кхъенва, авторди лазим авай чкайрал рангар ядай гафар, гекъигунар, мисалар ва камаллу гафар ишлемишнава...» Вич гъикаятчи тир алимди романдиз ганвай къимет гъахълуди я. Къейдун лазим я хьи, романдин мана-метлебди, ана эцигнавай месэлайри къве патал пайнавай чи халкъдиз къенин юкъузни къуллугъзава, адав вичин къадар-къисметдикай фикириз тазва.

И вичикай рахай романдилай гъейри писателди «РикІер кудайла», «Къачагъдин хва къачагъ» ва «Файтунчи» - тарихдин повестар, «Пайгъамбардин къацу пайдах», «Самур вацІун къибле пата» романа кхъенай.

3. Ризванован кІеви дуст Б. Салимова къейдзавайвал, агъадихъ гузвай шаирдин эсердай цІарар адан рикІ алайбур тир:

**Дуъньядивай тІалабдачир маса затІ,
КъисметнайтІа яшайишдин бахтар аз.
А бахтара женгер хъурай датІана
Хайи халкъдин кар паталди къизгъин тир,**

**Абурукай пай гудай за, атІана,
Игитбуруз мурад-метлеб якъин тир.**

**А вахтунда зун шехъдачир, хъуъредаи,
Зун бахтлу я, зун бахтлу я! - лагъана.**

Къагъриманвилини, игитвилини ва Ватандин азадвилини темаяр 3. Ризванован яратмишунра къилинбур я. И месэлая адан шииратда, гъикаятда, драматургияда ва публицистикада гегъеншдиз ва датІана гъалтзава.

3. Ризванов вич яшамиш хъайи девир вири патарихъай ва дериндай аквазвай шаир хъана. Адаз уьмуьрдин, гъакъикъатдин хъсан терефарни аквазвай, нукъсанарни. Ам са къуру тарифунрални акъвазнавачир. Вич яшамиш хъайи девирдикай ада икІ лугъузва:

«Дуьзенбурун девир туш им зеррени, Замана я жанавуррин, сикІерин. Агъавалда пеленграл лап къуьрени, Сагъибар яз багъларинни никІерин».

Идалайни башкъа, шаирди вичин фикирар ачухдиз малумарзава, инсанрин вилерал алай перде алудзава:

**Пудкъад йис я - руфуна фу,
Тандал бегъем пек тежез.
Къилел туьгъмет, чинал тфу
Алаз, гъамар эх тежез!**

**Мегъамеда гана женнет,
Уьмуьр затІни туш лугъуз.
Коммунизма гузва чазни
Гележегдин къуш лугъуз.
«Заз ахварай уьмуьр аквазва» шиирдай**

3. Ризвановаз вичин яратмишунри хайи халкъдин вилер ачухарзавайди, адаз гъахълувилини рекъел къвез куьмекзавайди ашкара тир.

**Дуьнья тирвал фикирар зи
Къекъвез ава къваз тавуна
РикІин кІусар - шиирар зи
Къвезва са-сад наз тавуна.**

**Абурукай манияр жез,
Хуьрерилай алахъзава.
Мелерални мехъеррал къвез,
Лежберди хъиз кІвалахъзава.**

Шаирдихь драматургиядин эсерарни ава. Тамашачийри хушдиз къабулай, чеб КцIарин лезгийрин театрдин сегънедал эцигай: «Дибироваз хъел къвезва», «Гуьлуьшан», «Кафтар», «Къисас», «Хиялар», «Залан къуллугъ», «ЦIийи мехъерар» пьесайрин тIварар къаз жеда.

3. Ризванов халкъарин эдебиятрин алакъаяр мягкемарай шаирни хъанай. Ада азербайжанрин машгъур чIалан устадар хъайи С. Вургъунан, М. Ибрагъимован, С. Рагъимован ва масабурун эсерар лезги чIалаз таржума авунай.

Шаирдин къадалай артух чIалар, композиторри авазар туькIуьрна, халкъдин рикI алай манийриз элкъвенва. Абур мел-мехъеррик, меж-лисра еке гъевесдалди къени лугъузва.

3. Ризванова къвезвай несилрихь элкъуьрнавай дерин фикирар квай шиирарни тунва. Абурукай «Дуьз акъукъ зи гъавурда» эсерда шаирдин веси хъиз къабул жедай цIарар ава:

**Эй жегъилар, сел хъиз кверез алахъа.
Къве гаф рахух, сав авач хъи сиве куь.
Чи девирда чавай тахъай кIвалахар,
Гъатзавайди я, гъелбетда, хиве куь!..**

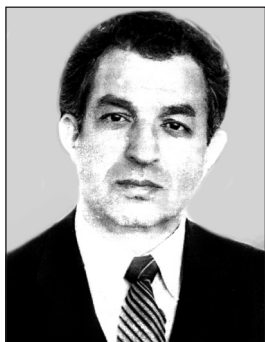
**...Эй жегъилар, дуьз акъукъ зи гъавурда,
Йикъахъ галаз бягъс авурай йифе куь.
Багъиша заз, за асивал авуртIа,
Амма зурба крар ава хиве куь!**

Шаир 1992-йисуз КцIар шегъерда кечмиш хъана. Ам вичин ватан тир Манкъулидхуьре кучукнава. 3. Ризванован тIвар КцIара авай Лезги театрдал ва вичи кIелай Манкъулидхуьруьн школадал эцигнава.

Вичин ялавлу уьмуьр халкъдин рекъе эцигай, чи медениятдик къетIен пай кутур къагъриман хва Забит Ризванован тIвар ва адан баркаллу крар гъар са намуслу лезгиди эбеди яз рикIе хуьда.

Љыкаят

Гъаким КЪУРБАҢ

ГЪУЛДАҢДИҢ ЛЕКЪ

(Романдай кылер)

Къуд лагъай кыл

ЖЕНГИНИҢ ПАРАД

I.

Белижда гъаваяр, алатай йисарилай тафаватлу яз, фад мекъи жезва: кылел, кIвачел ва бедендал алукина кIан жезва. Дяведин дердери, хажалатри инсанриз я берекатлу зул, я адан гуьзел рангар къалурнач. Ингъе, хабарни авачиз къуьдни мукъвал жезва.

Майрама нянрихъ хзандин кIвале авай къула кIарасдин цIай хъууна, рухварилай кул эяна, нафтIадин лампа куькIуьрна, ракIар жуфтдаказ кIевирна. Къулал яд авай къажгъан эцигна, хинкIал авунин къайгъуда гъатна: ргадай верч, тини ишиндай гъуьр, серг, къатух, арута, гъери, иштягъ ачухдай чумалин цур гъазурна. Фикирдай лагъана: «Нин гуь-гъуьлдиз вуч хуш ятIа, гъам тIуьрай».

Куьчедилай аял квай къеб гъаз Шамайни Марвар хтана, чими къулан къвед къве патавай ацукъна. Абур суса ийизвай кIвалахриз, адан сириштайриз талукъ суьгъбетрик экечIна. Марвара явашдаказ са паъаз ван къведайвал лугъузва:

- Чи Мая сусаз аферин, адалай кIвалин-хуьруьн вири кIалахар алакъзава.

Хзанри сусаз гагъ Майрам, гагъ, Къудрата хъиз, урус къайда Мая лугъузва.

- Эхъ, - паъ рази жезва. – Шегъерда ханвайди ятIани, Майрамаз чи адетарни хъсан чизва.

- Са бязи къарияр чпин рухвайрин сусарилай хай рахада, - лугъузва Марвара. - Абурай зи кыл акъатзавач. Жуван хцин сусалай чара

касдиз вучиз хай рахазвайди я? Нарази месэла аватІа, жуван сусаз ширин мецелди жува лагъ ман: «Чан бала, и кар акІ мийир, икІ ая».

- За ваз атІа чІавуз лагъай хъиз, - Марваран жегъил вахтар рикІел хкана, Шамая хъверна.

- Эхъ, чан паъ, гъа чІавуз вуна заз лагъай хъиз, - са легъзеда алцумарна, алава хъувуна: - За Майрам сусаз ам гъайи сифте йикъара лагъай хъиз, - Марварни хъурена.

- Чан дидеяр, заз куъ рахунар ван жезва гъа, - зарафат кваз лагъана Майрама.

- Хъурай ман, чан свас, чна авачир гафар лугъузвач хъи, - Марвар гъилер тинида авай сусаз милаимдаказ килигна. – Вун бахтлу хъуй, чан бала, чи рикІикай яд хъванвай.

- Чун вири бахтлу хъурай, чан диде, - тІалабна сусани. – Женгина авайбурни, абурук кваз Къудратни.

- Амин, - тестикъарна къарийри.

Са арадилай Абас къве къубави итимни галаз хтана, адетдин жузунар авуна, абур мугъманханада ацукъарна. И арада винел верч алай хинкІални гъазур хъана. Адет тирвал, хуърек бадийриз акъудзавай Марвара сусав фу, къел, кукІварнавай верч, хинкІал авай ва маса къапар мугъманрин вилик тухуз туна. Хзанди винел гъери, серг, къатух алай хинкІал тІуъна, винелай шурпа хъвана.

Мугъманар хъфиз къарагъайла, Марвара гъуълуъвай жузуна:

- Я чан кас, вуна абур и йифен вахтунда гъиниз рахкъурзава? Чи кІвале ксудай чкаяр ава къван.

- Абуру Ахцегърин мугъманханада чкаяр къунва, - лагъана Абаса.

- Чун Зуъгъре ваха гуъзлемишзава, - итимрикай сада мугъманханадин зеведишдин тІвар къуна.

- АкІ ятІа, хъфиз жеда, - лагъана чІехи кайваниди.

Мугъманар, сагърай лагъана, хъфена. Абурухъ галаз Абасни экъечІна: ада гъар йифиз станция хуъзвай яракълу къаравулар ахтармишзава.

Бадеяр кІвалин къавай куърсарнавай чІехи лампадин кІане сун бегълеяр хурунал машгъул хъана. Абурун са патавай рухунал, вичин къунар гъиле къуна, Майрамни ацукъна: ада «Ичер» чешнедин гуълуът хразва.

- За фикирзава, за хразвай бегълеяр чи аскерриз герек къведа, - бегъле алай къунар хкажна, къалурна Марвара. - Къвезвайди къуъд я.

- Урусатда гзаф мекъи жедайди я, - лагъана кефер патан къуъд акур Майрама.

- Бегълеяр гегъеншдаказ храна кІанда, итимрин гъилер чІехибур жедайди я, - Къудратан гъилер хиялда аваз, лагъана Шамай бадеди.

БицІи Алпан ахварикай кватна, кІепІиникай вилер экъисна, гъугъ-бугъ ацалтна, бадейрин, дидедин гъерекатриз килигзава. Майрам къезилдиз къарагъна, аялдад фена.

- Вун ахварай аватнани, чан? - жузуна, ада хчин чиниз са кIуф гана. – Ваз вуч кIанда? Ви кIан кьеженвани? Къуранвани? – тангар бушарна, килигна. – Аферин зи хциз! Михьи я.

- Вун рахазвани, я чан шараг? - хабар кьазва паъа. – Ваз гишинзавани? Мекъизвани? Дарзавани?

- Рахурай, - лугъузва Марвар бадеди. – И мукъвара суса адаз тухдалди нек гайи тир. Адаз гишин жадай вахт хъанани?

- Са тIимил фитIиниз тада ман, чан диде, - хурудал фитедин пIипI вегьена, свас кьепIинал алгъана. – Ма, чан, хъухъ!

Аял динжарна, са кIвач кьепIин кикел эцигна, ам эчIягъиз-эчIягъиз Майрама мад вичин кьунар гъиле хкьуна.

- Я чан бала, вуна а гуьлуьт алайвал эциг, Къудратан чарчиз жаваб кхьихъ, - теклифна Марвара.

- Исятда кхьида, чан диде, - къарагъна, тавдинн кIвалай чар, ручка, девит къана, Майрам куьсруьдихъ ацукъна, са вил кьепIиник квай Алпаназ ягъиз, Игит ярдиз чар кхьиз эгечIна: ада гъар са гаф къарийрал меслят гъизва, гъабуру лагъайвал кхьизва.

- Чи виридан патай саламар-дуьаяр, кхьихъ, - тIалабзава паъа.

- Кхьена, - секинарзава суса.

- Вичив Игитдин кьизилдин гъед агакьнани, хабар яхъ.

- Къада.

- Чна вичиз савкъватар ракъурзава, кхьихъ.

- Кхьена.

- Вун чи мектебдин муаллим хъанва, кхьихъ, - рикIел гъизва Марвара.

- Кхьида, - хиве кьазва Майрама.

...Итимар фронтдиз тухвана, Белиждин сифтегътан мектеб муаллимар авачиз амукъна. Дербентдай эверна, Майрамаз мектебда тарсар гун теклифна.

Педучилище куьтягъна, шегъердин са мектебда тарсар гана, Майрамаз муаллимовилин тежриба хъанвай. Гъуьлуьхъ галаз Брестдиз фейила, ада гъанин мектебдани кIвалахнай. Гила...

- За аял хуьзва, - лагъана Майрама. – Ам лап гъвечIи я.

- Аял куь къарийри хуьрай, - районо-дин зеведишдиз Майраман хзанда вуж аватIа чизвай. – Зун Абас халудин кIвализ атайди я.

Майрама кьуьнер чуькьвена: апаян, къаридин ихтияр авачиз адавай разивал гуз хъанач.

- Абас стхадихъ галаз зун рахада, - лагъана зеведишди. - Чан руш, мектеб муаллимар авачиз туна виже кьведач. Бес аялар куьчейра твадани?!

Районо-дин зеведишди Абасаз зенг авуна, месэладин гъавурда туна, адан разивал къачуна. Майрамав арза кхьиз туна, эмир гана... Гъа юкьуз муаллимовиле, дяведин цIукай гъвечIи хва галаз катна, Белиждиз акъатнавай са украинви дишегълини муаллимовиле къабулна, адаз мектебда яшамиш жадай ихтиярни гана.

КІвалахал фейи сад лагъай юкъуз Майрамаз чир хъана: Катя, гуцІул миллетдин векил, Карпат дагъларин са хуьре яшамиш жезвай, муаллим тир... Дяве эгечІай сад лагъай юкъуз немсери Катядин гъуьл яна, къена... Ам папавай кучукизни хъанач... Катя вичин ругуд йиса авай хвани гваз РагъэкъечІдай патахъ катна... Дагъустандиз акъатна...

Гъа юкъуз Майрама Катя аялни галаз илифарна: абуруз тІуьн-хъун, алукІдай пек-партал гана, ишлемишдай къаб-къажахни вугана, чпин муказ рахкъурна.

- Катя гъикъван рикІиз хуш инсан тир? – хабар къазвай хъиз, лагъана Марвара. – Агун кумазни чаз куьмекар гуз эгечІна.

- Ам чаз ухшар авай, - лагъана паъа. – Лап чи Алпанда ханвай хъ-тинди тир.

- Тир ваъ, я баде, я! – тестикъарна суса.

- Катядин Мишани тербия авай гада я, - лагъана Марвара.

- Ам къве сятда ацукъай чкадилаь къарагънач, анжах чи Алпанахъ галаз гагъ вилер экъисиз ишарайралди, гагъ чпин чІалалди рахазвай, - къейдна Марвара.

- Мишади за тарс гузвай сад лагъай классда кІелзава,- малумарна Майрама.

- Вувв! Им аламат тушни?! Украин аялди лезги мектебда кІелзава! Ам чи чІалан гъавурда акъазвани къван?! – къарияр тажуб хъана.

- Яваш-яваш акъада, - инанмиш я муаллим. - Аялри чІал фад къа-дайди я.

Хзанри Къудратаз кхъенвай кагъаз пакамахъ Абаса «Баку-Москва» поезддиз вугана: ам меркездив агакъайла почтадин са къватидиз вегъин тІалабна, икІ чар хчив са шумуд йикъан фад агакъда, фикирна.

2.

Къазан шегъер... Ам Волга вацІун гъуьл къван гъяркъуь кърехдал, зурба къажгъан хъиз, экІя хъанвай... Къудрат, хер сагъ хъижезвай йи-къара госпиталдай экъечІиз, яваш-яваш къекъевез, шегъердихъ галаз таниш жезва: адаз къакъан цлар галай куьгъне къеле-Кремль, пуд-къуд мертебадин къадим мискІин, цин хвал фенвай яргъи Булах куьче, Татаррин магъле - Слобода, гимияр акъвазнавай вацІун порт... сифте яз аквазва. Тажуб жезва. Вилерикай Белиж, Дербент, Нерен кІеле, Самур вацІ... карагзава.

Къудрата фикирзава: «Чи бубаяр иниз фадлай къвезвай, абуру ина кІелзавай, - рикІел вичиз Алпанда бубайрин кІвале акур, «къазан басмадал» чапнавай Къуръан хтана. – Чи къужайри Къазанда араб чІалал акъуднавай ктабар регъятдаказ кІелзава: абурал басар-бисир къалурнава; Истамбулда, Багъдатда, Къагъирда акъуднавай ктабрал са лишанни къалурнавач: гъи гаф гъикІ кІелдатІа, жува къатІана, жуваз чир хъана кІанзава».

Госпиталда авай азарлуьрал военкоматдин офицеррин вил-гъил алай: абуру вуж гъинай ятІа, гъихътин пешедин иеси ятІа, гъи женгина набуд

хъанатІа, гъиниз хъфин лазим ятІа – вири малуматар кІватІавай. «Гъа икІ хъун лазим я, - фикирзава Къудрата. – Чакай фикирзавай, чун тешкилзавай иеси-штаб хъайила, душмандал гъалибвал къазанмишизни регъят жада...»

Къударт, гъилерик квал акатна, госпиталдин гъаятда къекъевезва: хире мад вичикай са хабарни гузмач, шегъердин ярж алай чкаяр адаз акуна... Мад ина вучда къван? Я женгиниз, я кІвализ хъфейтІа жада... Ада вичиз Белиждай, Алпандай, Дербентдай атай чарар тупІалайзава ва хуралай кІелзава... Сифтени сифте къепІиник квай (а къепІина Къудратни чІехи хъана) хва (!) карагзава... Ахпа Мая (ада баладиз хурудилай нек гузва), гъаятдал ацукънавай бадени диде, варцелай кІвализ хквезвай буба аквазва...

- Капитан Алпанов, ваз чар! – гъарайна таза почта пай хъийизвай аскерди.

- Сагърай, - чар къачуна, капитанди къецІивалзавай аскердиз мушт-улухдай са шикалат гана.

Сусан чарче авай хабарри Къудратак еке шадвал кутуна, ам жаваб кхъиз ацукъна: хзанриз, са-садан тІвар къаз, саламар ракъурна, Маядиз муаллимвал мубаракна, мукъвара вич фротдиз хъфидайди малумарна, вичин цІийи чар хкведалди жаваб кхъин тавун тапшурмишна.

Духтуррин комиссиядал капитан Алпановаз ам сагъ хъхъанвайди ва адавай дяведин женгера иштиракиз жадайди малумарна.

- Зун Ватандиз къуллугъиз гъазур я! – эрчІи гъил пелев къуна, Къудрат низамда акъвазна.

- Капитан, вун рази ятІа, чун шад я, - лагъана яшлу майорди. – Тупчи командирар чи Яру Къушундиз гзаф кІанзава. Вуна къуллугъ авур полкар садни амач. Чна вун Москвадин къибле патав гвай Коломенск шегъерда авай «Игътиятдин» полкуниз ракъурзава. Вун гъи ротадин, гъи батальондин командир жедатІа, ваз чкадал чир жада. Гъурметлу капитан, вун са сятдилай чи сержантди «Къазан-Москва» поездда ацукъарда. Москвада «Къазан» вокзалдик агакъайла, эвичІна, Коломенскдиз фидай рехъ жува жагъура, - дуствили хъверна.

- Эхъ, жагъурда! - уъткемдаказ лагъана Къудрата. - Зун сагъар хъу-вунай куън, гъурметлу духтурар, духтурстхаяр, духтурвахар, ашпазар ва михьибанар, пара къадар сагърай!

«Къазан-Москва» поезд поспиталра (абур Къазанда гзаф авай къван) сагъ хъхъана, фронтдиз хъфизвай офицеррайни аскеррай суха-сух ацІанвай. Германиядин фашистрихъ хъайи сифте женгерикай ийизвай суьгъбетрик экечІна, рехъ акуна-такуна акъатна, поезд меркездив агакъна.

Къудратаз Коломенскидиз фидай рехъ хабар къунни герек атанач: адахъ агалтнавай юлдашрин чІехи пай гъаниз физвай.

Москвадин куъчяр, майданар офицерринни аскеррин дестейрай, яракърай ацІанва... Коломенскидиз физвай автомашин дяведин къа-

равулри чка-чкадал акъвазарзава, документар ахтармишзава, ахпа ахъайзава...

Къудрат анжах къвед-пуд сятдилай чкадив агакьна. Документда къалурнавай «Игътиятдин» полкунин гъаятдиз гъахъайла, адаз эверзавай ван акъатна:

- Къудрат стха!

3.

Къулухъ элкъвена килигайла, Къудратаз вичелди чукурзавай Брестдин тупчи Бигъай акуна.

- Чан чІехи стха, заз вун гъасятда чир хъана, - нефес дар хъанвай аскер офицердин къужахдиз гъахъна. – Вун сагъ-саламат ахкунал зун гзаф шад я, - жегилдин вилериз нагъв акъатна.

- Вун ахкунал, гъвечІи стха, зунни шад я, - Къудрата ам къуьнерилай къужахда хкъуна, дуствилелди чуькъвена, хкажна, чилел эхцигна.

Абуру сада-садаз Беларусдин тамун къерехдал немсерин дестедал авур гъужумда чпин кьилел атай дуьшуьшрикай, хъайи хирер сагъар хъувур госпиталрикай тади кваз куьрелди суьгъбетарна.

- Зун и полкунин жергедин аскер хъана къвед лагъай югъ я, - лагъана Бигъая.

- Вал ина чи полкуна къуллугъ авур, Дагъустанда амаз таниш аскерар дуьшуьш хъанани?

- Ваъ, садни, - Бигъая кьил галтадна.

- АвайтІа хъсан тир ман.

- Сад ава...

- Ам вуж я?

- Зун!

Къведни хъуьрена.

- Капитан Алпанов, зун ви батальондин тупчи я гъа! – тестикъ хъанвай месэла хъиз, малумарна Бигъая.

- Са шакни алачиз! ЦІийи десте тешкилдайла, за полкунин командирдиз сифте нубатда тежриба авай тупчи Рамазанов Бигъаян тІвар къада, - хиве къуна капитанди.

- Аферин, чІехи стха! Заз жув БуркІихандиз хъфей къван, ана жуван багърияр акур къван шад хъана, - хиве къуна Бигъая.

Капитан полкунин штаб авай дараматдихъ фена: ихтияр къачуна. командирдин кабинетдиз гъахъна, генерал Константин Игнатовав вичин документар вугана, комиссардихъ галаз таниш хъана...

- Куьне заз вуч тапшуругъ гайитІани, гъихътин къуллугъ ихтибар авуртІани, зун ам кьилиз акъудиз гъазур я, - лагъана, Алпанов кабинетдай экъечІна, абурун къарардал вил алаз гъаятдал акъвазна. Са сятдилай хъиз куьмекчи офицерди эвер хъувуна.

- Юлдаш Алпанов, чаз ви алакьунрикай хабар ава, - лагъана генералди.

- «Яру гъед» газетда авай макъалани кІелна, - алава хъувуна комиссарди.

Капитандин рикIиз регъят хъана: адаз комиссарди тIвар къур макъа-ладикай Смоленскдин госпиталда хабар хъанай, адакай Маяди вичин са чарчени кхъенвай.

- Аферин, капитан! – генерал вичин полкуниз атанвай офицердилай гзаф рази хъана.

- Са женгина душмандин къуд танк кун – им еке агъвалат йа-а-! Мубаракрай! – лагъана комиссарди.

- Мубаракрай! Чна инал меслятна: ваз СССР-дин Яру Къушундин майорвилин чин гузва! Эмирдал за къул чIугунва, – малумарна генерал Константин Ивановича. – Мубаракрай!

ЦIийи майорди юкъ живи агъузна, тебрикар къабулна.

- Къенин йикъалай чна вун, юлдаш майор Къудрат Абасович, - да-вамарна генералди, - цIийиз тешкилзавай артиллериядин батальондин командирвиле тайинарзава. Исятда зи куьмекчиди, - жегил офицер къалурна, - ваз ксудай-къарагъдай чка къалурда, столовойда тIуьн гуда, са сятдилай майдандал гележегдин батальондин членрихъ галаз танишарда. Жуван везифайрив эгечI! Гъинал ни вуч авун лазим ятIа, жува гъяла. Анжах цIийи батальон вири жигъетрай тамамди, вири жуьредин тупаралди таъминди, женгина душмандал гъалиб жедайди хъун лазим я. Гъелелиг ви батальондин тIвар «Игътият батальон» жеда. Герек хъана, фронтдиз эверун кумаз адакай «Женгчи батальон» жеда. Вун ви батальондин командир, иеси, буба я. Алад, майор, хъсан сят хъурай!

- ЧIехи ихтибардай пара къадар сагърай, гъуьрметлу генерал! За Ватандиз къуллугъзава! – лагъана, Къудрат полкунин штабдай, къетIен руьгъ акатна, душман тергдай гъиссерив ацIана, полкунин регъберрилай рази яз, экъечIна.

Артиллериядин цIийи батальон тешкилун Къудратаз гзаф четин акъвазна: лазим къадар аскеррин, офицеррин, сержантрин, тупарин, автомашинрин яракърин ва маса затIарин са пайни чкадал алачир... Абур вири акуна, жагъурна, тIалабна, гъана, чкайрал гъазурна кIанзавай. «Ракъар жагъурун регъят я, - фикирзава Къудрата, - абур Курскидин вокзалдин патав гвай «Мукални кIута» заводдай ва маса чкайрай къачуда... Бес инсанриз вучда? Абур вердишарна, гъар садаз тупунин сирер, адай туьш ягъиз чирна кIанзава... Фронтдиз тадиз герек хъана, им дяве я, къугъунар ваъ, чи «Игътиятдин полкуникай» пака «Женгчи полк» авуртIа, зун женгиниз вуж галаз фида? Са Бигъай тухудани?!» - цуру хъверна.

Яргъалди фикирар тавуна, пака полкунин командирдин патав фена, адаз Алпанова вичин вири дердияр авуна.

Генерал са кIусни тажуб хъанач, ада, акси яз, дикъетдивди яб гана, лагъана:

- Эгер, майор, вун зи патав атаначиртIа, за вакай маса фикирдай. Батальондиз герек затIар са вавай жагъур жедайбур туш. Хъсан хъана атана, - генералди майордин фагъумлувилин тарифарна, куьмек гун

хиве къуна. - Чи арада мягкѣм алакѣа хѣун патал за вахѣ, майор, жуван са куѣмѣчи, - жегѣил лейтенант къалурна, - галкѣурзава.

- Сагѣрай вун, гѣуѣрметлу генерал.

- Ви батальон, майор, женгина мус герек жедатѣа азни чизвач, - сѣфилдаказ, ахвари кузвай вилеривай гѣил гуѣцѣна, хиве къуна генералди.
- Им дяве я... Тади къачу, майор!

Цѣийи майор Алпанов вуж ятѣа, гѣихѣтин командир ятѣа, адан батальонди сѣргѣятдал гѣихѣтин игитвал къалурнатѣа, «Игѣтиятдин» полкуна са йикѣан къѣне малум хѣана, адал аскерри «Кѣуд туп» тѣвар эцигна.

Полкунин майдандин эрчѣи пѣипѣ Алпанован батальонди къуна: офицерри, сержантри ва аскерри гѣар юкѣуз, пакамалай няналди, гѣѣкъни каф хѣана, низамда къѣкъвез, тупар, гранатометар ва маса яракѣар чукѣуриз, кѣватѣ хѣийиз, абурай туѣшер ягѣиз чирзава. Командирдикай муаллим, лектор, инженер, устѣар, меслятчи - артиллериядин вири пешейрин уста, иеси хѣанва.

- Майор Алпанов «Кѣуд туп» туш, - лугѣузва галат хѣанвай аскерри къунши батальонда къуллугѣзавай юлдашриз, - «Кѣад туп» я. Адан чанда авай къуват вуч й-а-а! – гѣилер къваларихѣ акѣажна, тажубвал къалурзава.

Бигѣая майордиз вичѣлай алакѣдай вири жуѣредин куѣмѣкар гузва. Гѣавилий ада ял ядай декѣикѣайра аскеррин кѣватѣалра дамахдивди малумарзава:

- Зун майор Алпанован ти гѣил я!

Анжах командирдиз вичин «Ти гѣилихѣ» галаз рикѣй-рикѣиз рахадай мажал жезвач: майор гѣар са декѣикѣада са квел ятѣани, лап важиблу кардал, машгѣул я. Адаз, вичи лагѣайвал, кѣвалѣй атай чарчиз жаваб кхѣидай вахтни авач.

Бегѣай чѣехи стхадикай са кѣусни бейкеф жезвач, ада къил эяна, ван акѣалтна, рикѣивай лугѣузва: «Кѣайгѣу авач, жедай кар я. Чун чибур я. Чан жуванбур!» Адан гафар Брестда авай вахтунда Мамеда, Рабаданани къунвай.

«Игѣтиятдин батальон» акваз-акваз къалин жезва... На лугѣуди, аскерар, офицерар муѣгѣлетра авай, гила вири санлай хквезва... Тупчияр яракѣлу хѣанва... Абур женгериз гѣазур я...

Зул алукъна: сад лагѣай къаяр акѣатна.

Йифериз лап мѣкѣи жезва: ятари муркѣар къязва, чилер чѣагизва...

Сад лагѣай живерни къвана...

Ноябрь алукъна...

Гѣар юкѣуз полкунин майдандал женгинин къугѣунар тешкилзава, женгинин тежриба хкажзава... Ихѣтин гѣерекатрик бязи офицерар, аскерар, аялрин машгѣулатрик хѣиз, зарафатдай экечѣзава Анжах лап гѣа мукъвал халис женгер къиле физва: душмандин яракѣлу къушунар, самолетрал, танкарал, машинрап, мотоциклийрал акѣахна, Москвадихѣ тепилмш хѣанва...

- Абурун хура чун хьтин аскерар, ротаяр, батальонар, дивизияр... акъвазна кIанзава, - лугъузва майор Алпанова вичин тупчийриз. - Душманрин хура дурумлудаказ акъвазун патал чаз дяведин илим: женгинин амалар, яракьрин хесетар, абур ишлемишдай къайдаяр чир хъана кIанда... Гъалибвал са къуватдивай къазанмиш жедач. Гъалибвал женгина акъулди, къуватди ва амалди къазанмишда. Эхь! Чи чIехи регьбер Сталина лагъайвал: Чи кар гъахълуди я, чун гъалиб жеда!

Заз акъвазва: чи вири офицерри, сержантри ва аскерри женгинин къугъунра рикIивай иштиракзавач. За квез, чIехи стхади хьиз, бубади хьиз, лугъузва:

Чун пака, лап аламай няналди, фронтдиз ракъурун мумкин я. Низ жув женгина къена кIанзавачIа, низ жув фронтдай кIвализ сагъ-саламатдиз хъфена кIанзватIа, инал аламаз дяведин илим, женгинин сирер чира, ахпа – геж жеда!

Командирдин эхиримжи гафари аскеррин бейнидиз дериндай таъсирна – абур мад женгчидин тежриба хкажзавай майдандилай югъ мичIи жедалди алат хъувунач.

Полкунин аскерриз газетрай, радиодай малум жезва: душман меркездив агакъзава... Немсерин самолетри шегьердал бомбаяр вегъизва, абур чилелай тупари язава... Гъукуматдин идараяр Куйбышев шегьердиз акъуднава... Амма Иосиф Сталин вич Москвада ама... «Аферин! Хва я, Хва!» - лугъузва руьгъ хкаж хъанвай аскерри.

Генерал Игнатова эверна, Къудратаз чинеба хабар гана: «Сталина 7-ноябрдиз Яру майдандал чIехи маркет - Женгинин парад тешкилзава... Зунни вун, майор, чи полкунин векилар яз, гъа параддин иштиракчияр жеда. Гъазур хъухь!»

...6-ноябрдин нянрихъ Ленинан мавзолейдал, Кремлдин гъетерал вегъенвай чилер алудна, лампаяр михъна, майдан къуд патахъай ишигълу авуна.

7-ноябрдин нянрихъ, 8-ноябрдин пакамахъ радиодай вири уьлкведиз хабар гана:

1941-йисан 7-ноябрдиз Москвада, Яру майдандал, Женгинин парад хъана. СССР-дин ватан ва меркез душманрикай хуьзвай Яру къушунрин вилик Иосиф Виссарионович Сталин рахана: ада гъар са аскердиз, офицердиз... ва эгълидиз Советрин ватан хуьниз эвер гана.

ЧIехи регьбердин эвер гуниз Яру Къуушунри гъуррадалди жаваб гана, гъа пак майдандилай, Ленинан мавзолейдин виликай, офицерарни аскерар, коммунистар къиле аваз, чпин чанар ватан патал къурбанд ийиз, женгиниз фена.

Парадда иштирак авур ва чIехи регьбердиз яб гайи офицерринни жергедин аскеррин арада артиллериядин майор Къудрат Алпановни авай.

4.

Белиж... Пакамлай кѡайи гару куѡчеяр рукварикай шиткизва. Станциядал инсанар кѡатѡ жезва, абуру яру хѡанвай гѡилер гѡилеривай гуѡѡѡзава... Кефердихѡай кѡавал жив алай поезд атана, акѡвазна.

Сад лагѡай вагондин рак ахѡа хѡана, адай ракѡун рекѡин кѡул-лугѡчийри фронтда гѡилер, кѡвачер хкатнавай, хирер сагѡ хѡхѡайла госпиталрай ахчухнавай аскерар авудзава...

Дяведин набудар авудзавай чкадал итимар, дишегѡлияр, аялар ва чѡуру хабардал хуѡрерай атанвай итимар, поездра аваз инихѡ-анихѡ физ кѡанзавай пассажира алтѡушзава... Дяведин набудрикай гѡарда вичинди, вичиз ухшар авайди жагѡурзава...

Гѡилер, кѡвачер кумачир жегѡилар аквазвай яшлу дишегѡлияр ше-хѡзава... Итимри фашистриз, абурун кѡиле авай Гитлераз векѡи-векѡи сеперар гузва... Инсафсуз дявекара жазаламишун тѡалабзава.

Кѡатѡ хѡанвай жемятдик Абасан хзанни ква. Марвара, вичин хва рикѡе аваз, набуд хѡанвай аскеррин язух чѡугвазва, абуруз рекѡел элячѡиз, чпиз талукѡ улакѡра аѡукѡиз куѡмекар гузва. Ада вичин патавай акѡвазнавай мугѡманханадин зеведиш Зуѡгѡредиз шикаѡтзава:

- Чан вах, сенфиз чи биѡѡиди са шумудра ахварикай кватна, вучиз лагѡайтѡа йифди тамай чакѡалри, аялри хѡиз, гѡараярзавай, жанавурри кѡув язавай... Зун Самур тама чѡехи хѡайи инсан ятѡани, зазни кичѡе хѡана... Ахѡтин гѡарагѡунар хѡсан лишан туш эхир...

- Ваз кичѡе жез, бес ви кѡвалав гвайда вучзавайди я?

- Я руш, Абас йифе пуд-кѡудра кѡарагѡиз, станция хуѡзвай кѡаравулар ахтармишиз физвайди я.

- Адахѡ галаз жувни фида ман, - зарафатна Зуѡгѡреди.

- Гѡла гѡакѡ авуна кѡанда, - Марвара хѡверна.

- Вувв, икѡван набудар?! Им мусибат тушни?! – Зуѡгѡреди жегѡилрин язух чѡугвазва.

- Эхѡ... И мусибатар чи вилериз такунайтѡа, хѡсан тир... - Марваран жерт залан я. – Бес чи веледарни ѡѡунни ваѡѡун арада авачни?!...

- Ава... Абур вири саламат хѡуй, чан вах, - лугѡузва Зуѡгѡреди.
– Ви Гѡуѡлдандин лекѡре вуч кхѡизва?

- Са вад гаф: вич сагѡ-саламат я, гуя сифте Смоленск шегѡердин, ахпа Кѡазандин госпиталра ял ягѡна... На лугѡуди, идал са херни хѡайиди туш... Им курортда ава, - Марваран чина наразивилин лишанар гѡатна.

- Белки, адал са херни хѡаначтѡа

- Я руш, дяведа хер тахѡана амукѡдани мегер?

- Гѡулдандин лекѡрел хер тахѡун лазим я, - Зуѡгѡреди дуст дишегѡлидин рикѡиз майдан гана.

- Гѡакѡ кѡванни хѡанайтѡа, - Марвар са хер-кѡаѡѡни тахѡанвай хва ахкунихѡ умудлу хѡана. – Ятѡани зи рикѡяй, чан вах, гѡам-хажалат кими жезвач... Бес ибурни чи рухзваяр я эхир, - набуд хѡанвай аскерар кѡалурна.

Зуьгьреди са жавабни ганач, анжах, развилин лишан яз, са шумудра кьил эляна.

- Яраб и папари, вахари хьиз,, кьил-кьиле туна, вуч сирлу гафарзаватIа? – дишегълийрин патав Абас атана. – Пакаман хийирар!

- Абат хийир, чан стха! Вун вуч гьал я? Ви идарада вуч хабарар ава? – жузунарна Зуьгьреди.

- Зи кефияр пис туш, ви ваха, - вилерин ишарадалди вичин паб къалурна, - заз йикъа пудра тIуьн-хьун гузва... Хабарар инай, - шалмандин кукIа авай радио къалурна, - ван къвезва: Яру майдандал Сталина Женгинин парад тухвана, душмандин къушунар Сталинградлдихъ физва... Абур Кавказдиз гьахъзава... Чи хуьрериз гьар юкьуз дяведин набудар хквезва...

- Эхиримижибур хьсан хабарар туш ман.

- Алай йисуз Советрин гьукуматди ракъун рекьериз гзаф фикир гузва, абурун метлеб лап хкажнава. Накъ чав меркездай ракъурнавай цIийи эмир агакьна...

... Вичин кабинетда Абаса Москвадай атанвай эмир вилералди кIелна, тадиз станциядин къуллугъчийр кIватIна, лагъана:

- Юлдашар, чаз Маскавдай, Ракъун рекьерин министерстводай, ихътин са эмир атанва, - начальникди эмир яваш-яваш кIелна. Ахпа вири, урус чIал чин тийидайбурни, дуьз гъавурда акъадайвал, алава хъувуна:

- Гьуьрметлубур! Эмирда къалурнавай хътин тахсирар чакни, чи станцидин кIвалахдикни ква: чаз акваз-акваз инсанар поезддин виликай рекъелай элячIава, и мукъвара атIа там квай чкадилай физвай поезди яна, нехирбан къена, ахпа къве мал гиликьна... Урусатда, иллаки РагъакIидай пата, хаинри рекьер чIурзава, абур хъиткъинарзава, поездар вацIариз, кIамариз вегъизвай дуьшуьшар хьанва.

Эмирда СССР-дин ракъун рекьерин вири станцийрин начальникриз ва къуллугъчийриз кIевелай тагъкимнава: гьарда жуван участокда гуьзчивал тухун, инсанар ва улакьар чпиз талукъ чкайрилай зарар тежедайвал алудун, йифиз станцийрал шемер куькIуьрун, къаравулар эцигун, абур ахтармишун...

- Ибур чна гьар юкьуз ийизвай кIвалахар я, - лагъана жегъил фяледи. – Чавай мад вуч кIанзава, я неченик?

- Ийизва, эхь... Амма гъамиша ваъ, гъавиляй гъалатIарни ахъхайзава, - жаваб гана яшлу фяледи.

- Бязи юлдашри рикI гвачиз кIвалахзава, - лагъана маса фяледи. – Агъа магъледай мектебдиз къвезвай бицIекар ракъун рекъелай гьар юкьуз жез-тежез алучIава. Шаз гъанал са аялдин кIвач ханай. АтIа кIута гвай устIар халудиз за шумудра лагъана: «Яда, а жигъирдиз къве тахтадин кIус ягъа, аялриз, инсанриз регъят хьурай!» Ваъ, къени гьакI ама.

Начальникдин чин чIур хъана.

- А рехъ за пака туькIуьрда, - устIарди вичин тахсир хиве къуна.

- Пака ваъ, кье! Аламай няналди! – Абаса столдал гъуд гьалчна.

- Низ чида, ихътин кимивилер чи уьлкведа гьикъван аватла. Квез ихътин куьлуь-шуьлуьярни Маскавда авайдаз акуна кIанзавани? – чуру квай фяледи кьил галтадна.

- Я стхаяр, эмир кхъейда чавай дуьз истемишзава. КIвалахна кIанда! – хьилелди лагъана жегьил фяледи. – Мажибда вил авайбур акваз, жуван гуьгъуьлни хазва.

- РикIел хуьх: исятда алайди дяведин вахт я, - эхирдай къейдна Абаса. – Дяведин вахтунин къанунри вири эмирар кьилиз акъудун истемишзава. Инани кхъенва, - эмир авай чар хкажна, яцIу ванцелди, туьнтвал кваз лагъана: - И эмир кьилиз акъуд тавун – Ватандин вилик еке тахсир акъатун, къанун чIурун яз гьисабзава ва ам чIурайди жазаламишда!

Инсанрилай дерин нефесар алахъна.

- Чи станци, чан неченик, - арза авуна кьуьзуь бригадирди, - югъ-йиф хуьрерай кьезвай, ракъун рехъ сифте аквазвай инсанрай ацIанва, абур гъавурдик кутадай къван чун галатзава. Абуру чаз ябни гузва, гъурайни лугъузва, ахпа, гаф сиве амаз, ракъун рекъин акатай чкадила элячIна физва...

- Пассажирриз чи гафарин ван кьезвач, - фялейри бригадирдин тереф хвена.

- Дагъдин хуьрерай атанвай, фронтда хер-кIацI хъанвай, ракъун рекъин къайдайрин гъавурда авачир инсанар я, - хъуьтуьлдаказ лагъана начальникди. – Чна абур, гьикъван четин хъайитIани, гъавурда туна кIанда. Лазим хъайитIа, фуни, ядни гана кIанда, стхаяр.

Кабинетда ацукънавайбур чпин начальникдиз гъейранвилелди килигна. Абуруз чизва: Абаса, вичини туьтIуьна, етимриз фу гузва, ксудай чка авачир инсанар кIвализ хутахзава, тIуьн-хъун гана, абур динжарзава.

- Чи станцидик квайбур, инал кьезвайбур санлай пис инсанар туш, - бригадирни буш хъана, - гишинзавай, мекъизвай бахтсуз инсанар я.

- Чун абурун гъавурда акъаз алахъзава, - кьвед лагъай бригадирди вичин мергъаметлувал кьалурна.

- Чунни мецелди рахаз алахъзава, - тестикъарна михъибан дишегълийри.

- Чна гъар юкъуз гъакI кIвалахна кIанзава, - Абаса эмир алай чар виридаз аквадаивал телефондин патавай цлал алкIурна.

- Дяведин шартIара ихътин эмир кьабулун, ам чкайрал ракъурун зурба кар я, - лагъана яшлу къаравулди. – Чун, стхаяр, гъар сад жуван чкадал мукъаят хъана кIанда.

Абасаз кIваляй хабар атана: Алпандай Набисат вах атанва.

- Чи ГъвечIилекъни фронтдиз фена, - вилерал нагъв алаз хабар гана хуьрай атай Набисата.

- Элван?! – хзанар тажуб хъана.

– Я руш, ам лап аял я, - лагъана Марвара. – Адан цIукъуд-цIувад йис яни, тушни завай лугъуз жедач.

- Гъакъван я, ада мектебдин ирид лагъай синифда кѐлзавай.

- Бес военкоматди аял дяведин цѐуз гъикѐ ракъурна?

- Тѐвар гъвечѐиди ятѐани, гададин рикѐ чѐехиди я, чан Зугъраб свас,

- Къудратаз мехъер авурдалай гуьгъуьниз хуьре Марвараз «Зугъраб свас», ахпа, адалай чешне къачуна, Майрамаз – «Дербент свас» лугъуз-ва. - Буйни атанва, вичин юлдашрикай са къилин хкатзава. Ада чаз гъар юкъуз лугъузвай: «Вири чи стхаяр ватан хуьз фронтда авайла, зун вучиз кѐвале, какайрал ацукънавай верч хъиз, авайди я? Зун душманрилай телеф хъайи бубайрин, стхайрин къисас къахчуз фида! Зун Къудрат стха хътин тупчи жеда!»

- Лугъузвай жеде, бес военкоматди аял къил дяведиз гъикѐ тухвана?! – Марвварак хъел акатнава.

- Кѐцариз фена, арза кхъена, чи гадади райисполкомда вичин яшар чѐехи хъийиз туна, - Набисата гъавурда туна.

- Гъакѐни жедани? - жузуна Шамай бадеди.

- Эхъ, чан паъ.

- Агъ, амалда-а-р, - Марвара къил галтадна. – Вучда? Я Аллагъ, чи гъвечѐи хва фейи чкадай сагъ-саламат хтурай ман... Чи виридан рикѐ алай Гъвечѐилекъ... Ам Къудратазни гзаф кѐандай, - вилерал накъвар акъалтна.

- Элван цѐайни вацѐай экъечѐiday хва я, лугъудай Къудрата, - лагъана Майрама.

- Ам гъахътинди тир, чан Дербент свас, - тестикъарна, Набисат да-вамарна: - Чѐехида лагъай гаф чилел вегъин тийидай, нештѐер чукѐул хътин, хци аял тир...

Абас хтана, вахаз хуш-беш авуна, жузунарна.

- Аялдикай акуна-такуна жегъил хъана, ингъе, ватан хуьз Яру къу-шундизни фена, - суьгъбетдик Абасни экечѐна.

- Гъвечѐилекъре вичиз Къудратан адрес ракъура, лугъузвай, бес вичи чѐехи мирес ахквада, - хабар гана мугъманди.

- Яраб гъахътин ягъ-ягъун, туп-тфенг авай чкадай миресриз садаз сад жагъида жал? – Марвар шаклу я.

- Чидач... Мумкин я... - Абасавайни тестикъ жаваб гуз хъанач.

- Шурван гъикѐ ава? – жузуна хзанри.

- Хъсан я... Э-э-э, тиши къуьнелай гъил хкатнавай инсан я ман... Сагъ хъижезва, са тѐимил хер кума. Колхоздин гъисаб-улубдин иеси хъанва. Ада квез саламар ракъурна.

Марваран чинин рангар дегиш хъана: адаз вичин хвани набуд хъана хквез кичѐезва ...

- Саламар ракъурай Шурванни сагърай, абур гъайи – вунни, - лагъана, Абас кѐвалахал хъфена.

Станциядин вилик квай радиодай диктор дишегълиди малумар-на:

- Къе чи микрофондихъ шаир Хуьруьг Тагъир гала. Ада квез фа-шистрин къил Гитлеракай кхъенвай шиирар кѐлда.

Итимдин яцІу ван акъатна. Шаирди дывекардин къамат агалай-галайвалди ачухарзава:

**Куьне лагъ, бес инсаф яни?
Я чІуруд талгъуз, я къени,
Эл кърмишдай икІ садрани
Вагъши инсан хъайид туш...**

Эхирдай кирамди, Гитлеран тІвар къуна, «Хуьруьг Тагъиран патай виш агъзур лянет я ваз!» - лагъана.

Радиодин кІане яб гузвай инсанри, чпиз зари аквазвачтІани, адаз капар яна, «чи патайни лянет я» тикрарна.

5.

Тупчи батальон къатканвай казармада йифен къулариз лампаяр куь-кІвена, майор Алпанова Къилин штабдин тади эмир малумарзавай ван гъатна:

- Батальон! Фронтдиз! Тадиз! Вири шейэр къуна, вад декъикъадилай – майдандал! Низамдиз!

Офицерар, сержантар, аскерар садлагъана кІвачел акъалтна, на лугъуди, абур ерли ксанвачир, гъакІ вилер акъална, яргъи хъанвай, пуд декъикъадилай гъаятдал экъечІна.

Къецел мекъи я...

Къуд пад мичІи я...

Майдан живеди къунва, ада аскеррин кІвачерик жакъракъарзава.

Чилелай хкаж жезвай лацу пердеди йифен мичІивал живи экуь ийизва.

- Чи Ватандин рикІ – Москва хуьн патал – виликди! – эмир гана майор Алпанова.

Тупчи батальонди штабди къалурнавай чкадал сенгер къуна... Йифен мичІивиликай даях къуна гъужумдиз къевезвай немсерин къушун Алпанован батальонди къаршиламишна – туьш къуна, мукъвалай ягъзавай тупари, пулеметри ва автоматри чпин кар авуна – душман къулухъ элкъурна...

Пакамахъ немсери, цІийи къуватар кІватІна, мад гъужумна... И сефер Алпанован батальондиз еке зарар хъана... Женг яваш хъайила, майдандилай хер хъайибур, къейибур кІватІ хъувуна, тупар къулухъ чІухгуна, штабдивай низамдикай хкатай аскеррин ва яракърин эвез куьмек тІалабна.

Душмандин яракълу дестеяр гъа са гирведилай пуд лагъай сефер атана... Къудратан тупчийар михъиз гъелек хъана, гъа дара-дар арада куьмекар агакъна: жегъил аскерри душманриз дуьз румар гана...

Къве гъужумдин арада малум хъайивал, батальондиз куьмекдиз ракъурнавай аскеррик дагъустанви Расулов Бедирни квай. Хайи ва-

тандихъ цІигел хъанвай тупчи жегъилар цІийи аскердихъ галаз таниш хъана. Яргъи яхун жегъилди вичикай лагъана:

- Зун, юлдашар, Бедир я. Ахцегъ райондин Йигулрин, чна Ругулрин лугъузва, «ругул» эркек лагъай гаф я, хуърай я. За Дербентдин муаллимрин училищеда кІелзавай. Ингъе, эхиримжи курсунай экъечІна, гуъгъуъллувилелди фронтдиз жуван Ватан хуъз атанва.

- Ваз аферин, стха, - тупчийар цІийи юлдашдилай рази хъана.

- Ватан хуъз кІан хъун хъсан кар я. Вакай тупчи гъина хъана? – жузуна са аскерди.

- За Орджоникидзе шегъерда тупчийрин курсар кІелна.

- Зани гъана кІелайди я, - суал вугай аскерди шадвилай капар яна.

Ял язавай батальондин кьилел тупарай язавай гуъллейрин хар къванна: аскерар чкІана, гъар сад вичин чкадал фена, душмандин дестеяр атунал вилер алаз, акъвазна. Абурни, кьилерал ракъун кьепеяр алай пияда аскерар, автоматар хкажна къуна, парада авайбур хъиз, гъаркъуъ камар ягъиз-ягъиз, къвезва...

Майор Алпанован эмирри душмандин дестейрал гуъллейрин лужар къурна...

Бедира вичин уьмуърда сифте гьалтнавай женгина викІегъдаказ иштиракзава: туьшчидив тупунин залан гуъллеяр вугузва, буш хъайи патрумар са патахъ гадарзава, душмандин гуъллейрикай автомашиндин къулухъ, япарал гъилер элисна, кьил агъузна, чуьнуьх жезвай...

И сеферда Къудратан батальонди са къадамни къулухъ чІугунач.

Югъ няни хъана, женгни акъвазна... Галат хъанвай аскерар алайди алайнал ацукъна... Вилер чуьлдин кухня атунал ала, тупчийар яваш-яваш санал кІватІ хъана, суьгъбетрик экечІна: ни вуч авунатІа, шумуд фриц атІа дуьньядиз ракъурнатІа, шумуд танк тергнатІа, садал къвед эхциг хъийиз, тади кваз, сада-садан гаф атІуз, суьгъбетарзава. Къудрата женгинин нетижаяр ктабда кхъизва: абур тадиз полкунин штабдиз агакъарна кІанзава.

- Атана-а! – шад гъарай акъатна Бедирай: полуторка автомашиндихъ галай ракъун кухня акурла, жегъил аскердин вилери цІарцІар гана, сивиз цІаран ятар атана.

Тупчийар кухнядал алтІушна: абуру къарих рекъидалди яд хъвана, каш кваз нисини фу, силин чІахарин хапІа тІуьна... Ахпа абур артиллериядин патав ял ягъиз, зарафат квай суьгъбетариз, хзанрилай атанвай чарар кІелиз... эгечІна. Югъ няни жезва

Бедир юлдашрикай хкечІна, вад-цІуд къадам эрчІи патахъ фена, чІехи тупунин кІане ацукъна. Ахпа ада къултухдай куьруь кфил акъудна, пІивитІ сиве къуна, къежирна, уф туна, фере кІекрен жиргъ аламай ванер акъудна, сефил авазрив эгечІна.

Тупчийар тажуб хъана, кьилер хкажна, кфилдин ван къвезвай патахъ килигна... Кфилди ажайиб хъуьтуьл, ширин ва аял чІавалай таниш се-сери кавказви аскеррин рикІерай, дамаррай ватандин, хуьруьн, кІвалин шикилар, мукъваяр, гъиссер ракъурна.

- Гьикъван ширин гъава я?! - са тупчиди вичин рикъиз регъят хъанва, вич тамам гъуьргъуь хъанва лагъана.

- Зани гъакъ гъиссзава, - хиве къуна къвед лагъай тупчиди.

- Гуьзел гъава я, - лагъана Бигъая.

- Эхъ, - тестикъарна командирди: адан вилера милайим гъиссер пайда хъана.

Бедиран гъавади садни бейтерев тунач: тупчийр, Къудрат къиле аваз, къарагъна, явашдаказ атана, музыкантдин патавай ацукъна. Командирди вилерин ишарадалди Бедиравай мад кфил ягъун тлалабна.

Къудратан рикъел Улус магъалда хъайи са къиса хтана. Ада, Бедира ял язавай уламдикай менфят къачуна, тупчийриз суьгъбетна.

... Абас, Къудратан буба, Самур муькъвелей станциядал цийи кIвалахал хкайла, адан чкадал къаравулвиле Самур дерадай тир са жегъил къабулна. ТIварни адан Расул тир, Бедиран хва Расул. Хуьре катиз-гал-тугиз, юзун квай кIвалахар ийиз вердиш хъанвай жегъилдиз муькъуьн къиле ацукъай чкадал ахвар къвез хъана. Гьикъван къарагъиз, къекъвез ахцукъайтIани, вилер вацIун зарбдиз къвез алатзавай цин гужлу лепейри тухузвай, гъасятда мад ахвар агалтзавай: сив къакъунзавай, вилерни акъал жезвай... Къаравул вич вичелай алатай декъикъайра муькъвелей инсанарни такуна физ хъана... Ксанвай къаравулдал хуьредай ванери Расул уяхарна... «Вучда? И хъварц хъиз, зал гъалтзавай ахвар гъикъ алудин?» - фикиррик квай Расулан вил вацIун къере экъечIнавай нацIара акъуна. «За жуваз са ксул авуна, ам ягъиз ацукъда», - лагъана, гада тадиз къарагъна, шалвардин жибиндай епинихъ галай чукIул акъудна, къерел фена. ВацIун лепейрилай къарагъзавай шагъварди юзурзавай нацIари лепе гузвай, на лугъуди, гъарда вич къаравулдиз къалурзавай... Са тIуб къван яцIу, яргъивилел къве метр алай нац! кIанелай атIана, ам гваз Муса вичин чкадал хтана, кфил ийиз эгечIна. Ва-цIуд декъикъадилай муькъуьн къилий кфилдин ванер акъатна. «За мад са ксул хъийида, - фикирна Расула. – Сад хайитIа, сад квахъайтIа, чантада артуханди аваз хъуй, герек къведа»...

Расулаз машгъулат жагъана: ам пакамалай няналди кфил ягъиз, къере булдалди авай нацIарикай цийи ва жуьреба-жуьре кфилар ийиз хъана... Жегъилдин шадвилихъ къадар авачир: сад-вад йикъалай адан пIузарикай, тупIарикай халкъдин вири гъаваяр хкатзавай... Муькъвелей физвай инсанри, тамукай къилер хкудзавай чакъалри, тарарай тарариз лув гузвай ачкари Расулан макъамриз иштягъдивди яб гузвай... Са вахтарилай адаз балабан ягъиз, ахпа зуьрне ягъиз чир хъана, сад-вад кесиб мехъеррални физ хъана... Къаравул Расулакай Улус магъалда «Уста Расул» хъана...

- Гъа Расул зи буба я, - шаддаказ малумарна Бедира.

- Вун, жергедин аскер, бахтлу инсан я, ахьтин машгъур буба авай, - лагъана майорди. – Чи бубаяр хванахваяр тир. Уста Расул зи мехъеррал чIехи зуьрнечи тир.

Бедир шадвилай сив ахъайна, тажубвал авай вилери цIарцIар гуз амукъна, адал тупчийри шад хъуьруьнарна.

- Зал тIвар хтанвай чи чIехи буба Бедирни къавал тир, - лагъана чиниз яр акъатнавай йигулвиди. – Чи тухумдин тIварни Къавалар я, - развилин хъверна. Чи тухумдин са хел Къубадиз, са хел Самурдиз, са хел Бакудиз, са хелни ЦIехуьл хуьруьз куьч хъанва.

- АкI хъайила, мадни хъсан я: вун чи тупчийрин къавал хъухъ, - эмир гузвай хъиз, теклифна Къудрата.

- Зун гъазур я, юлдаш майор! - садлагъана къил хкажна, дуьм-дуьз акъвазна, эрчIи гъил пелев тухвана, Бедира эмир къабулна.

- Им заз ван хъайи лезги чIалал ганвай, лезги чIалал къабулнавай сад лагъай эмир я, - хъвер кваз къейдна Бигъая.

Гъа йикъалай Бедиран лакIаб Къавал хъана.

...Садлагъана душмандин патай тупар рахана... Къудратан батальон мад гуьллейрин, минайрин харцик акатна...

6.

1942-йисан къуьд... Белижда къай, мекъ, тIурфан ва къалин живер ава. Дагъларин хуьрера къуьд мадни мишекъат хъанва: анрай къвезвай инсанрик гзаф арза ква.

Станциядал дяведикай катнавай, каша тади гузвай, кIвалах авачир инсанар кIватI жезва. Алпанов Абас, станциядин начальник, пассажир-рин суаллриз жавабар гуз, абуруз фалди-целди куьмек гуз алахъзава, амма гъамиша агакъзавач...

Дяведин цIай гзаф инсарихъ галукъзава: хендедайрин, етимрин, кесибрин къадар югъ-къандавай артух жезва. Дяведин цIай Зугърабхуьруьхъни галукъна: фронтда авай Мирвет, Марваран ими, гел галачиз квахъна...

Пуд гъвечIи аял галай Паки хендеда хъана, гъам-хажалат чIугваз амукъна... Марварни имидин хажалатди къуна, ам Пакидин аялриз куьмекар гуз алахъзава.

- Заз аквазва, чан балаяр, - лугъузва Шамай бадеди, дяве яргъал фирдавай, хажалатар гзаф жердавай инсанар чеб-чпив гзаф агатзава: сад садан гъил къаз, жувахъ авай са къас фу къуншидихъ галаз пайиз алахъзава.

- КIеве авайдан гъил къун хъсан кар я, баде, - лагъана Майрама.

- Эхъ, чан Чурадин цуьк, - бадеди Дербентдиз гъамиша адан къадим лезги тIвар лугъузва.

Белижда винидихъ галай къадим хуьрериз хас «Хуьруьк фин» адет гъатзава: хъуьтIуьн йифериз лампада кузвай нафт, къула кузвай купIар, кIарасар къенят авун патал, яргъи йифер фад акъудун патал къуни-къуншияр гъар нянихъ садан кIвале кIватI жезва: ана цIийи хабарар, суьгъбетар, гъилин-тупIун кIвалахар, машгъулатар ва тIуьнарни – вири жезва.

И нянихъ Абасан кIвализ къунши итимарни папар, сусарни рушар

ва аяларни кІватІ хяна. Абури иесийри чпин адет тирвал, чин ачух яз, кябулна.

Алпанрин хзандин кІвале, кявай куърсарнавай лампадин кІане, дишегълияр элкъвена ацукъзава, аялри абурун арайра чкаяр кязва. Хабарар, суалар, суьгъбетар башлшамишзава... Гярда вичин гъиле авай кар ийизва: фронтдиз ракъурун патал сун бегълеяр, гуьлуьтар ва я перемар хразва, аялрин кукІвар хъанвай парталриз рапуналди пинейяр хъязва... Ял ядайла авайда жував гваз гъанвай кьурай кьереяр, пІинияр ва чуьхверар, кІерецар ва шуьмягъар незва... Итимар кьилди кІвале ацукънава, чпин суьгътбет-саладик ква. Аяларни чІехибурун арайра, суьгъбетриз яб гуз, ацукъиз-къарагъиз, катиз-галтугиз, бицІибур са вил ахварал физ, ава.

Хуьруьк кІватІ хьунин кьилин мана дегиш хъанва: ам фронтда авай бубайрикай, рухвайрикай, стхайрикай рахун, тІал авай рикІериз сабулар гун хъанва.

- Чан Марвар вах, са баяд лагъ, - адахъ гъахътин алакьун авайди чиз, тІалабна Зуьгъреди.

- Мирвет стха квахънавай зи рикІел баяд аламани?! – Марвара шалунин пипІелди вилериз атай накъвар михъна.

Межлис кис хяна.

- Вувв, багъишламиша, чан вах, рикІелай алатнай, - хиве кьуна Зуьгъреди. - Чулав хабар тапанди хьуй, стха сагъ-саламатдиз хтана, рикІиз регъят хьуй!

- Маниди ви дерт кьезилдарда, чІехи свас, - лагъана паъа.

Марвара ван хкажна, вичин рикІе авай дердияр, мурадар манийриз элкьуьрна:

**Сирт дагълара кьвед рахада,
Аранда кьуьл цазмач, лугъуз.
Зи хайи вах бед рахада,
Секин са югъ амач, лугъуз...**

- Вув, им заз талукъ мани хяна хьи, - Зуьгъредин вилерал накъвар акьалтна.

- Марвар вахан мани чазни талукъ я, - лагъана Катяди.

- Мад са мани лагъ ман, - тІалабна межлисди.

Марвара яргъал вегъенач:

**Гитлер лугъур чІулав кьаргъа,
Чи аскерри дуван акуй!
Фронтдавай ширин бала,
Гъалиб хяна, кІвализ хтуй!**

- Амин! – вири рази хяна.

- Я Аллагъ, чи балаяр дяведин цІай сагъ-саламатдиз хтурай, - вилер цавал хкажна, тІалабна дидейри.

Шират

Абдуселим ИСМАИЛОВ

БАХТАРИН КЪУЪЛ

(Поэма)

(Эвел виликан нумрайра)

6.

МичИзма цав. Хуър я секин.
КІвачел алай инсан авач.
РакІар, пенжер кІевна чпин -
КІвализ къведай мугъман авач.
Лацу жезва гъуълелай цав,
Аран вацІу чІугвазва «ав».
Эжуьнин яр. Бекуър рекъе
Гъатна тфенг аваз къуьне.
Алатна ам магъледилай,
Мал амачир тевледилай,
Налугъуди, магъфедилай
Къарагъна, сад адан вилик
Къвезва, къал ква адан рикІик.

«За нел тунва хзан жуван?
Хтулдиз са кар жада гъа.
Гъахъна кІвализ арсуз душман,
Сагъсуз рикІ мад тІар жада гъа...
Акъван кар жеч... Агъ, вуч четин
Я зайифвал авун рикІин.
ЗатІни жадач, и чІавуз зун
Лазим тушни зи кІвале хъун...»
Пел къурана гъекъедикай,
РикІни - чІулав лекедикай.
Серин гарун лепедикай,
РикІин дарман хъвайи саягъ,
Фена Бекуър лазим патахъ.

РикІи вичин себеб аваз
Къалабулух тунвай чанда.
— Руш гваз катна! — гафар рахаз,
Тфенгдилай кІевиз ванна,

Бекуьразни хабар жеда,
РикIе кьал ваъ, кьабар жеда.
Хтул сагъ я сусан гьилел,
Нагъв, гьелбетда, ала вилел.
Низ хабарда, низ гьарайда?
Сагъ вахкудач руш тухвайда.
Чилел югъни рагъ алайла,
Зерифадин чин ква хьендик,
Ранг дегиш я буй-бедендин.

Ягъун кIама са дестедик
Теспача ква. Тади гьалда
Гьил хьийизва пек-пинедиз.
Шумуд гьебе, тапрак ялда?
Къвед: сад итим, сад дишегъли
Кат-калтугиз авач ерли.
Садан мецел ала минет,
Садан жаваб жезва лянет.
Ламу чилиз ягъиз метIер,
Кьилел цавуз ялиз гьилер,
Ягъиз гьутув хур пис тегьер,
Сулеймана минетзава,
Вичи вичиз туьгметзава.

— КIан я заз вун, кIан я, чан хьиз.
Анжах вавди меслят кIан я.
За вун хуьда, паб хьиз хандин!
Гапур твамир жегъил чанда!
— Гапур твамир?! Ам зи хура
Фадлай ава! Ивид фура
Чуьхуьзвай ви кьейи беден -
Къужахда зи? Заз гуз темен?
Вун заз кьенва! Гьич дидеди
Хайиди туш вун дуьнедиз.
Кармашдай за вун гуьлледив!
Вучда? Гьиле авач яракъ!
Буба, стха галач кьвалахъ...

— Агъ, гьакI яни? Зун кьенва фад?!
Къуй ивидин фура хьурай!
Зи мал жеда заз кIани затI!
Лянетди зун хура турай!-
Пешерин ван амачир там,
Чугвазвай хьиз дерин дерт-гъам,
Секин хьана. Фикирда на,
Чан алай затI амач ина.

КІамун шир-шир къванерилай
Залан хъана. Пешерикай,
Куъмек кІан тир вилерикай
Накъварин сел авахъзава.
Чилер-цавар ацахъзава.

«Инсафсуз йиф, чуьнуьхна на
Душман атай чІулав жигъир.
Инсафсуз йиф, чуьнуьхна на
Гъамишалугъ зи рикІ, фикир.
Мегер гъа икІ иланди зун
Дуьз хъана жал гъалкъада тун?
Гъинизда за намус, рушвал?
Жедай кар туш! Жедайд туш! Ваъ!
Бес хуьруьн эл? Буба гъиниз
ФенайтІа и залум йифиз?
Зегъер кІандай, са мекв сивиз
Вегъидай за, декъикъада
Намус миxъи яз рекъидай».

— Ваъ! Ваъ! Ваъ! Жедай кар туш!
Элкъведа зун инал къванциз!
Я сел къванач, я ам хар туш!...-
Зерифадин захти ванци
Гатазва там. Къуза-гуьне
Какахънава... Бирдан гуьлле
Гъатна таран шумал танда.
ИкІ фад рекъиз гъидаз кІанда?
Гъарай-вургъай, къалабулух,
Вилик катиз, хквез къулухъ.
Ажалдикай гуз муштулух
Тфенгрин ван мукъва хъана,
Элкъвена цІун гъалкъа хъана.

— Я Сулейман! Куьтягъ, катун
РикІел алач къурумсах ви!-
Амач рикІихъ фикир, къатІун,
Ам серсер я, къурай къах хъиз.
Мад акъатна Меликан сес,
Сулеймана къекъуьрнач мез.
Вучда, зурзун ква кІвачерик,
Агъзур шикил ква вилерик.
Гатун йикъар, кІунтІар векъин,

Дигмиш тахъай чІалар вичин,
Ажалдикай хабар ихътин...
Зерифадин вилик ада
Гапур туна вичин хура.

Белки, михъи хъун паталди
АтІанватІа рикІ чукІулдив?
Амма михъи хъун паталди
Геж атанвай и акъулдин
Зегьерлу къаб чилел туна,
Зерифади гъилел къуна
Вичин къисас, къисас халкъдин.
Фикирарнач мад яргъалди.
Ам, жейран хъиз, ничхирдикай
Къил къакъудай, жигъирдилаи
Цуьтхуьнзавай, шиирдивай
Къалур тежер йигинвал, цІай,
Дерт, ажугъ, къай чина авай.

Пешери чин, хилери хур
Гатазва зил атІудайвал.
Хуьн паталди гуьзел абур,
И тамай рехъ атІудай за.
Зерифа, са къезил хъен хъиз,
Килиг тийиз фур-дуьзендиз,
Катзава къил туькІвей патахъ,
Такур инсан жедач чІалахъ,
Тешпигъ хъанва жинжи гаруз,
КІвач галкІизвач, физвач фуруз,
Килигзавач чилиз-цавуз,
ЦІакул хътин гъавадавай,
Мухан твар хъиз тавадавай.

Сулейманахъ амач нефес,
Ивидин хвал ала чилел.
Къилихъ галач хзан, мирес,
Меликан вил ала рекъел.
«Агъ къурумсах, кчан къайгъу
Ийир маса чка аку.
Агакъзава ажал япал,
Бейхабар я кІамаш аял!»
Мурмур ийиз атай Мелик
Хкъа хъана, фенач вилик.
Виш йис хъанвай таран кІаник

Цайлапан хьиз атана ам,
Хъелдин селдив ацIана ам.

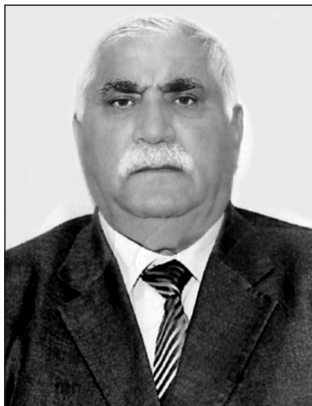
Къанлу вилер са легъзеда
Гъар са тарцин кIаник фена.
Лап вилик гъуърч квай жуъреда
Тфенгдин кIуф вилик фена.
Ван акъатна, тфенгдин ван!
(За гъикI рекъин жегъилдин чан?)
Амма гуълле вич ажал я!
Зерифадин гъил хуралла.
Адан рикIе гъатна бирдан
ТIарвал. Беден хъана залам.
Акъурди хьиз цавун алпан,
Кузва далу, тIарзава хур,
Гузва рикIиз гъайифри кIур.

Таяр-туъшер, ярар-дустар,
Къвез, виликай кат хъийизва.
Мурадарни рикIин къастар
Гагъ кIватIал жез, гагъ чкIизва.
Гагъ манияр, гагъ лугъунар,
Гагъ эсиллагъ лал къатIунар
Ван жез, япар зиллетдик ква.
Мез эхирсуз суьгъбетдик ква.
Зерифадин къужахдава
Верхи тар, тан сачахдавай.
Гъар затIуниз са вахт ава
Куъмек тежер дармандивай,
Жерягъдивай, лукъмандивай.

Верхи таран лацу перем
Тилер-тилер чIарарик ква.
Дувул ягъиз тахъай къелем
ХъуьтIуьн къайи гарарик ква.
Зерифадин ифенвай чин
Галукъзавай тара вичин
Гъар пешиник юзун кутаз,
Къуват гузма гъеле рушаз.
Гуьзелвилер, ширинвилер,
Мурадарни мумкинвилер,
Регъятвилер, четинвилер
Къалурзама, цифедай хьиз,
Чириз тикрар техжедайди.

(КъамI ама)

Џийи тЈварар

Нагметуллаев Агъадаш Нуьсретович 1948-йи-сан 4-январдиз Мегъарамдхуьруьн райондин Гъеп-цегърин хуьре муаллимдин хзанда дидедиз хъана. Зегъметдин рехъ хуьруьн мектебда сифтегъан классрин муаллимвилелай башиламина. Советрин Армиядин жергейра къуллугъна.

Липецкий госпединститутдин тарихдин факультет яру дипломдалди акъалтIарай А. Нагметуллаева жуьреба-жуьре йисара Липецкий областда, Ярагъдал ва Мегъарамдхуьре мектебрин регъбервиле кIвалахна, партийный, советрин органра жавабдар къуллугъар бегъемарна, «Мегъарамдхуьруьн район» муниципальный тешиклатдин къилин везифаяр тамамарна.

А. Нагметуллаевахъ хуьруьн майишатдин рекъайни къилин образование ава.

1997-йисалай та пенсиядиз экъечIдалди ада Дагъустан Республикадин Халкъдин Собранида зегъмет чIугуна.

Алай вахтунда Гъепцегърин хуьре яшамиш жезва.

А. Нагметуллаевахъ «Гъукуматдин идарадин лайихлу къуллугъчи» – гъуьрметлу тIвар, гъакIни Дагъустан Республикадин Госсоветдин ва Халкъдин Собранидин Гъуьрметдин грамотаяр ава.

Нуьсретоврин Агъадаша, чпик милли къуш, атир квай гъикаяярни теснифзава. Абурукай са шумуд «Лезги гезетдин» чинриз акъатнава. Абур кIелзавайбуру хушдиз къабулнава.

Агъадихъ чна куьн, гъуьрметлу кIелзавайбур, А. Нагметуллаеван гъикаядихъ галаз сифте яз танишарзава. Буюр кIела ва къимет це!

З. Къафланов

**Агъадаш
НАГЪМЕТУЛЛАЕВ**

СИФТЕ МУЬГЪУЬББАТ

(Гъикая)

Са чIавуз къунши хуьре къакъан буйдин, гъяркъуь къуьнерин, мухан ригеяр хътин спелар авай гада яшамиш хъана. Вичин тIварни Шагъпеленг тир. «Перленгдикай пай ганвай шагъ», – зарафатдивди лугъудай адаз хуьруьнбуру. Рахадайла Шагъпеленга ара-ара «тха чан» лугъудай. Дишегълийриз «чан зи вах» лагъана эвердай. Адан гъиликай, мецикай бейкеф, нарази хъайи инсан хуьре бажагъат хъана. Са гафуналди, махарик квай малаик хътин инсан тир Шагъпеленг. Жегъил-жаванар, таяр-туьшер адан буй-бухахдал, акунрал гъейран тир. «Вакай зун тиртIа, ништа шумуд назназидин рикIе муьгъуьббатдин

эkv куькIуьрнавайтIа», – лугъудай бязи къама ялар авай фурсухъанри. «Цуьк шуьткъвена къурадайла яд гуникай файда авач», – лугъудай лутуптуярни кими тушир. Ихътин ихтилатрихъ себебни авачиз тушир. Шагъпеленган яшар самбар хъанвайтIани, ам гъеле эвленмиш хъанвачир. Уьмуьр субайдиз кечирмишзавай Шагъпеленгакай хуьре жуьреба-жуьре ихтилатар, гъатта гъибетарни чкIанвай. «АтIам аку-е, данайрик квай хъирбил яц хъиз, аялрихъ галаз къугъвазва. Пая къван хъана къени мехъер тавунвай бахтикъара. Яраб Шагъпеленгаз вич эбеди жегъил хъиз аватIа. Гъелелиг Шагъпеленган алагуьзли атанвач майдандиз. Къуй гуьзетрай вичин уьмуьрдин гъед», – къевезва ванер-сесер гъар патахъай. Сада чукIулди хъиз атIузава: «Вири таб я, къисмет гъахъ. Шагъпеленган къадар-къисмет субайвал, емиш тегъидай ичин тараз ухшар я».

Хцикай ихътин ихтилатар ван хъайила диде Ханперидин гуьгъуьл ми-хъиз чIур жезва. Адаз са мердимазарди рикIе къасухдай, къастуналди раб эъязавайди хъиз, хцикай ягъанатар ийизвайди хъиз я. – Я кас, – пIузаррикай лугъузва Ханпери, – за шумудан хапIадиз аш лугъуда, шумудан суалдиз жаваб гуда.

Де лагъ кван, заз гъинай чиди зи хва Шагъпеленг вучиз эвленмиш жезвачIа. Белки запаб-затI авунватIа, мумкин я бедназарни хъун. Патарив чун такIан, туькьуьл рикIер, пехил руьгъер тIимил гвани? Белки нахуш я жеди, низ чиди, нивай лугъуз жеда. Накъан неречIарни кваз кIвалин-къан иесиар хъанва». Пехил вилералди куьчеда кат-калтугиз къугъвазвай аялриз килигзава Ханпери «Бес вун? Вун къе квен иеси хъанва, – хиялрикай суалзава Ханпери вичин хъиз. – Вучиз и мублагъ, баркаван чилел вун яд тахъай цIвелин тар хъиз агаж хъанва? Ваз квекай, никай дерт-хажалат ава? Вуж я ви намусдик хкуькъзавайди? Дидедиз лагъ, адан дуван за исятда аквада», – рахазва ван акъуд тавуна Ханпери хъихъ галаз. Вичин вилерилайни накъвар физва. Папан гъал акур Мирзема «Яраб чи къилел вуч хата-бала атанатIа», – лагъана кIвалин пипIе агаж хъана шехъзавай Ханпери къужахламишна, рикI-дуркIун гана секинариз алахъна. Итимдин патай къайгъударвал, тавазваил гъисс авур Ханпери кIватI хъанвай бархунар эглеш тавуна ичIирна:

– Я Мирзем, – къеженвай вилер хкажна хъиз башламишна Ханпери. – Ви дамарра авайди иви тушни, ви намусди гъикI эхзава? Чун хуьруьнбуру беябурзава, михъиз русвагъзава. Чаз Шагъпеленгаз мехъер ийидай такъат авач, хва сиягъ хъана куьчейра тунва лугъузва. Фицякъра сивел туькIвей са небгетди, жемят кIватI хъанвай са чкадал, кIусни регъуьвал авачиз, Шагъпеленга вич уьмуьрлух субай яз амуькда лагъана къин къунва лугъузвай. Им вуч бедбахтвал я чи къилел атанвайди, – къагъуар къевез шехъзава Ханпери. – Цура авай мал садакъадиз акъуддани, пIирел хутахдани, фекъи-фахрадивай дарман-дава авун тIалабдани? Заз фир-тефир чка сал хъанва. Я цаварал алай Халикъ, вакай са чара, чи гунагърилай гъил къачу, чаз гъалал ая, – язух къведай тегъерда къве гъилни цавуз хкажна минетзава Ханпери.

Мирзема Ханперидин тегънейриз са фикирни гузвач. «Къуй рахурай тухдалди. Заз я чими туш, я мекъи. Зун я шехъдач, я хъуьредач», – лугъузда ада.

Къулан патав экIа хъана, ахвар хиялдиз фенвай Мирзем Ханперидин шуь-кIуь векъи сесини лашуни ягъайди хъиз уяхарна.

– Ви чІал кЇунвани, ви сес атІанвани, ви секинвилел зун мягґтел жезва, – хъел кваз элкѳвена Ханпери итимдал. Мирзем вичин гафунал кІеви я, кѳасухдай куѳтІни ийизвач.

– Аквазвани езитІдин ламатІвал, – кѳвердавай ажугѳлу жезва Ханпери. – Ингѳе Шагѳпеленган бахтсузвилин себебкар, – лагѳана Ханпериди вичин кѳвалав гвай куѳсруѳ цавуз хкажна кѳуватдалди кІвалин чилел гѳалчна.

– Аку, Ханпери, ви крар, амалар вири гужунин, фагѳумсуз, эхир авачирбур я, – чара хѳанач, эхирни экечІна Мирзем папахѳ галаз рахунрик. – Чир хѳухѳ, уѳмуѳрда кѳуватдалди, гужуналди тахѳай крар сабурлувилелди, акѳулливилелди, кѳве терефдинни разивал аваз кѳилиз акѳудиз жеда. Ша, чун сабурлу жен, сада-садаз басрух гуникай фѳайда авач. Фад, геж Шагѳпеленгаз чна са «драмхур» тешкилда, анжах вахтунилай вилик кам вегѳемир. Муѳгѳуѳббат, лугѳун за ваз, Ханпери, ажайиб назик шей я. Ам дигмиш хѳанватІа чирун герек я, – кѳве кІвачни цлахѳ кѳулайдиз агалдарна давамарзава ихтилат Мирзема.

– Пагѳ, хва декѳей кас, вун захѳ галаз лап гѳа цавун бушлухрай рахазва хѳи, чилел эвичІ хѳия, арифдар. Зун Исадикай, вун Мусадикай луѳкІуѳнзава. Вуч я ам, ви муѳгѳуѳббат, кѳенси машмаш яни, гатун хали яни? Заз зи уѳмуѳрда я адахли, я муѳгѳуѳббат акунач эхир.

– Вун кІевелай ягѳалмиш я, Ханпери. Зун шагѳид я, чун кѳведни гѳижрандин гурарай яваш-яваш винелди хкаж хѳанай.

– Зи рикІел затІни аламач.

– Айиб авай кар туш, анжах чир хѳухѳ, муѳгѳуѳббатдин уламар, яхаяр, кѳекѳуѳнар, гуѳнеяр... Чна арада маса кас авачиз са шумудра тупІалай авунай.

– Мирзем, заз вун хибри жезвайди хѳиз аквазва. Ахварай хѳиз, са гѳихѳтин ятІани малум тушир сирерикай, уламрикай рахазва вун. Чна аламай няналди вири кѳайгѳуѳр акуна пака хѳиз свас гѳана кІанда, чарасуз.

– Зун рази я, анжах са шартІуналди: свас хѳи вичи жагѳурун герек я. Авани Шагѳпеленгаз тІвар элянавай руш.

– Ваѳ, авач.

– ГѳакІ ятІа, свас хѳиз за аламай няналди жагѳурда.

– Ваз зи ван хѳанач.

– Зун бишиди туш. Ви ван заз лап иердиз кѳвезва, анжах зи хѳин свасан суракѳда зун жеда.

– Чун Шагѳпеленга кѳалурай рушал рази хѳун герек я.

– А вахтар алатнава.

– А вахтар са чІавузни алатдайди туш. Хѳин хѳягѳунал амал авуниз чун мажбур я.

– Кѳилди зун садан виликни мажбур туш, Шагѳпеленгаз свас за жагѳурнава, кІамайди уѳлчияр ракѳурун я.

– Вун цІухѳ галаз кѳугѳвазва, паб.

– Ви уѳмуѳр цІукай кичІез акѳатна.

– Бес хѳуй ви бендуѳгуѳрвал. Ви савдадик за кѳил кутадач.

– Ам ви ихтияр я, ви паталай хѳиз бубавал за ийида.

– Вун пашман жеда.

– Ваз шад хѳурай, зи пашманвал за эхда.

Йифен кѳуларалди хѳин сусан патахѳай бѳас чІугур гѳуѳлни паб эхирни баришугѳ хѳана.

– Я кас, «пакама нянилай акѳулли я», лугѳуда. Ша чна рахунар пака дава-

марин, – лагъана кIвачел къарагъай Мирзем Ханпериди кылин ишарадалди ацукъар хъувуна.

– Ваъ, свасан силис кье инал, гъиле-гъил аваз гъална кIанда, – эмир гана итимдиз.

– Э-э, икрагъ хъанва зун вакай. Ша чна сифте чахъ гададиз мехъерин гъунар, харж-харабат авайди хуъруьнбуруз къалурун, – лагъана Мирзема. – Чахъ къенин юкъуз, къан чна, вуч ава?

– Ваз чизва, чна мехъериз тIвар яна пуд йисан жунгав ахтани авуна емдал эцигна хуъзва. Кье тукIуртIани шурвадин чан я. АтIа дагъдин сува хуъзвай гъерерин суъръдикай зун рахан тийин, тамам са хуър шиш-кабабралди таъминариз жада. ТIуьрай, хъсан иштIагъар хъурай мехъерин иштиракчийриз. Чир хъурай зини ви захавални мердвал. Хцин мехъер патал са шейни гъайиф туш.

– Фицакъра, – ачух хъана Мирземни, – туьквендай спелар авай халудин суърет алай эрекърин шуъшеяр маса гана. Тегъерсуз кефли хъайибуру кимел макъам галачиз къуьлер ийиз хъана лугъуда. Нагъд пул гвачиз туш, чнани гъабурукай алаз хъиз къачуда. Авурай туьнт къуьлер. Гила музыкантарни авачиз туш. Мад далдам-зуьрне галачир мехъер жедани? Вилик вахтара абур хуърера къериз-цIаруз гъалтдай. Чпин тIварарни виридаз сейли тир, къан чна, гъепцегъви Гуьлмет. Ада зуьрнедай къуьлдай макъам тамамардайла бедендикай кьезил шагъвар кьекъвей хъиз жадай, гъатта кьецIидини къуьлуьник физ гъазур тир лугъуда. Тамамардай макъамар вуч тир къучагъди зуьрнедай: «Шабалутар», «Къуба кьенфетар», «Рипе къуьл», «Кавха», «Узун дере»... Гила «цIиб» гъайбурун дестеяр къалин хъанватIани, чун вахтунда учирда акъвазна кIанда, Ханпери, тахъайтIа нубат къведач, беябур жада. – Лазимвал хъайитIа, – къвердавай ачух жезва Мирзем, – за Шагъпеленган мехъерик тамам оркестрдиз теклифда.

– Ам вуч затI я ви «иркестир» – жузазва Ханпериди итимдивай.

– Э-э, уьмуьрдилай гуьгъуьна ама вун, гуьгъуьна. Вахтунихъ галаз кам вегъена кIан я. Уях хъухъ, Ханпери. Тек зуьрнедал къуьлдай вахтар алатна фена. Оркестрдин иштиракчийар халкъарин жуьреба-жуьре алатрал къугъвазва. Къан чна, чIагъан, далдам, зуьрне, балабан, кфил, тар, чуьнгуьр, кеменча... ва масабур. Имани гъич. КIан хъайитIа маса миллетри чи маниярни тамамарда. Месела, лугъун хъи, арабди лезги чIалалди «Суваллай яр» мани лугъуда. ГъикI я ваз?

– Вув, я кьей, мегер арабдиз лезги чIал чидани?

– ЧIал чир хъунин чарасузвал авач. Кар манидардин гъиле авай къургъу хътин затIуна ава. КIанзавайди-вахтунда герек чкадал тIуб илисун я.

– Вув, я кьей, им вуч аламатар-керематар я, чаз ван къевезвайбур!

– Алай макъамда илим, техника йигин еришралди вилик физва, ваз акур валара къуьр амач, медени хъанва, – са важиблу хабар гузвайдай къуна чIехи тIуб цавуз туькIуьрна хъиз лугъузва Мирзема.

– Де хъсан, бес чи межлисдин мирзевал нин хиве твада, – Ханперидин рикI гила са бубат чкадал хтанва.

– Чи патарай бажарагълу тамада багагъат жегъида. Шегъердай пешекардиз теклифда, пара машгъур, кьемеда кас я. Дугъри я, адахъ са нукъсан ава: чи чIал чидач, урус чIалан устад я. Лугъун за ваз, сивел кIвенкI алайди я. Чидай къван мезелияр, хуъруьнар квай агъвалатар акуназ хъуй. Рахурай, я кас, чаз вуч ава, экъуьгъзавач къван. Анжах мехъерин иштиракчийриз сугъул тахъурай.

– Вун, свас гъидай улакьдин суракьдани къедамаз хьухь! – кIевелай тагъкимарзава итимдиз Ханперида. – Аку гъа, дуст-душман авайди рикIелай ракъурмир, чун садазни усалдиз такурвай. Кирида анжах лацу «мирсидис» къачу. Свас вилик вахтара хъиз лацу балкIандакь акъадарна гъайи мисал жеда.

Къарини къужа мехъерин къайгъуйрин яцIа авайла шегъердай институт акъалтIарнавай Шагъпеленг хтана. Хваш-беш, жузун-качузун авурдалай гуьгъуьниз дидеди хъиз лугъуда:

– Ажеб хъсан кар хъана, чан хва, вун вахтунда хтана. Зани дахди инал ви мехъерин кими-эксик веревирдзавай. Лугъун за ваз, чун саки гъазур я, кIамайди куьлуь-шуьлуь са кар – свас жагъурун. Гъадан суракьдани зун, ви диде, авазва, – лагъана Ханперида дамахдивди эрчIи гъил вичин хуруз яна. – Зи хъиз «ваъ» лугъудай руш мукъвал мулкара хъун лазим туш. Хуьруьнбурукай зун гъеле рахазвач. Къуй вил алаз акъвазрай мус Ханперида хчин патахъай уьлчи-яр ракъурдатIа лугъуз. Ахътин свас ваз дидеди жагъурнава хъи, нуьгведин ич хътинди, шабалутдиз ухшарди. Вири гуьрчегвилер, лайхлувилер авай бике. Гъиле духтурвилин кеспини авайди, кIамайди вичиз кутугай, вич кутугай, вич кIани, вичиз кIани чам я. Гъамни вун жеда. Ун, сад къванни хъурай чи сагъламвилин къайгъуда, чим акъудиз къуьзуь жезвай кIарабриз, кеспидикай азад вахтунда начагъбур кIвалени къабулиз жеда, имни чаз алава къазанжи, – лугъузва Ханперида, гуя рахун сусакай ваъ, базардай маса къачузвай каликай физва. – Ви гележегдин свасан буба, – акъваз тавуна рахазва Ханпери, – ваз чидачтIа, за ваз лугъун, пара варлу ксарикай я. Мехъеррилай гуьгъуьниз ада ваз багъа машин багъишда, куь ацукъун-къарагъун, пек-партални вичин хивез къачуда. – Эхъ, чизва, ван хъана, давамарзава Ханперида, гуя суьгъбет зулуз къежел къавзвай марфадикай физва. Ван хъана, ваз шегъерда вуж ятIани са руш ава лугъуз. Авай жеде, гила амукъдач, жегъил вахтар акъалтIна, жуван гележегдикай фикир ая. Заз чидач вуна дуствал хуьзвай руш вуж ятIа, нинди, гъинай ятIа. Вуж ятIани, гъинай ятIани вахтунда къерех хьухь, ван хъанани, къерех хьухь, чав кIерецдал къуьл ийиз тадалди, – куьтягъна вичин несигъатар Ханперида.

Дидедин рахунри Шагъпеленган бейнида цIайлапан хъиз акъуна, беден михъиз къарсурна, къилиз кIута вегъей хъиз хъана. «Яъ, им зун галачиз зун эвленмишай мисал жезва. На лугъуда, свас заз гъизвач, ам зал илитIава. Вуж я заз акси дестедин къиле авайди? Диде! Мегер адаз зун такIан я жал? Бажагъат. Бес вуч хъанва? ТахъайтIа адан нефсинин къанихвиляй, рикIин дарвиляй, руьгъдин кесибвиляй яни? Мегер захъ жуван фагъум-фикир, ихтияр авачни? Зи квез я свасвиле тийижиру духтур руш. Зун я набут туш, я начагъ. Вучиз зун яран бубадин фасагъатдал жеда? Мегер захъ къазанмишдай гъилер галачни? – къвезва суалар сад-садан гуьгъуьнал алаз. Ваъ, сифте яз за дидедиз зи наразивал къалурда, къуй бейкеф тахъурай закай. Адалат гъалиб хъун герек я».

Ханперидаз гададин ниятдикай аян тахъана амукънач.

– Аку, бала, – чин чIурна хъиз атIана гададин вилик пад Ханперида. – Ви чIехи стха Насима чи тухум михъиз беябурайди рикIелай ракъурмир. Ваз чизва, завай гъахъсузвал, адалатсузвал эхиз тежедайди. Зун михъи ниятрин, къени крарин инсан я, капI-тIеат ийизвай, Аллагъдиз ибадатзавайбурукай сад я. Са шумуд йисан вилик ви чIехи стха Насима чун, чIехибур, багърияр алай

чкадал, зеррени регъувал, гъаявал авачиз, кьве кIвач са чапатIда туна «Ун, заз афландан руш бегенмиш я, гъам заз кIан я», – лугъуз чи вилик кьефесда авай маймундин хътин амалар авунай. Зун регъувилей чилерай чилериз фенай. За фикирнай, гъинай я зи хъиз ихътин тербиясузвал, ахлаксузвал. Гена шукур Аллагъдиз, гужа-гуж зун адакай азад хъана. Гуьгъуьнлай хкай «марфуша» гъадалайни бешбетер затI хъана. Мад вучта, за эхзава. Ваъ, ваъ уьмуьрлук папан гъуьнтIуьник квай Насиман уьмуьр заз бегенмиш туш. Эгер вун зи хва ятIа, вуна за лагъайвал ийида. Чир хъухъ, хва, зунни виликан хътин, са куь-никайни хабар авачир бейниван туш, савадлу, медени хъанва. КIуь-цурудай, пис-хъсандай, гъахъ-батIулдай кьил акъудиз жезва. Захъ жуван ягъ, намус, гъейрат ава, абур хуьдай жуьрэтни авачиз туш, – куьтягъна Ханперида.

Са декъикъада дидени хва кисна акъвазна. Бирдан Шагъпеленган вилерикай яргъи кифер галай шумал буйдин, кьумрал якIарин рушан кьамат карагзава. Диляра, кIусни дамах гвачир, акурда садра ахкунайтIа лугъудай хътин руш, таватрин тават, гададик гъижрандин лувар кутур сифте муьгъуьббат. Институт-да кIелай студентвилин йисар, Дилярадикъ галаз санал иштиракай жегъилрин вечерар, гуьруьшар, килигай тамашаяр рикIел хквезва. «АтIангъе паркуна чун ацукъиз хъайи скамейка. Патавни гъамиша лацу лифер кIватI жедай. Чна абуроз недайди гудай. Чаз акI тир хъи, гуя абур гъар сеферда чаз куьмекдиз къвезва. Гъикъван гуьзел легъзеяр тир – дериндай хажалат чIугуналди фикирзава, шегъердиз хтана чпин скамейкадал кьилди ацукънавай Шагъпеленга. – Гила вуч ква вилик? МичIивал, ичIивал, баябанвал», – садлагъана чIарар цаз-цаз жезва Шагъпеленган. Бедендик къайи фул акатзава. Институтда кIелиз хъайи сифте йикъарилай кьве жегъилдин арада хъайи дуствилин алакъа эхирдай муьгъуьббатдин гъиссериз элкъведайдал са шакни алачир. «Чи бах-тунин, чи кьисметдин иесияр чун я, – мукъвал-мукъвал тикрардай Дилярадик Шагъпеленга. – Бес гила? Гила вуж я чи арабадин чархара лашар твазвайди, чи рикIеринни руьгъерин садвилел, битаввилел хъен вегъезвайди? Лугъуз асант я, диде... Зун экуь дуьньядиз акъудайди, зи кьеб эчIягъайди, заз сифте темен гайиди. Дидедиз чи гъиссерикай хабар туш жеди? Ваъ, захъ дидедин хура акъваздай, адан гафунал гаф эцигдай жуьрэт авач. Диде заз виликдай хъиз масан я. За Дилярадик вири галай-галайвал ахъайда, ам зи гъавурда акъада; Ваъ, акъадач. Им жува жув дагъардиз вегъей гъисаб жеда. Бес за вуч ийин? Уьмуьрда сифте яз Шагъпеленган вилик руьгъдинни ахлакьдин жигъетдай чIехи имтигъан акъвазнава. Бирдан бейхабардиз куьмекдиз Диляра акъатна.

Руша са вуч ятIани гъисс авунвайди хъиз суална:

– Шурик, таб тавуна лагъ, ваз зун рикIивай кIан яни, тахъайтIа вибур кьуру гафар яни?

Гада са легъзеда тешвиш хъана, анжах вичин винел патан секинвал хвена. «Яраб чи хизанда дидеди кьурмишнавай шудургъадикай Дилярадик хабар хъана жал», – кичI акатна Шагъпеленга.

– Вахъ чи кьведан къени ниятдал хъен вегъедай себебар авани, зи азизди, – лагъана Шагъпеленга руш кьужахламишна.

– Бинеяр захъ, гъелбетда, авач, анжах, сифте муьгъуьббат фашалди жеда лугъуда. Адалайни башкъа, – давамарна руша, – чахъ чIехибур, диде-буба, вах-стха ава, гъабурун фагъум-фикирни чир хъанайтIа хъсан тир.

«Ибур, аквадай гъаларай, зи салаз вегъезвай къванер я, – фикирна Шагъ-

пеленга. – Эвленмиш хъун чи кведан умуми кар я». Гъайиф хьи, и гъахълугафар Шагъпеленгавай дидедиз чинал лугъуз хъаначир.

– Эхъ, вун гъахъ я, амма... Адет я ман, чун, жегъилар, адетрив, тарихдив хъиз, гъурметлувилелди, къадирлувилелди гатIунна кIанда. Чехибуру чаз дуъз рехъ къалурда, чи фикирдиз артухан къуват гуда, абурукай чаз уьмуьрда акъулдин даяхар жада.

– Зи багърийри заз рухсат ганва. «Уълчийр кIвализ пара атана, къисмет вун садаз жада. Ваз хъсан сефер хъурай», – лагъана заз дидеди.

– Бес зи дидеди? – дарихвилелди суалзава Шагъпеленга вичи-вичиз. – Вучиз дидеди заз ихътин къаст ийизва, зи куькIвенвай муьгъуьббатдин экв туьхуьрзава? Ни лугъурай: «акъваз, вун гъахъ туш, диде, фикир хъия, тади ийимир». Нивай дидедин гафунал гаф эцигиз жада, зун къуватсуз я», – суалри агажарзава Шагъпеленг.

– Ви багърийри вуч лугъузва чи гележегдин къисметдикай, – бирдан вилер дуьм-дуъз гададин вилера акIурна хъиз суална Диляради.

– Заз вун, шаксуз, кIан я. Зи кIанивилин гъиссер ваз гафаралди лугъун четин я, анжах... анжах вун зи гъавурда гъата, зи азиз Диляра, чи кведан фикирдал зи диде рази туш, ада заз къунши хуьрйй духтур руш гъиликнава. Мехъеррин гъазурвилерни саки агудна куьтягънава, – ачухдиз, михьи рикIелди гъавурда твазва Шагъпеленга.

Гадади рушавай тади куьмек гуьзлемишзавай, ам вичин къаршидиз кведдайдахъ, гъавурда акъадайдахъ кIевелай инанмиш тир. Са шумуд декъикъада кведни кис хъана. Лал секинвал Диляради чIурна:

– АкI ятIа, а чи кведан алакъаяр къенин йикъалай гъамишалугъ къатI хъана. Вун ваз, зун заз. Чун гила сад садаз чара ксар я. Чухсагъул заз багъишай гуьзел легъзейрай. Вун рикIивай заз бегенмиш тир, заз вахъ галаз сир сад ийидай ният авай. Гила-ваъ! – лагъана Диляра шехъна, ахпа шехъиз-шехъиз давамарна: – Ви дидеди чи гъиссериз инсафсузвилелди кIур гана, чи муьгъуьббат тахъай мисална, зи рикIе уьмуьрлух сагъ техжер хер авуна. – Са геренда вилин накъвар михъна хъиз Диляради Шагъпеленгахъ элкъвена лагъана: Муьгъуьббат гъамишалугъ женг я. Женгина гъалиб хъун патал жуьрэтлувал, къуватлувал, къастунал кIевивал къалурна кIанда. Вахъ инсанвилин ихътин ерияр хъанач, вун регъятдиз дидедин буьркъуь муьгъуьббатдин гъалкъада гъатна. За вал пехилвалзавач, эвленмиш хъухъ гила жуван духтур рушал, зунни ви свасаз енгевиле кведа.

Ахпа, са декъикъадилай, вагъши гъайвандин къармахрай акъатай ничхир хъиз, Диляра къудгъунна къарагъна катна Шагъпеленган къужахдай.

Са легъзеда гададиз дуьнья дар хъана, вилерал мичIивал акъалтна, адаз вич менгенагра турди хъиз ава. «Белки им ахвар ятIа заз акурди, – фикирзава Шагъпеленга. – Ваъ, гъайиф хьи, гъакъикъат я. Туькьуьл, рикIелай тефидай гъакъикъат. АтIун тийидай тIал. Гила за вуч ийин? Тахсиркарвал авунай къуна хканвай къанлу хъиз гъилер куьрсарна акъвазнава Шагъпеленг рекъин юкъвал. Гъилевай чубарук ахъайна чIимчIирдихъ галтугда зун, яни? Диляра зи уьмуьрдин къакъуд тежедай пай хъанвай. Зи рикIин чимивал, зи тавазивилер за гъадаз бахшнай, амма дидедин кIанивили чун сад-садавай къакъудна. Нисинилай атай ракъини чими ийидач лугъуда. Къуй зи дидедин рикI секин хъурай. Зун мад эвленмиш хъижедач, жуван сифте муьгъуьббатдиз гъамишалугъ вафалу яз амукъда», – лагъана Шагъпеленг скамейкадилай къарагъна...

Сейфуллагъ Чубанован ери-бине Къурагърин хуърай я. Ам чи эдебиятда хейлин йисара хъендик кумаз хъайи, и чилел анжах къад йисан уьмуьр тухвай шаир Къурагъ Сейфуллагъан стхадин – Фейзидин хва я. 2009-йисуз «Лезги газетдиз» Къурагъ Сейфуллагъакай кхъенвай зи макъала акъатайла, Сейфуллагъ халуди заз хуш келимаяр, алхишар авай чар кхъена, гъа икI чун таниш хъана. Гуьгъуьнлай чир хъайивал, Сейфуллагъ Чубанов вичин имидин тIвар хуъзвай, адан бицIи, амма чи эдебиятда хъана кIани ирс хуъзвай кас я. Ида-лайнни гъейри ада вичини шишар кхъизва.

Алай йисан 20-ноябрдиз вичин 80 йис хъунин сувар вилик квай Сейфуллагъ Чубанов агъайни хесетрин, чIехи рикI авай, хайи чилин, халкъдин къадир авай кас я. Ада куьтягъайди анжах ругуд клас я. Яргъи кIелунардай мумкинвилер адаз хъанач. ЯтIани ада, ажузвал хиве такъуна, вичин уьмуьрдин рехъ кыл вине къуна, рикI хци яз тухвана. Ада лап жегъилзамаз колхозда кIвалахна, вичи къачур къван вири зегъметдин йикъар ада дидедин кIвачихъ ягъиз туна. Ахпа ада армиядин жергейра къуллугъна. Анай хтайдалай къулухъ ада жуь-реба-жуьре чкайра– хайи хуьре бытовой комбинатда, детдомда, пекарнида кIвалахна, чекмечивал, саларбанвал авуна, Дербентда мехколоннада элект-риквиле, райсельхозэнергода зегъмет чIугуна.

Сейфуллагъ халу манийрал, къуьлерал, дустарин демерал рикI алай кас я. Ада лезги чIалал акъатзавай газетарни журналар кIелзава, халкъдин вири къайгъуйриз адан рикIе чка ава.

Алай вахтунда ам Аладаш хуьре яшамии жезва. Вичин хияларни мурадар ада мукъвал-мукъвал къелемдални чарчел ихтибарзава. Ада вич пешекар шаир яз гъисабзавач.

И мукъвара ада зав вичин са дафтар шишар агакъарна. Абуьр чтин везин-далди, къенепатан къурулушдалди адан ими Къурагъ Сейфуллагъан чIалариз мукъва я. Абурукай са бязибур кIелдайбурузни теклифун заз хъсан кар яз акуна.

Арбен КЪАРДАШ

Сейфуллагъ ЧУБАНОВ

ЖУВАН КIВАЛ

**Яргъал рекъе зун хуьрера къекъвена,
Фейи кIвале шадвал ийиз хуьрена,
КIвалин иес закай шад яз, куькIвена,
ЯтIан, дустар, хъсан я хьи жуван кIвал.**

**Фейивалди шиш-кабабар къалинда,
Шишинал як акъалжиз дуст эркинда,**

**Папа тадиз хинкIард тини ишинда,
Вуч лагъайтIан, хъсан я хьи жуван кIвал.**

Гьикъван фейтІан, дустари чин чІурай туш,
Вилик гъайи гъар са нямет хъанай хуш,
Къадирсуздаз дустун къадри жадай туш,
ГьикІ ятІани, хъсан я хъи жуван кІвал.

КЪУРАГЪВИ ИДРИСАЗ

Вилен-кІамун дередайгъуз
Гъамгадин ци чамарзава.
Къуьнуьхъ – кварар, гъилик – ведре,
Адан рекъе рушар ава.

Ширен кІаник къайи булах
ТІула мягълед мешреб я хъи.
Ваз чухсагъул, Идрис стха,
На чаз гайд девлет я хъи.

Идрис стха, Цахъар булах
ТуькІуьрна на садакъа яз.
Ширехъди чин элкъуьрна хъиз,
Халкъди дуьа ийизва ваз.

Гъар хтайла жуван хуьруьз,
Яд хъвада за къве гъиле къаз.
Ийизва ваз алхишар за
Шербетдин дад сиве амаз.

Муькъуьн патав булахдал физ
Гъамгадин яд дадмишзава.
Къурагъвийри, вун хтайла,
Ваз межлисар къурмишзава.

ТІула мягъле чи мягъле я
Ери-бине зи Къурагъ я.
Ваз и чІалар кхъенвайди
Фейзидин хва Сейфулагъ я.

САМУРДИН СЕС

Къурбанд хъуй ви гъамгадин циз,
Ван алахъиз физвай гъуьлуьз.
Къвазнава чун икрам ийиз,
Ваз хвашкалди, Самурдин сес.

Дагъустанда ава ви ад,
Ваз хвашкалди, Самурдин сес.

Чак лув кутаз, ийизва шад,
Вуч ширин я ви къайи яд,
ТІебиатдин диндин ибад,
Ваз хвашкалди, Самурдин сес.

Къадри авач вун такурдаз,
Чешме течир такабурдаз,
Ви яд мекве къун тавурдаз...
Ваз хвашкалди, Самурдин сес.

Лезгияр я а ви къве пад,
Шалбуздагъдай къвезва ви яд.

Ви тамарал гъейран я эл,
Зани шиир гъизва мецел,
Шад я чун ви ширин ванцел,
Ваз хвашкалди, Самурдин сес.

МУГЪМАНРИН МАКАН КЪУРАГЪАР

Къилихъ гала къакъан дагълар,
Дерейар ви я яйлахар,
Турад кІама шад булахар –
Мугъманрин макан Къурагъар.

Гъуьрмет-хатур багъиш ийир
Вижданрин макан Къурагъар.

Патан халкъар таниш ийир,
Шад суфраяр къурмиш ийир,

Адалатлу халкъар авай
Квекай гъарна хабар ава.
Пеле ракъин нурар авай
Асланрин макан Къурагъар.

Пай ганва квез тарихдикай,
Гьурметдикай, лайихдикай,
Хкатдач куьн тарифдикай,
Девранрин макан Кьурагьар.

Суваррик кIватI жез инсанар,
Патарайни кьвез мугьманар,

Ргаз жеда куь кьажгьанар,
Алванрин макан Кьурагьар.

Сейфулагьа кхьей чIалар
Шадиз хьурай багьри халкьар.
Мад вине хьуй куь тариф, тIвар,
Кьакьанрин макан Кьурагьар.

СЕФИЛ ЧИЛЕР

Хуьруьн вилик – чIехи кьуза,
Берекатдин мяден я ам.
АкI гьилелай вегьимир чил
Лежбер кIани белген я ам.

Кьурагь жемят, чидани квез,
Кьузад никIер чи абур я.
Чил гьилелай вегьимир тIун –
Гьуьруьн кьимет са агьзур я!

Хуьруьн вилик кьузад кьулал
ЧIехи-гьвечIи вирер ала.
Чил сефелдиз тамир куьне,
Лежбер халкьдал вилер алай.

Хьихьен хуьрни Юмугьдин пел
Чеб сад садаз кьаншар я хьи.
Зегьмет чIугваз рикI алайдаз
Кьузад никIер бахтар я хьи.

Я ЭРЕНЛЕР!

Кьурбанд хьайи Шалбуз дагьлар,
Чуру я хьи халкьдин гьалар.
Кьве регьберди гай девлетар
Ни тарашна, я Эренлер?!

Ажуз хьана кесиб халкьар,
Агал хьанва чаз сергьятар.
Цавук кьванни квайтIа гурар,
Гьаниз катдай, я Эренлер!

Хкаж хьухь куьн Шалбуздагьдиз,
Килиг гьанай тIебиатдиз.
Гьана авай шейх-пIирериз
Мугьман жен чун, я Эренлер!

Кьурбанд хьайи я Сад Аллагь,
Вакай кIанда чаз са панагь,
Ви куьмекдал адалат, ягь
Чаз чара хьуй, я Эренлер!

Стха халкъарин литературадай

70 йис

Аминат АБДУЛМАНАПОВА,
Дагъустандин халкъдин шаир

ИКРАМЗАВА ЗА, РАГЪ, ВАЗ

(Шиирар)

* * *

Хайи дагълар, дагъвийриз чи
Гана куьне мягкемвал.
Бес куьз ганач багърийриз чи
Сагъ уьмуьрдин бегъемвал?

Рехи дагълар, куьне ягъдин
Бахша абруз чIехивал,
Гъа са чIавуз дири яшдин
Ганач, гъайиф, рехивал...

* * *

Зи рагъ, тади акатмир вак
Юкъуз, ашкъи ргазвай,
КIанивилин легъзеяр пак
Даимбур хъуй, цIразвай.

Вакни тади акатмир, варз,
Къуй артух хъуй къизмишвал,
ГъикI лагъайтIа герек чаз
Муьгъуьббатдин дигмишвал.

* * *

Зи хайи чил, элкъуьра зун нефесдиз,
Заз кIанзава гъахъиз кIвализ кIанидан,
Чарабуруз таквадайвал, гъевесдив
Ада залди ацIурдайвал вичин чан.

Зи кІани рагъ, ви киферрик – цІелхемрик, –
Минетзава, – чка це зи бедендиз,
Заз кІанзава зи кІанидан къекъемрик
Ялав кутаз зи къайнар тир теменрив.

* * *

За чІижерин вирт тІуърди я шумудра,
Атир галай аламатдин суьгъуърдин.
«Мадни недай...» – цІай хуъзва за умудра –
Ашкъидин дад гала адахъ уьмуърдин.

За дагъларин шумуд чешме хъвайид я,
Къенвач кІусни ятІани зи къанихвал.
Абруни заз ашкъидин дад гайд я,
Квачир вичик са мискъални синихвал.

* * *

Йифиз вацраз элкъезва вун,
Ви чин гъакъван иер я.
Чаз, гъетериз, хуърезва вун,
Мад низ чидай тегъер я?!

Юкъузни рагъ жезва вакай,
Хура авай цІелхемар.
Назик ялав къезва вакай,
Куькда твадай беденар...

* * *

Гегъеншбур я вилер ви,
Талар затІни туш,
Ашукъ жада гъуълерни,
Цавар затІни туш.

Къакъанбур я гафар ви,
КІунтІар затІни туш,
Пехил жада цаварни,
Дагълар затІни туш.

* * *

Ви вилера кузва гъетер –
Ишигъар, дуст, сирерин.
Женни абур чириз мегер,
Югъ квайла ви циферик?

Абрун мана хІалда гъикІ,
Къуьд къезвайла къецелай?

Деринбур я гаф, чІални ви,
Алатзавай мецелай.

ВиртІединди я пІузар ви,
Туьнвал галай чехирдин.
Дадмиш жадач гъич са тварни –
Зул хъанва зи уьмуърдин...

* * *

ТІвехвер ала ракъинал,
Заз чиз, абур гелер я,
Къилиз тефей ашкъидин.
Варзни акъван цІалцІам туш.

Вацран чинал алайбур
Шагъар ятIа,
Агакъ тавур ашнадив?

* * *

Вун хквезва хайи патаз,
Яргъа авай ядрандай.
ЖедачтIани вун мугъман заз,
Сагъвал хъурай ви чанда!

Багъри кIвалеле чими, иер,
Ахвар хъуй ви гъайбатда,
Къарагъайла сегьер-сегьер,
Рагъ куькIуьй ви къаматда!

* * *

За къав патал хкъана цав,
Течиз анай къвадайди хар,
Адан хци къармахри зав
Агуддайди дердерин пар.

Хуш акуна вичин рангар,
Чил хкъана за пун патал,
Течиз ада залзалаяр
Ракъурдайди кIвалел-йикъал.

* * *

Икрамзава за, рагъ, ваз –
Вал алач къве чин:
МичIивал, ви цIай акъаз,
ЦIразва якъин.

* * *

«Вара-вара чехир хъвамир», –
Лугъудай заз бубади, –
Ахътин кIвалах вуна мийир, –
Беябурда убади».

«На теменар мийир дадмиш, –
Лугъудай заз дидеди, –
КIан туштIа ваз хъана пузмиш
Вун лянетдик уьлкведин».

Хъвазва къе за пиян жервал –
Жем уьмуьрдай ахцIузва...
«Бес я хъвайди!» – заз ван жервал
Садани куьз лугъузвач?

*Дарги чIалай. Таржума авурди
Зульфикъар Къафланов я.*

Парихдин тинрай

Гъажи ИЛЪЯСОВ

ШАРАКІУНДИН ХАЗИНА. АДА КВЕКАЙ ЛУГЪУЗВА?

I

КІукІ гуя хкатІна алуднавай кІунтІ Къасумхуърел хквезвай шегъредин кърехдив агатнава. Пакамалай машинрин ванци къачунвай кІунтІал гатфарин цІийи пешер ахъайнавай ва са патахъ ян ганвай къезил таз экъечІзава. Алахъай йикъан ракъинин экуънал тазуник шагъварди къалабулук кутазва. КІунтІунин цен фараши кул-кусри къунва. Патавни къуватда гъатнавай къавах тарци вичин къалин серин гузвай куълге гуърчегдиз хкажнава.

Чун машиндай экъечІна.

- Ингъе, и кІунтІ я. И къавах тар а чІавуз, 1964-йисуз, алайди тушир, ахпа экъечІна. Инал са затІни алачир ачух чка тир. Заз, школа куътягнавай жегъилдиз, хабар хъана: археологар атанва, абуруз чил эгъуьндай рабочияр кІанзава. Чун са вад-ругуд кас жегъил гадаяр фена. Археологарин чІехиди чаз вичин яшар пара хъанвайди хъиз аквазвай дишегъли Милица Ивановна Пикуль тир. Чав вугана гъвечІи лопаткаяр, чукІулар, жагъай шейър михъун патал гъар жуъредин щеткаяр, чна вуч авун лазим ятІа гъавурда туна. КукІвалай агъуз эгъуьниз эгечІна чна. Милица Ивановна гъамиша чи къилел хъана, ада мукъаят хъун, накъвадикай хкатзавай затІариз зарар тагун тІалабдай. Са бязи затІарикай чаз суьгъбетарни ийидай: ам вуч патал ятІа, гъи девирдинди ятІа.

Инсанрин скелетар хкатнай чиликай. Сагъзамай кІарабрай, месела, кІвачин яцІу кІарабрай, а инсанар чи девирдинбурулай хейлин чІехи тирди аквазвай. Бязибурун къилин чІарар, келлейра сивин тІеквенра сарарни амай. Са гъилин кІарабдал аламай цам рикІел хквезва зи. Жагъай шейърин къадар тІимил тушир. Гъар жуъредин хъенчІин къапар, сварар атанватІани, сагъзамайбур, ханвайбур, хитрепІар хъана чкІанвайбур. Ракъун пулар, мад вучар ятІани. А вахтунда чи хуъре цІийи школа эцигнавай. Ана археологариз са кІвал чара авунвай, жагъай шейър вири хкиз гъана эцигнавай. Ахпа абур Махачкъаладиз хутахна, са тІимилбур школадин музейдизни багъишна. Са вацра къван гъар пакамахъ къвез, мукъаятдиз - тади авун виже къвезвачир - кІвалахнай чна инал...

Зи юлдаш Вадим Гъамидович Жамалдинов я – хъсан инсан, хъсан яр-дуст. Чи халкъдиз ам шаир Гъетягъ Вадим чизва, газетриз гзаф къадарда акъатзавай публицистикадин макъалайрайни чида. Зур асир вилик маса жегъилрихъ галаз санал рекъин кърехда авай, вич са куъналдини тафаватлу туширди хъиз аквазвай и кІунтІунин

кIуки алудай Вадима бажагъат аникай хкатай шейэрин кIиметлувал аннамишзавай.

Антиох IV Эпифанан пулар

Бес вучар хуьзвай вичин накъвадик рекъин кIерехда авай кIунтIуни? Къилди къачуртIа, 1964-йисуз тухвай археологрин ахтармишунрин нетижада инай эллинизмдин* девирдин пуларин хазина жагъанай. Илим патал им ахътин важиблу кар тир хьи, гъатта са шумуд йисалай Москвада «Наука» издательствода акъатай академический «Дагъустандин тарихдин» сад лагъай томдани жагъай затIарин къетIенвал къейднай. Хазинадик Селевкидрин** цIудралди цурцун пулар квай. (Ваз, кIелзавайди, чиликай миллион жагъайди хъиз хъанайни?) Антиох IV Эпифанан*** тIвар алай и пулари, ахтармишзавайбурун фикирдалди, Селевкидрин государстводинни Кавказдин Албаниядин арада алвердинни экономикадин сих алакъяар хъайиди тестикъарзава.

***Эллинизм** – Средиземноморьедин тарихда Александр Македонский къейидалай къулухъ (чи эрадал къведалди 323-йис) и чилер тамамдаказ Римдин агъавилик акатдалди (Птолемейрин Египет кIватай чи эрадал къведалди 30-йис) давам хъайи девир.

****Селевкидар** – Македонскийдин полководецрикай сад тир Селевкалай башламиш хъайи, эллинизмдин девирдин государствайрикай сад идара авур династия (чи эрадал къведалди 312 – 64-йисар).

*****Антиох IV Эпифан** (чи эрадал къведалди 215 – 164-йисар) – Селевкидрин династиядай тир Сириядин пачагъ. Адан девирда Сириядин пачагълугъ са къадар мягкем хъанай, амма бейхабар ам къейидалай къулухъ и государство зайиф хъана, кIватиз эгечIнай.

Инсанрин гилералди хкажнавай къадим кІунтІар-тепепар – абур Евразиядин и кьил, а кьил авачир мензилра виринра гьалтзава: дуьзенлухрани, тамарани, къумлухрани. Абур чи Куьре патани, дагъдин ценер Каспийдихъ авахъзавай накъварални ала. КІунтІар я ман чпиз, экъечІай векъ-къални ракъини фад кун хъийизвай, чпив артух веб-мални агат тийизвай. Инсанарни абуруз анжах яргъалай килигда. Амма и кІунтІарин къадир археологриз ава. Абурун илимда ихътин хъсан ибара ишлемишзава: «Культурадин къат». Чил эгъуьниз, аник амукънавай культурадин къатарив агакъзавай, абур ахтармишзавай археологриз къадим кІунтІари-тепейрини чпе хуьзвай агъзур йисарин сирер гузва, на лугъуди, гелни тун тавуна алатнавай девирар ачухар хъийизва.

Николай Рериха кхъенай: «РикІив зуз ийиз тадай ва хуш гьисс: сифте яз чилий дегъзаманадин са вуч ятІани акъудун, фад алатай девирдихъ галаз кьилди-кьилихъди алакъада гъатун. Асиррин рехи цифедик юзун акатзава; гъар сеферда лопатка хкажайла, гъар сеферда лумуналди ягъайла, куь вилик махарик квай пуд гъуьлерин анихъ галай пачагълугъ ачух жезва; къвердавай гегъенш ва девлетлу аламатдин шикилар ахъа жезва. Авай къван сирер! Авай къван аламатар! Вичин ажалдани эхир авач уьмуьрдиз».

Дегъзаманайрал чан хкун – ингъе, им я археологрин кеспи. Абуру ачухарзавай дегъ-девириррин сирери, иллаки чи ватандиз талукъбуру, чи къатІунарни уяхарзава, акъулдал звал гъизва*...

Герейханован хуьруьн (І-отделенидин) вини кьилихъ галай чун машинда ацукъ хъувуна, Дербентдихъди рекъе гъатна. Хуьруьн агъа кьилихъ акъвазна, мад машиндай эвичІна. ЭрчІи гъилихъди агъуз, Гуьлгер-вацІун кьерехъди ник экІя хъанва. Агъада, никІин юкъвал хъиз, цІар гана кул-кусринни тарарин гапІал ала. А гапІал къалурна Вадим Гьамидовича лагъана:

- Гъанални са шумуд кІунтІ алай. Абурукай сад исятдани ама, муькуьбур совхозди и никІе ципицІлукх кутадайла дуьзарнай. Инани археологри кІвалахайди я.

Ина, Дербентдилаь 45 километрди кьибледихъди, археологри 1985-йисуз ахтармишунар тухванай. Чун шегъредин кьерехда, кьилел гегъеншдиз экІя хъанвай экуь цавук акъвазнава. Мублагъ чка я! Чи вилик агъада, рагъэкъечІдай патахъ, Гуьлгер-вацІ Прикаспийский дуьзенлухдиз экъечІзавай ара капун юкъвал алайди хъиз аквазва. Винидихъди, гъа вацІ тирвал, аткай синер тади квачиз, яргъал чІугуна рагъакІидай патахъ – дагъларихъди физва.

И чкадин тІвар - ШаракІун - гила чна саки ишлемишзамач. Чаз чидайди анал къулайдиз экІяй хъанвай, авадан, алай девирдин

*Зав и очерк кхъиз турди Махачкъалада 1997-йисуз акъатай тарихдин илимрин кандидат М.С. Гъажиеван «Между Европой и Азией (Из истории торговых связей Дагестана в албано-сарматский период)» ктаб я. Пешекарар паталди тир, археологиядин девлетлу материалрикай лагъанвай ва «Тимил ятІани, кьиметлу античный авторрин делилрал» бинеламиш хъанвай и ктабда зи фикир ШаракІундикай кхъенвай чинри сифте нубатда желбна.

Герейханован хуър я. Яшлу ксари, жузуртIа, рикIел хкида: «Герейханован совхоз инал 1932-йисуз тешкилайди тир.

Анин сифте агъалиярни масанрай гъанвай дустагъар хъанай. Дагъвийриз а чка къаратикенри къунвай, агъадихъди, Гуьлгер-вацIухъди, уьлегъанрин макан яз чидай. Ана датIана яшамиш жедачир, азарри халкъ гъелекдай. Анжах чилер мублагъбур тир, куьгъне девирра абур Куьредин виридалайни чIехи хуьруьн, Агъа СтIалрин, мулкар тир...»

3

1985-йисуз ШаракIундал тухвай археологиядин ахтармишунрин нетижада жагъай хазинадик буьруьнждин безег-сиргъаяр ва къапар, мадни къадав агакъна пулар квай. Пулар, цурцун ири манатар, вири са жуьрединбур, Птолемей III Эвергетанбур* тир. Къерех тирвал нукътIаяр алай пулунин чинал Сераписан** суьрет ала – чуру квай итимдин эрчIи патахъ элкъуьрнавай къил. Къулухъ патални къерех къуна нукътIаяр я, грек гъарфаралди, чIур хъанватIани «Птолемей Басилевс» гафар кIелиз жезма. Юкъвални – Зевсан символ: хъелер-цIайлапанрин кIунчIунал чапла патахъ элкъвена ацукънавай къве лекъ. Чапла патахъ, лекъренни кхьинрин арада – Сераписан символ тир буллухвилини карч.

Винидихъ вичикай лагъанвайди хъиз, имни Кавказда жагъанвай эллинизмдин девирдин пуларин эвелимжи хазинайрикай сад я. Птолемейя пуларин хазинаяр мадни Кеферпатан Причерноморьеда ва Закавказьеда - Гуржистанда, Эрменистанда гьалтзава. ШаракIундин хазинада и пуларихъ галаз санал гагърабаяр ва цамарни жагъанва, абурни пулунин еринда ишлемишзавайбур хъун мумкин тир.

Малум тирвал, Птолемейя Эвергетан девирда иллаки гужлу хъайи Египетди чапхунчи дявейра гъалибвилер къазанмишнай, ада мукъвал ва яргъал уьлквейрихъ галаз алвердин гегъенш алакъаяр туькIуьрнай. Тарихдин чешмеда къейднавайвал, Птолемей III Эвергета Месопотамия, Вавилония, Сузиана, Персида ва гъакIни Мидия муьтIуьгъарнай. МидиялагъайтIа,

Кавказдин Албаниядихъ галаз са сергъят авай уьлкве, адан виридалайни мукъва къунши тир.

4

И пулар иниз гъикI акъатун мумкин тир? Суалдиз са шумуд жуьреда жавабар гуз жеда. Мумкин я абур вичин ватандиз Виликпатан Азияда дявейра хъайи сада хкун. А дявейра Кавказдин Албаниядин тайифайрин дестейрини иштиракдай эхир. Арамей чIалал кхъенвай папирусрай аквазвайвал, гъеле чи эрадал къведалди V асирдиз касар (каспияр) Египетда военный колонистар ва гимияр туькIуьрдай устIарар яз къуллугърал алай.

***Птолемей III Эвергет (чи эрадал къведалди 246 – 222-йисар)** – Птолемейрин династиядай тир Египетдин пачагърикай виридалайни къудратлубурукай сад.

****Серапис** – эллинрин буллухвилини бегъерлувилин ва атIа уьмуьрдин гъуц.

Гъа ва гуьгъуьнин асирра касрилай гъейри, абурун къуншияр тир албанарни, кадусиярни, микарни Ахеменидрин пачагърин армийрик акатзавай. Абуру Виликпатан Азиядин къудратлу регъберрин армийра къуллугъ авунин адет гуьгъуьнин, эллинизмдин, девирдани амуькун мукин тир. Месела, Птолемейрихъ галаз дяве ийизвай Селевкидрин армияда гзаф къадарда маса халкъарин дестейрихъ галаз санал кадусийрин дестейрни авайдакай тарихдин чешмейра лагъанва. Гъа са вахтунда, албанрикай гъакъидихъ къунвай аскерар Птолемейрин чпин армиядани хъун мумкин тир.

Гъелбетда, Птолемей III Эвергетан пулар Кавказдин Албаниядиз Каспийдин къерехдай физвай международный карванрин рехъ себеб яз алвердин ва культурадин алакъайрини акъуд тавуна жедачир. ИкI, вичикай ихтилат физвай девирда иниз Египетдай гуьзгуьдин ва маса затIарикай авунвай кагърабаяр къевезни эгечIнай, абурун чешнеярни ШаракIундай жагъанва.

Касри Мидиядин меркез Экбатандихъ галазни алвердин мягкем алакъаярхуьзвай. Муькуь патахъай, ахтармишзавай бурукъейдзавайвал, Птолемейрин Египетдинни Кеферпатан Причерноморьедин государствайрин арада сих алакъаяр авай, иллаки чи эрадал къведалди III асирда Боспордихъ* галаз. Кефердихъ Боспор, къибледихъни Экбатан виридалайни чIехи алвердин центраяр тир, абурун арада транзитдин алакъани Каспийдин къерех къуна физвай.

Гъар гъикI хъайитIани, Птолемей III Эвергетан пулар Кавказдин Албаниядиз акъатун - им эллинизмдин дуьньядинни адан къерехдив гвай халкъарин алакъайрикай шагъидвалзавай са делил я.

5

ШаракIундин хазинадик (1985-йисуз жагъайдак) квайди са пуларни зирзилагар тушир. Чиликай жагъанвай Ахеменидрин девирдин буьруьнждин жеминикайни лугъун тавуна жедач. Ам цIалцIам, къелечI, сагъ листиникай (яцIувал 0,4 – 0,6 мм, вини къерехдай 0,8 мм) давленидин техникадалди гъазурнавай, адетдин элкъвей кIалубдинди я. Сивив агакъдалди агъадай хъиз гуьтIуь авунва, анлай винидихъ алгъизва.

Жеминин къакъанвал - 6,3 см, гуьтIуь авунвай чкадилаь винизни мад – 2 см, сивин диаметр I2 см, гуьтIуь авунвай чкадин – 9,5 см я. Ихътин къапар, гъам цIалцIамбур, гъамни нехишар атIанвайбур хейлин къадарда Гуржистанда, Азербайжанда, Эрменистанда жагъанва. Вири абур ахеменид искусстводин стилдинбур, чи

Эрадал къведалди V–IV асирра гъазурнавайбур я. Амма Дагъустанда металлдин къаб жагъай им сад лагъай дуьшуьш я.

И къадим жем чавай регъятдиз исятда ишлемишзавай къапарив гекъигиз жеда. Амма чи эрадал къведалди III асирдин фейжандикай икI лугъуз жедач.

*Боспордин пачагълуьгъ (меркез – Пантикапей) – Кеферпатан Причерноморьеда чи эрадал къведалди 480-йисуз греклин шегъерар сад хъунин нетижада арадал атай государство.

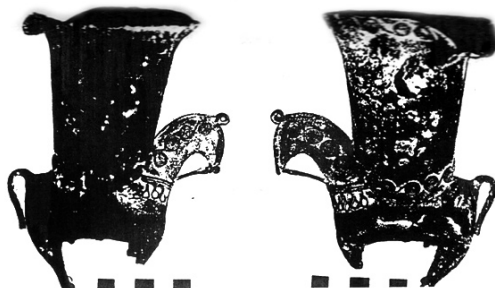
Амбуруьнждикай балкІандин кІалубда аваз гъазурнава. БалкІандин далудал, пурарин юкъвал, вини кылихъди гъяркъуъ жезвай къакъан туъд ала. И къаб кеферпатан Ирандин ва фад эллинизмдин къапар гъазурдай къайдадин таъсирдик кваз ва абурулай чешне къачуна чкадал гъазурнавайди я. И кардикай адан художественно-стилистический анализди лугъузва. Ихътин къетІен гуърчегвал, кІелзавайди, рази хъухъ, къаб-къажахдал гъалтайла чаз чидач!

Кавказда гъайванрин кІалубриз гъана, далудал туъд алаз гъазурнавай, чпйай хъвадай къапар таниш я, амма анжах хъенчІинбур, абурун чІехи пайни Закавказьеда гъалтзава. Ана абур чи эрадал къведалди II асирдин эхиррилай I эрадин юкъварилай алатдалди авай. Кеферпатан Кавказда ихътин буьруьнждин къаб сифте яз жагъанва. Адаз виридалайни мукъва (кІалубдал гъалтайла, гъазурунин техникадалди, безетмишуналди), чи эрадал къведалди IV асирдин са къаб Женевадин искусстводинни тарихдин музейдин «Ахеменидрин Иран» экспозицияда эцигнава. КІандайбурувай адаз гъаниз фена килигиз жеда. Размерралди, пропорцийралди тІимил дегиш тир а къабни къенер янавай балкІандин кІалубда аваз, далудал къакъан туъд алаз туькІуьрнавайди я.

РикІел хкин: цІуз ибадат ийизвайбурун (зороастризмдин динда) гъуцарин пантеонда балкІан ракъининни экуьнин гъуц Митрдин са кІалуб тир, ада чІехи гъуц Ахура-Маздадихъ ва цинни бегъерлувилин гъуц-дишегъли Анахитадихъ галаз кылин чка къазвай. Албанри и пуд гъуцраз виридалайни гъуьрмет ийизвайдакай Страбона лагъанва, анжах ада абурал грекриз хас тІварар эцигнава: Гелиос, Зевс, Селена. Инални чавай къейд ийиз жеда: Кавказдин Албаниядинни Ирандин ва Мидиядин контактар политикадани экономикада хъиз, культурада ва диндани сихбур тир.

6

Тарихчийри шаклу тахъана тестикъарзавайвал, дегъзаманайра Каспийдин къерех къуна физвай международный магистралдиз мукъва къадим шегъерар транзитдин важиблу пунктар тир. Анра неинки савдагаррин карванар акъваззавай, гъакІни чкадин агъалийри ва маса чкайрай атанвай савдагарри алвердин операциярни кыле тухузвай. Алвердин ихътин алакъайрин нетижада иниз неинки Мукъвал рагъэкъечІдай пата ва кеферпатахъайни ЧІулав гъуьлуьв гвай чкайра гъазурзавай шейэр къвезвай, инрай абур са къадар къакъатнавай дагълух районризни акъатзавай.

БалкІандин кІалубда аваз
гъазурнавай буьруьнждин фейжан

ШаракІундал албанрин девирда агъалияр яшамиш хъайи чкадин амукайри ва сурари, анай археологриз жагъанвай затІари анал Кавказдин Албаниядин фад девирдин (чи эрадал къведалди IV–I асиррин) чІехи центр, якъин, шегъер хъайидакай фикир ийиз тазва. Гуьлгер-вацІ Каспийдин дуьзенлухдиз акъатзавай чкадал бинеламиш хъанвай и шегъерди гъам дагъларинни арандин, гъамни Каспийдин къерех къуна физвай международный контактра важиблу роль къугъун герек тир.

7

Вичикай ихтилат физвай девирдиз чи тарихчийри «албано-сарматский» девир лугъузва. И тІварни девирдал «вири Кавказдин ва РагъэкъечІдай патан Европадин тарихда важиблу роль къугъвай, чпин тІварарни чеб-чпиз мукъва сагъ са жерге тайифайрал акъалтай къве халкъдин тІварарилай атана».

Албанрикай античный дуьньяда чи эрадал къведалди IV асирда хабар хъана. Гуьгъуьнлай, чи эра алуькдалди амай эхиримжи асирра, РагъэкъечІдай патан Кавказда эвелимжи государство арадал атана, тарихдин литературада адал Кавказдин Албания тІвар акъалтна. И уьлкведиз античный дуьньяда эрайрин сергъятдал артух интерес ийиз эгечІна. И карни

Албанияди къунвай геополитикадин важиблу чкайрилай ва Кавказдиз Римдин гъерекатрилай аслу хъанай. Рим РагъакІидай пад РагъэкъечІдай патахъ галаз алакълу ийизвай алвердин къилин рекъер вичин гуьзчивилик кутаз алахънавай.

Къвед лагъай халкъ, сарматар, – иран чІалал рахазвай куьчери тайифаяр тир. Эвелрай абуру Дон вацІалай та атана Урал дагъларин ценерив агакъдалди дуьзенлухар къазвай. Античный дуьньяда «сарматар» этноним чи эрадал къведалди III асирда ишлемишиз эгечІна. Тарихдин сегънедиз экъечІлай абуру цІийи, сарматрин, культурани арадал гъана (чи эрадал къведалди III–чи эрадин IV асирар). Сарматрин тайифаяр (сиракар, аорсар, аланар) фад-фад Кеферпатан Кавказдиз ва кеферпатахъай Чулав гуьлуьз мукъва мензилриз чкІана. Им куьчери малдаррин дуьнья тир. И дуьньядинни античный цивилизациядин кеферпата, адакай вичикай къвердавай гзаф къачузвай Кавказдин Албания авай. ШаракІундални и уьлкведин кеферпатан шегъеррикай сад алай...

Вадим Гъамидовични зун шегъердин къерехдал акъвазна ама.

- Иниз йифиз атана кІанзавайди я, - бирдан лагъана ада.

Зун адан гъавурда акъуна. Гафар рикІел хтана: «Вичин ажалдани эхир авач уьмуьрдиз». ШаракІундал асирар ва агъзур йисар алатна фена. Гилани уьмуьр гурлу я. Шегъре машинрин ванци къачунвай юкъуз ваъ, иниз геж йифиз атана кІанзавайди я, къуд пад секин хъайила, цавуз вилер еке варз экъечІайла. Гъа чІавуз фикирри къезилдиз къве агъзур йис къулухъ лув гуда. Вилерикай карагда эбеди вацран кІаник геж береда варар агалнавай шегъер. Манийвал авачиз фикирдиз къведа дегъ-девириин халкъар. Мад асирар алатда, абурукай, ата-бубайрикай, анжах тІварар амуькда. Куьтягъ тежедай уьмуьр лезгийрин тІвар акъалтай халкъди и чилел давамарда.

Ѓъаравилияр

* * *

Духтурханадиз ціийи кас кѣвезва, палатадин духтурди адаз вичин чка кѣ-
лурзава.

-Я чан духтур,- лугъузва начагда,- вирида зи кѣил чіуруди я, зун кимиди я,
лугъузва. Ам гѣикі чир жезвайди я? Зун ахѣтинди туш эхир.

-Вун туш, гѣелбетда.

-Масабур тирди гѣикі чир жеда?

-Месела,- гѣавурда твазва ам духтурди,- куь ківале ванна авани?

-Ава.

-Куь ваннадиз яд ківатіна, вав, ам анай ичіирун патал, са тіур, са кавча, са ведре
вугузва. Вуна вуч хяда?

Начагда хиялри тухузва ва адан жаваб ихѣтинди жезва:

-Заз чиз, кавча хкягѣайтіа хѣсан я.

-Кавча хкягѣайтіани жеда, амма...

-Ведре хкядани?- шад хѣана начагдаз.

-Ваъ,- кефина акѣан тийидайвал рахана духтур,- ваннадин клане авай клумп
акѣудда.

* * *

Тіекв акѣатнавай са свах сагѣар хѣувун патал сарарин духтурдин
патав атанвай кас, са сятда кѣван киснавай сив ахѣайна, креслода
агалтнавай.

Духтурди тіарвални, кѣулайсузвални эхзавай касдин сарарин си-
нихар ийиз эгечіна:

-Сухварал алай хѣипи хѣалпагѣар тіеквен-тіеквен хѣанва.

-Угѣу,- кѣил живи юзурна сив ахѣайнавайда.

-Сухвари, сарари кѣван кѣунва, абур михѣна кланзава.

-Угѣу,- кѣил юзурна сив ахѣайнавайда.

-Сухварин пунар буш хѣанва...

Креслода авайда, духтурдин тупіаризни клас гана, сив акѣална ва
чкадилай кѣудгана, духтурдин гаф атіана.

-Зун ви патав синихриз яб гуз атанвайди туш, я стха, зун хѣиз кисна
зи свах сагѣар хѣия.

-Кисна жезвач эхир, заз ахпани, пакани ківалах кланзавайди я, я чан
стха,- зарафат яз кѣуна, хѣлагѣна духтурди.

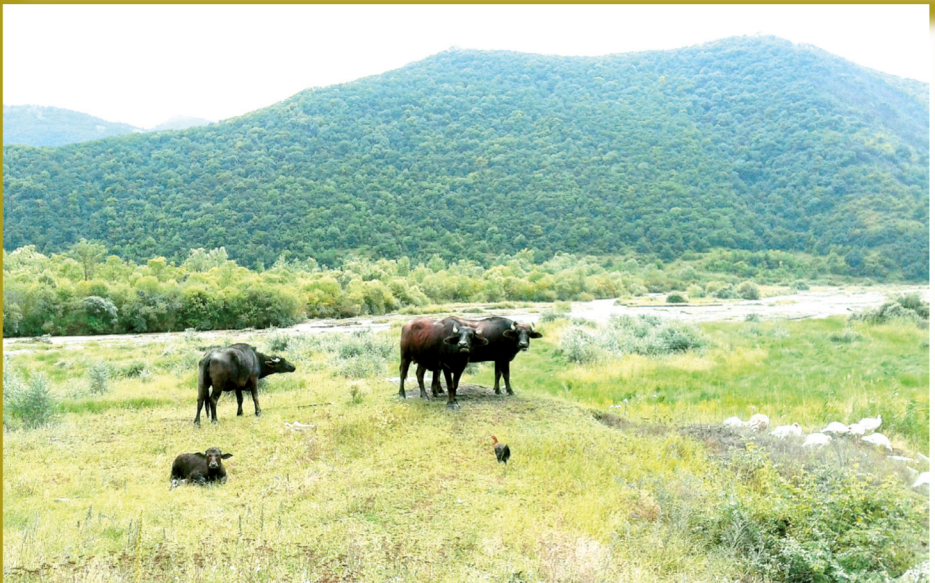
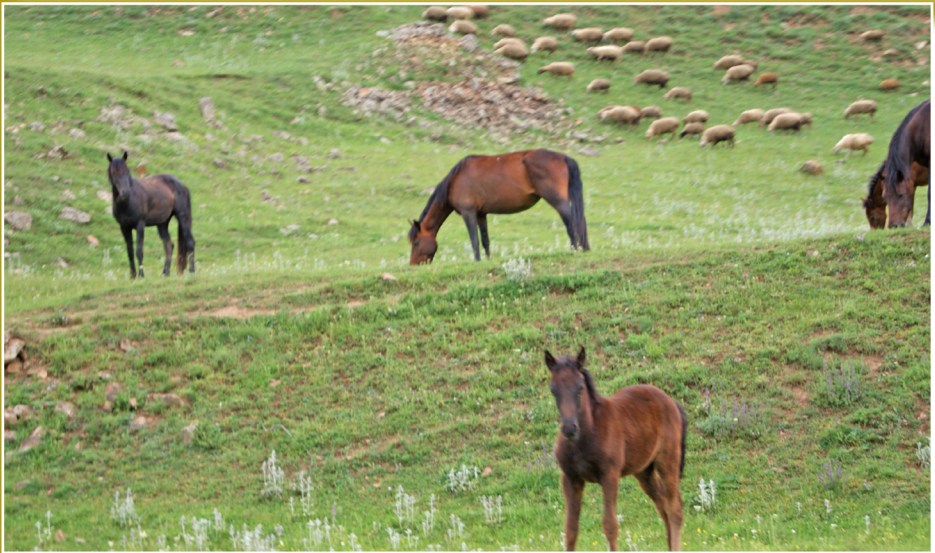
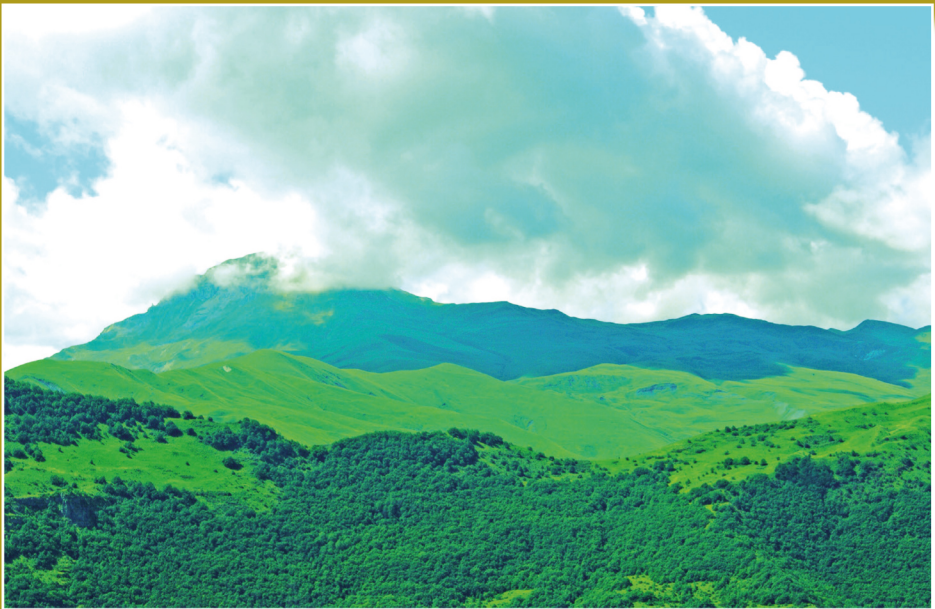
* * *

Ички хѣвана, кефли яз суьгѣбетрик квайбур папарал агакѣнава ва
гѣарда вичин папан тарифар ва синихар ийиз эгечінава.

-Зид паб туш,- лугъузва сада,- абурдиз-акунриз женнетдин гѣуьруь-
пери я. Кѣилихризни - малайик.

-Ваз хѣсан я,- дертлу жезва муькуьди.- Зиди гѣеле кѣенвач, ада зи
иви хѣун давамарзава.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

